

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ

“MAGİSTRATURA MƏRKƏZİ”

Əlyazması hüququnda

Miri Nərmin Natiq qızı

**“İsrail-Fələstin münaqişəsi Oslo prosesindən sonra: yeni problemlər
və münaqişənin həlli perspektivləri”**

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İstiqamətin şifri və adı: 060213 “Beynəlxalq Münasibətlər”

İxtisaslaşmanın şifri: “Beynəlxalq Münasibətlər və Diplomatıya”

Elmi Rəhbər:

Magistr proqramının rəhbəri:

T.e.n.,dos. Z.R.Bayramov

Dos. R.M.Qurbanov

Kafedra müdiri:

Prof. B.M.Abdullayev

Bakı-2015

MÜNDƏRİCAT

Giriş.....	3
 I Fəsil. Münaqişənin tarixi kökləri, böyük güclərin Fələstin siyasəti	
1.1. Yaxın Şərqi tarixi, dini, iqtisadi və geosiyasi əhəmiyyəti.....	7
1.2. 1917-1948-ci illərdə Yaxın Şərqdə vəziyyət.....	18
1.3. 1948-1987-ci illərdə Yaxın Şərqdə siyasi mühit.....	26
1.4. II Fəsil. XX əsrin 90-cı illərində İsrail-Fələstin münaqişəsi. Sülh prosesi	
2.1. Sülh prosesini hazırlayan şərtlər.	40
2.2. Osla danışıqları. 7 illik Sülh.....	45
2.3. XXI əsrdə yenidən alovlanan savaş.....	50
 III Fəsil. Qloballaşma şəraitində İsrail-Fələstin münaqişəsinin yeni mərhələsi	
3.1 ABŞ-ın Yaxın Şərq siyasəti. Siyasi İslamın yüksəlişi.....	55
3.2 Müsəlman Müqavimət Hərəkatı “Həmas” İqtidarı.....	62
Təklif və Nəticələr.....	84
İstifadə olunan ədəbiyyat.....	89

GİRİŞ

Tədqiqat işinin aktuallığı. 20-ci əsrin ən mürəkkəb beynəlxalq problemlərindən biri Fələstin-İsrail Münaqişəsidir. Ərəb baharı hadisələrindən sonra daha da gərginləşən Yaxın Şərq regionunda Suriyadakı daxili savaş, Suriya-İraq sərhəddində yeni yaranan İSİD problemi bu regiona olan marağın artmasında, regionun dünya siyasətindəki aktuallığının saxlanması mühüm amildir. Fələstin-İsrail qarşıdurmasında 2006-cı ilin əvvəlində yaşanan hadisələr qarşıdurmanı daha kompleks hala gətirdi. 25 Yanvar 2006 tarixində Fələstində edilən ümumi seçkiləri İslami Müqavimət Hərəkatı (HƏMAS) qazanmışdır. Bu vəziyyət Fələstin-İsrail münaqişəsinin beynəlxalq gündəmin ən əhəmiyyətli mövzularından biri olmağa davam edəcəyinin göstəricisi idi. Çünki ABŞ, Avropa Birliyində (AB) və İsraildə terror təşkilatı olaraq qəbul edilən HƏMAS Ərəb Ölkələrində seçki ilə iqtidara gələn ilk İslami Hərəkat olması, Yaxın Şərq siyasətində zəlzələ olaraq qiymətləndirilmişdir. ABŞ və AB-nin terror təşkilatı siyahısında iştirak edən Həması Fələstin xalqının iqtidara gətirməsi Fələstin-İsrail qarşıdurmasında dönüş nöqtəsi oldu. Belə ki, HƏMAS həm təşkilati davranış, istərsə də Fələstində təxminən 40 ildir davam edən status-kvonun sonlanması baxımından Fələstin-İsrail qarşıdurması daha fərqli bir ölçüyə girmişdir. 2006 Fələstin ümumi seçkiləri, 2 İyun 1964-ci ildə Ərəb Dövlətləri tərəfindən qurulan Fələstin Azadlıq Təşkilatının (FAT) 1969-cü ildən bəri mətbuatda olan Fələstin Qurtulus Hərəkatının (Əl Fəth) təxminən 40 illik hakimiyyətinə son vermişdir. HƏMAS iqtidara gələrək beynəlxalq aktyor olma mövqeyini gücləndirmişdir. İsrail yaşayış məskənlərində yaşayan yəhudi vətəndaşlara və İsrail hərbi gücünə hücumları olsun, istərsə də təşkilatın siyasi və iqtisadi əlaqələri baxımından HƏMAS beynəlxalq aktor olduğunu dəfələrlə təsdiqləyib. Bütün bu faktların fonunda bildirilməlidir ki, hazırda dünya ictimaiyyətində işğala və soyqırıma məruz qalmış dövlət kimi tanınan Azərbaycan Respublikası da Fələstinlə qismən

bənzər problemi yaşayır. Lakin Dağlıq Qarabağ Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsindən fərqli olaraq İsrail-Fələstin münaqişəsi daha çox beynəlxalq ictimaiyyətin nəzarəti və idarəsi altındadır. Təkrarlanan savaşlardan dəfələrlə yenilənən sülh müqaviləsi ilə çıxan tərəflər üçün “Yol xəritəsi” kimi fundamental həll yolları təqdim edilməsi analoji hal kimi bizim problemimizə də yerli konyukturaya uyğun, adaptasiya olunmuş şəkildə tətbiq edilə bilər.

Mövzunun işlənmə dərəcəsi. Tədqiqat işini hazırlayarkən müqayisəli-tarixi, sistemli yanaşma struktur funksional, proqnozlaşdırma metodlardan istifadə edilmişdir. Bunlardan əlavə analiz, sintez, analogiya və s. kimi ümumməntiqi metodlar da tətbiq edilmişdir.

Tədqiqatın məqsədi. Gərək dünya gərəksə, Dağlıq Qarabağ Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsi kimi problemi olan Azərbaycan üçün çox əhəmiyyətli olan Fələstin-İsrail qarşılıqlı göstərilən səbəblərdən ötürü aparılmalı deyər mövzudur. Qarşılıqlı araşdırılarkən iki təməl fərziyyə üzərində durulmuşdur. Qarşılıqlı mənşəyi olaraq gördüyümüz anti-Semitizm və Sionizmin Qərbi dünyası tərəfindən süni yaradılan və dəstəkləndiyi üçün qarşılıqlı mənşəyi Qərbi cəmiyyəti tərəfindən süni yaradıldığı yanaşması ilk fərziyyədir. İkinci fərziyyə isə qarşılıqlı mənşədə, şiddət şiddəti ideologiyası formalaşdırılmaqdadır. İsrailin fələstinlilərə qarşı həddindən artıq güc istifadəsi, İsrail'e qarşı silahlı mübarizə ilə uğur qazana biləcəklərini müdafiə edən təşkilatları gücləndirərkən, bu təşkilatların İsrail'e istiqamətli hərəkətləri Fələstinlilərlə sülhə qarşı olan İsrail sağ millətçi qanadının siyasi gücünü artırmaqda və sülh mümkünsüzləşdirir.

Tədqiqatın vəzifələri. Tədqiqat işinin vəzifələrinə aiddir.

- Fələstin-İsrail münaqişəsi ilə əlaqədar təməl anlayışlar ilə qarşılıqlı mənşəyi olaraq düşündüyümüzə Anti-semitizm və Sionizm araşdırılması.
- Qarşılıqlı prosesində böyük güclərin Fələstin siyasətinin araşdırılması .

- HƏMAS-ın ideologiyasının meydana gəlməsində ən əhəmiyyətli faktorlardan olan Siyasi İslam anlayışının müəyyənləşdirilməsi və HƏMAS ideoloji və fikri quruluşunun əsasları araşdırılması

Tədqiqatın obyektı . Tədqiqat işinin obyektı rolunda İsrail-Fələstin münaqişəsi dinamikasında Soyuq müharibədən sonrakı dövr və probleminin həlli istiqamətində atılan addımlar çıxış edir.

Tədqiqatın predmeti. Tədqiqat işinin predmeti Bilavasitə münaqişənin inkişaf mərhələsinin Oslo sülh danışıqları dövrü və XXI əsrdə problemin transformasiya olunduğu şərait və perspektiv həlli yollarıdır.

Ədəbiyyatın təhlili. Tədqiqat işində politologiyanın beynəlxalq münasibətlər nəzəriyyəsinin beynəlxalq hüququn elmi-kateqorial aparatından istifadə edilmişdir. İsrail-Fələstin münaqişəsi Oslo prosesindən sonra: yeni problemlər münaqişənin həlli perspektivləri mövzusunun araşdırılmasında azərbaycanlı və xarici tədqiqatçıların əsərləri və çoxsaylı internet resursları təşkil etmişdir.

Elmi yenilik. *İsrail-Fələstin münaqişəsi* 2001 –ci il 11 sentyabr terror hadisəsindən sonra ABŞ-ın bütün dünyaya demokratiya gətirmə və terrorla mübarizə hərəkəti real mənada münaqişənin transformasiyasında mühüm rol oynadı. Dünya arenasında olan bir çox dövlətlərin demokratik seçki keçirməkdən aciz olmasını beynəlxalq demokratiya uğrunda mübarizə aparan təşkilatlar vurğuladıqları dövrdə Yaxın Şərqi ən qızgın nöqtəsində Fələstində demokratik səsvermə nəticəsində Avropa Birliyi və ABŞ tərəfindən terror təşkilatı kimi qəbul edilən HƏMAS-ın qalib gəlməsi Siyasi islamın yüksəlişi və İslami Müqavimət Hərəkətinin qələbəsi olaraq qiymətləndirilməlidir. Məhz bu səbəblə də tədqiqat işində yenilik olaraq :

- Mütəşəkkil Fələstin müqavimətinin ən əhəmiyyətli aktyorlarından olan əl-Fəth və FAT- haqqında da geniş araşdırma öz əksini tapıb.

- HƏMAS-ın bir təşkilat kimi ortaya çıxışı, təşkilatın strateji zehniyyəti, siyasi və hərbi və maliyyə strukturu araşdırılmışdır.

-1993-ci ildən başlayan Fələstin-İsrail Oslo Görüşündə HƏMAS vətəndaşlara səslenişi və çağırışı və vətəndaşların real mənada bu çağırışa cavab verməsi incələnmişdir. Yenə bu hissədə Həmasın Fələstində 2006-cı ildə keçirilən seçkilərdə iqtidara aparan proses və seçim nəticələri araşdırılmaqdadır. Nəticə hissəsində isə HƏMAS iqtidarının Fələstin-İsrail qarşıdurmasına təsirləri ilə Fələstində HƏMAS iqtidarı sonunda Yaxın Şərqdə qalıcı bir sülhün təmin edilmə imkanları qiymətləndirilmişdir.

Tədqiqat işinin strukturu. Tədqiqat işi girişdən, səkkiz paragrafı əhatə edən üç fəsildən, nəticə və istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

I fəsildə İsrail-Fələstin münaqişəsinin tarixi kökləri araşdırılmışdır. Yaxın Şərq regionunun tarixi, dini,iqtisadi, siyasi əhəmiyyəti təhlil edilmişdir. Bu zaman həm İsrail mövqeli, həm də Ərəb meyilli müəlliflərin yanaşmaları dəyərləndirilmişdir. Araşdırma zamanı həm yerli, həm də dünya mətbuatında dərc olunmuş informasiyalara əsaslanılmışdır.

II fəsildə SSRİ-nin süqutundan sonra təkqütblü dünyadakı İsrail-Fələstin münaqişəsinin yeni mühitə transformasiya olunması və Oslo sülh danışıqları prosesi, eləcə də Oslo prosesindən sonrakı dövrdə münaqişənin dinamikası əksə araşdırılmışdır.

III fəsildə isə məhz qloballaşma mərhələsində, beynəlxalq hüquq və demokratik dəyərlər fonunda münaqişənin daxili aspektləri,Müsəlman Müqavimət Hərəkatı-Siyası İslam, bu ideologiya ilə iqtidara gələn HƏMAS təşkilatı araşdırılmışdır.

I Fəsil. Münaqişənin tarixi kökləri, böyük güclərin Fələstin siyasəti

1.1 Yaxın Şərqi tarixi, dini, iqtisadi və geosiyasi əhəmiyyəti

Fələstin-İsrail münaqişəsinin mənşəyində, məşhur iki düşmən cəmiyyət arasında yaşanan tarixi və dini uzlaşmazlıqlardan qaynaqlanan hadisələr dayanır. Fikrimizcə bu düşüncə doğru deyil. Dünya tarixinə baxıldığında qonşu bir çox ölkələrin arasında düşmənçiliyin yaşandığını görə bilərik, yaşanan problemlər beynəlxalq aktorların və cəmiyyətin dəstəyi hətta bəzən təzyiqi ilə problem həll edilir, həll edə bilmədiyi vəziyyətlərdə isə var olan münaqişənin ən azından isti qarşıdurma mühitinə çatmasına maneə törədilir. Lakin Fələstinlə İsrail arasında təxminən bir əsrdən çox zamandır davam edən düşmənçilik, münaqişə hər keçən gün artaraq davam etməkdə, beynəlxalq aktyrlar həll üçün təşəbbüs ortaya qoymadığından beynəlxalq cəmiyyətin təzyiqi də müəyyən bir nöqtədə tıxanır. Bu baxımdan Fələstin-İsrail qarşıdurmasının tarixi müddətindən əvvəl, Fələstin və İsrail xalqları arasında olan bu düşmənçiliyin mənşələrini araşdırmaq lazımdır. Qarşıdurmanın kökündə Anti-semitizm və Sionizmin çox böyük rolu vardır. Anti-Semitizm, Yəhudilərdə travmatik bir təsir yaradarkən¹ Sionizm; Fələstinlilərə, Yəhudilərin tarixdə yaşadıkları acıları yaşatmışdır. Amma Anti-Semitizm, Qərb sivilizasiyasının Yəhudilərə uygulamaları ikən, Sionizm, Fələstinliləri hədəf almışdır. Bu səbəbdən Fələstinlilərin bu qarşıdurmada olmasının tək səbəbi bu torpaqlarda yaşamalarıdır.

Anti-Semitizm

Burada ilk olaraq Anti-Semitizm tərfi üzərində durulduktan sonra, AntiSemitizmin ortaya çıxma səbəbləri araşdırılmaq lazımdır. Son olaraq Anti-Semitizm'in qısaca tarixi üzərində durmaqla bu ifadəni araşdıraraq.

¹ Armaoğlu, Fələstin Meselesi ..., s. 5.

Anti-Semitizm Anlayışı

Yəhudi əleyhdarlığı, Yəhudi düşmənliyi mənasını verən Anti-Semitizm, Anti və Semitizm sözlərinin mənasına baxılmalıdır. Sami sözü Sami xalqı deməkdir. Sami xalqları isə Nuh Peyğəmbərin oğullarından Samın soyundan gələnlərə deyilir.² Yəhudilərin ən ulu babaları olan Hz. İbrahim Samın soyundan gəlməkdir.³ Hz. İbrahim, Ərəblərin də atasıdır. Fələstin xalqı isə, Ərəbistan yarımadasından köçən Sami (Semitic) irqindən olduğuna görə Anti-Semitizm, yalnız Yəhudi əleyhdarlığından çox Sami irqinin digər mənsublarını da içinə qatmaqdadır. Lakin digər Sami irqləri ilə Yəhudi əleyhdarı mədəniyyətlərin qarşılıqlı əlaqəsinin daha az olması səbəbiylə (19. əsrə qədər) Sami əleyhdarlığı Ərəblərdə hissedilməmişdir. Lakin yəhudilərin yaşadıkları torpaqlar tarixi müddətdə tez-tez istilalara uğrayıb, öz yurdlarından sürgün edilmələrinə görə digər tayfalarla yaşamaq məcburiyyətində qalmışlar. Bir sonrakı hissədə Anti-Semitizm'in səbəblərində ifadə edildiyi kimi yəhudilərin yaşadıkları yerlərdə özlərini digər xalqlardan fərqli və üstün tutan davranış və adətlərindən ötürə Yəhudi düşmənliyi meydana gətirərkən, Qərbdə isə Tanrı qatilləri kimi qəbul edildikləri üçün Yəhudi düşmənçiliyi ortaya çıxmışdır. Anti-Semitizmin başlanğıcı İlk Əsrlərə qədər uzanmaqdadır. E.ə. 7. əsrdə Aşşur istilalarıyla başlayıb, Babil və Romayla davam edən hücumlardan sonra Yəhudilərin öz yaşadıkları torpaqlardan başqa torpaqlara sürgün edilməsi AntiSemitizm'in çox köhnə tarixlərə qədər uzandığını göstərir.

² Eva Groepler, Anti-Semitizm Antik Çağdan Günümüze Yəhudi Düşmənliyi Tarihi, (İstanbul: Belge Yayınları, 1999), s. 7-8.

³ Eva Groepler, Anti-Semitizm Antik Çağdan Günümüze Yəhudi Düşmənliyi Tarihi, (İstanbul: Belge Yayınları, 1999), s. 7-8.

Anti-Semitizm'in Səbəbləri

Yəhudi əleyhdarlığının səbəblərini dini (Yəhudilik inancından qaynaqlanan mədəni və ictimai həyatları da dini səbəblər içərisində qiymətləndirilir), iqtisadi və siyasi olaraq iki ana başlıq altında təsnif olunub. Anti-Semitizm'n Dini və Mədəni Səbəbləri: Yəhudilər üçün din çox əhəmiyyətlidir. Bir dini inancın yanında eyni zamanda bir həyat formasıdır. Bu səbəblə "Yəhudilik" bir inanc sistemi kimi düşünəlsə də Yəhudilər, ictimai bir quruluşu meydana gətirməkdədir. Yəhudilərin dinləri Yəhudilik və Müqəddəs Kitablari Köhnə Ahit'tir (Tövrat). Yəhudilərin Əhdi-Ətiqə söykənən dini inanclarına görə həyatları Yəhudi əleyhdarlığının Xristianlıqdan əvvəlki dövrlərə qədər uzanması fikrinin formalaşmasına səbəb olmuşdur. Yəhudilərin, Yəhudi inanclarına görə hərəkət etməsi qədim dövrlərdə belə düşmənlərinin olmasına səbəb olmuşdur. Yəhudi kişilərinin sünnə olması, Yəhudi bir kişinin Yəhudi olmayan başqa cəmiyyətlərdəki bir qadınla evlənməməsi kimi Yəhudi kişisinə müqəddəslik işarəsi verən davranışlar, Yəhudilərin birlikdə yaşadıkları digər cəmiyyətlərdə narazılıq yaratmışdır. Bu dövrdə Yəhudilərə qarşı fiziki bir çıxış olmamasına baxmayaraq, yəhudilərin yaşadıkları digər cəmiyyətlərdən fərqli davranışları xüsusilə dövrün ziyalılarında diqqətə çarpan bir Yəhudi düşmənliliyi yaradıb.⁴ Yəhudi əleyhdarlığının ən əhəmiyyətli dini səbəbi olaraq Hz. İsanın çarmıxa çəkilməsindən məsul tutulmalarının. Hz. İsa özünə vəhy ilahi mesajı yaymağa başladığında ən böyük reaksiyanı içindən gəldiyi Yəhudilərdən görmüşdür. Başlanğıcda xristianlığı Yəhudi camaatının daxili problemi olaraq görən Roma, Yəhudi yepiskopların təhrikləri nəticəsində, Hz. İsanı çarmıxa çəkmişdir.⁵ Lakin daha sonra Romada Xristianlıq sürətli bir şəkildə yayılmağa başlamışdır. Xristianlıq inancına görə Hz. İsa Tanrısal bir xüsusiyyət daşımaqdadır və Hz. İsanın ölümündən Yəhudilər məsul

⁴ Cevat Eroğlu, İsrail'in Beka Stratejisi ve Kürtler, 1. Baskı (İstanbul: Sayfa Yayınları, 2003), s. 37.

⁵ Cevat Eroğlu, İsrail'in Beka Stratejisi ve Kürtler, 1. Baskı (İstanbul: Sayfa Yayınları, 2003), s. 37.

tutulmuşdur. Xristianlıq baxımından var olabilecek ən böyük cinayət sayılan "Tanrı qətli", Xristianlardakı günümüze qədər gələn Yəhudi düşmənliyinin təməlini oluşturmuşdur.⁶ Yəhudilərin "Tanrı qatili" olaraq göstərilməsi nəticəsində yaranan Yəhudi əleyhdarlığının yanında digər əhəmiyyətli bir səbəbdə Yəhudilərin müqəddəs kitablarından olan Talmud'ta yazanlardır. Məsələn çətin vəziyyətdə qalmış yəhudi olmayan birinə, bir Yəhudi kömək etməməlidir. Hətta Talmud şərhçiləri Yəhudi olmayan birisinin bilvasitə yolda öldürülməsini uyğun və doğru bir davranış olaraq görməkdədir.⁷ Yahudi Diasporası nəticəsində başqa yerlərə köç edən yəhudilər, getdikləri yerlərdə Qüds Ədəbiyatını inkişaf etdirərək assimilyasiya olmamağa nail olmuşlar.⁸ Assimilasiya olmamağın gətirdiyi fərqliliyin yanında Hz. İsanın çarmıxa çəkilməsindən günahkar görülmələri⁹, Yəhudilərin olduqları cəmiyyətlərdən təcrid olunmasına səbəb olmuşdur. Xüsusilə Orta əsrlərdə yəhudilər, Anti-Semitizm'in gətirdiyi təzyiq və şiddətdən ötürü böyük acılar yaşamışdır. Səlib yürüşləri səbəbiylə dini həssaslığın ən üst səviyyəyə çıxdığı 11-ci əsrdə, Orta və Qərbi Avropada yaşayan Yəhudilərin çoxu din dəyişdirməklə ölmək arasında qarşı-qarşıya qalmışdır.¹⁰ Yəhudilər bu dövrdə ağır təzyiq və şiddətə, müxtəlif qırğınlara məruz qalmış, bununla da kifayətlənilməyib yaşadıkları torpaqlardan qovulmuşdur.¹¹

Anti-Semitizm'in Tarixi Prosesi

Anti-Semitizm'i tarixi proses kimi ələ alarkən, Yəhudilərə qarşı birbaşa fiziki hücumların başladığı dövrdən etibarən diqqətə alınmağa başlanmışdır. Yuxarıda da ifadə edildiyi kimi Yəhudi əleyhdarlığı İlk Çağa qədər uzanmaqdadır. İlk Çağın

⁶ Bernard Lewis, Çatışan Kültürler Keşifler Çağında Hristianlar, Müslümanlar, Yahudiler (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt yayınları, 2002), s. 19-20.

⁷ Bernard Lewis, Çatışan Kültürler Keşifler Çağında Hristianlar, Müslümanlar, Yahudiler, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt yayınları, 2002), s. 19-22

⁸ Armaoğlu, Fələstin Meselesi ..., s. 11.

⁹ H. A. Gwynne, Derin İhtilal Küresel Entrikan İçyüzü, çev: İlker Özyaşar, 1. Baskı (İstanbul: Selis Kitapları, 2003), s. 10-34.

¹⁰ Lewis, Ortadoğu Hristiyanlığın Başlangıcından Günümüze Ortadoğu'nun İki Bin Yıllık Tarihi, 3. Baskı (Ankara: Arkadaş Yayınevi, 2005), s. 34.

¹¹ Groepier, y.ey s. 9.

ən tanınmış yəhudi düşməni Haman. Haman, e.ə. üçüncü əsrdə Fars padşahına Vəziri olmuşdur və Fars Kralını Yəhudilərə qarşı təhrik etmişdir. Lakin bu dövrdə Yəhudilərə qarşı fiziki bir hücum baş tutmayıb.¹² E.ə. I. Əsrdən etibarən Qüdsün də daxil olduğu bölgə, Roma Imperatorluğu hakimiyyəti altına girmişdir.¹³ Xristianlıq əvvəlində Yəhudilərə suverenliyini qəbul etdirən Roma, Yəhudi əleyhdarı bir siyasət güdməmişdir. Roma qanunlarına görə Yəhudilər, qanunlar qarşısında romalılarla bərabər qəbul edilmişdir. Xristianlığın doğulub, üç yüz il kimi bir müddətdə Romada hakim bir din halına gəlməsi, Anti-Semitizm'in doğuşu baxımından çox önəmlidir.¹⁴ Xüsusilə Xristianlığın Romada sürətli bir şəkildə yayılması nəticəsində, Yəhudilərin İsanın ölümündən məsul tutulmaları, Yəhudi əleyhdarlığının Romada başlamasına və Yəhudilərə fiziki hücumların hədəfinə çevrilməsinə səbəb olmuşdur. E.Ə. 70-ci ildə Qüds, Romalılar tərəfindən işğal edilmişdir və yəhudilərin böyük bir hissəsi torpaqlarından çıxarılmışdır. Babil əsarətindən xilas olan Yəhudilərin ikinci dəfə bərpa etdirdiyi müqəddəs məbədi, Beyt-i Makdis dağıdılmış, Yəhudilər kölələşdirilmişdir. Lakin Romalıların, Yəhudilərə olan bu tutumu Yəhudiləri Romaya qarşı başqaldırmasına mane olmamışdır. Xüsusilə E.Ə. 135-ci ildə yaşanan Bar-Kohba üsyanından sonra Yəhudilərdən qəti bir şəkildə xilas olmaq istəyən Romalılar, E.Ə. 70-ci ildəki sürgündən geri qalan Yəhudiləri də yurdlarından sürgün etmişdir.¹⁵ Yəhudilərin bu sürgününə "Diaspora"¹⁶ deyilir. Diaspora'daki Yəhudilər dünyanın dörd bir tərəfinə dağılmışdır.¹⁷ Xüsusilə Orta əsrlərdə Yəhudi əleyhdarlığı hədd mərhələyə çatmışdır. Artıq Xristianlığın tam mənasıyla oturduğu Qərb cəmiyyətlərində, Tanrı qətl suçlanmaları ilə bərabər yurtsuz bir şəkildə başqa torpaqlarda yaşamaq məcburiyyətində qalmaları Yəhudilərin, yaşadığı digər cəmiyyətlərdə kiçik görülmələrinə səbəb olmuşdur. Orta əsrlərin şiddətli Anti-Semitizm'i nəticəsində

¹² Groepler, y.ey, s. 10.

¹³ Diaspora, Erez Israel'den (vaat edilen Topraklar) dağılmış olarak yaşayan Yahudiler için kullanılan kolektif terim. Paul Johnson, Yahudi Tarihi, çev: Filiz Orman, (İstanbul: Pozitif Yayınları), s. 676.

¹⁴ Arı, Geçmişten Günümüze Ortadoğu..., s. 9

¹⁵ Armaoğlu, Fələstin Meselesi ..., s. 13.

¹⁶ Suat Parlar, Ortadoğu Vaadedilmiş Topraklar, 1. Baskı (İstanbul: Yar Yayınları, 2002), s. 374.

¹⁷ Mustafa Coşkun, Rusya ve Anti-Semitizm, Stradigma.com, N0 7, Ağustos, 2003,

yəhudilər, 1290'da İngiltərədən, 1392'de Fransadan, 1492-ci ildə İspaniyadan və 1497'de də Portuqaliyadan qovulmuşdur. Bu dövr yalnız İspaniyada öldürülən Yəhudi sayı yüz mini tapmışdır. Qovulan Yəhudilərin bir qismi Hollandiya və Polşaya, qalan böyük bir qisimi də Osmanlı torpaqlarına köç etmişdir.¹⁸ Diaspora'da yaşayan Yəhudilərə ən xoş görülü yaxınlaşanlar, Müsəlmanlar olmuşdur.¹⁹ Orta əsrlərdə bugünkü İspaniya torpaqlarında böyük bir mədəniyyət quran müsəlmanlar (Əməvilər), Yəhudilərə xoş görülü davranmaqla qalmayıb; Yəhudilərin, idarəetmə, tibb, təhsil, ticarət və maliyyə sahələrində əhəmiyyətli nöqtələrə gəlməsinə icazə vermişdir.²⁰ 18. əsrdə Avropada yaşanan inkişafılar Yəhudilərə qarşı alınan AntiSemitik rəftarın yumşalmasına səbəb olmuşdur. Çünki Fransız inqilabıyla gələn liberallaşma prosesi; azadlıq, bərabərlik, qardaşlıq kimi anlayışlar özü gətirərək Yəhudilərə qarşı gətirilən məhdudiyyətlərə qarşı yumşalmağa səbəb olmuşdur. Yəhudilər, qanunlar qarşısında digər vətəndaşlar kimi bərabər sayılmış, istədiyi peşəsi seçmək azadlığına qovuşmuşlar. Bu vəziyyət Yəhudilərin, Sənaye İnqilabının də təsiriylə sıxlaşan iqtisadi həyatdan daha təsirli bir şəkildə pay almasına səbəb olmuşdur. İqtisadi vəziyyətlərinin artması Yəhudiləri siyasət sahəsində də gücləndirmişdir. Yəhudilər, bu dövr parlament üzvü hətta dövlət naziri belə olmuşlar. Belə ki, bu dövrdə Yəhudilər, özlərinin ayrı bir millət olmadıqlarını iddia edərək yaşadıkları cəmiyyətə bağlılıqlarını ifadə edir, İbrani dininin əsaslarından olan Siyon'a dönmə ümidini artıq unutmağa başlayır. Lakin bu vəziyyət çox uzun sürməmiş, Maarifçilik, yerini Romantika və Milliyyətçi axınlara əvəzlənmişdir.²¹ Çar Rusiyasında Orta əsrlərdən bəri Yəhudi əleyhdarlığı mövcud olmuşdur. Ortodoks Xristianlar, Yəhudilərin İsanın düşməni olduğunu düşünürlər. Ayrıca Yəhudilərin, Xristianları Musəviləşdirmək məqsədində olduqlarına inanmışlar. Xüsusilə Polşanın da Rusiya torpaqlarına qatılmasıyla əhəmiyyətli bir Yəhudi əhalisi saxlamağa başlayan Rusiyada Yəhudi

¹⁸ Mustafa Coşkun, Rusya ve Anti-Semitizm, Stradigma.com, N0 8 Ağustos, 2003,

¹⁹ Suat Parlar, Ortadoğu Vaadedilmiş Topraklar, s 124 2006

²⁰ Armaoğlu, Fələstin Meselesi ..., s. 14.

²¹ G. Kressel, The Word and Its Meaning, Encyclopedia Judaica'dan Zionism, (Kudüs, 1973), s. 52

əleyhdarlığı daha da quvvetlenmişdir.²² Yəhudi əleyhdarlığının Rusiyada aldığı ölçü Sionizmi doğuran ən əhəmiyyətli faktorların başında gəlməsi səbəbiylə Yəhudilər üçün bir dönüş nöqtəsi olaraq qəbul edilməkdədir. 1880-ci illərdə Yəhudilərə qarşı Rusiyada başlayan şiddət, Yəhudiləri Rusiyadan köçə məcbur etmişdir. Xüsusilə Rus Çarı II. Aleksandrın 1881-ci ildə öldürülməsi Yəhudilər və Sionizm üçün dönüş nöqtəsi olmuşdur. Rus Çarı II. Aleksandrın öldürülməsindən Ruslar, Yəhudiləri məsul tutmuş və Yəhudilərə qarşı qırğınlara başlamışlar. Rusiyada keçirilən qırğınlar üzərinə bir çox Yəhudi fərqli bölgələrə köç etmək məcburiyyətində qalmışdır. 1881 ilə 1891 tarixləri arasında Rusiyadan köçən yəhudilərin 134.000'i Amerikaya 10.000 digər ölkələrə yerləşmişdir. 5.000 qədər yəhudi də Fələstinə yerləşmişdir. Kütlə halında edilən bu köçlərə "Aliyah" deyilir.²³ Rus Çarına sui-qəsdin təşkil 1881 tarixində Yəhudilərin məruz qaldığı zorakılığın da təsiriylə Rusiyada "Sion Sevgisi" adı verilən bir hərəkat ortaya çıxmışdır. Hərəkatın əsas məqsədi Siyon'a geri dönmə (Fələstinə yerləşmə) və İbrani dilini diriltməkdir.²⁴

Yaxın Şərq, tarixin başlanğıcı sayılan yazının tapılmasından bu yana mədəniyyətlərin beşiyi olmuşdur.²⁵ Dünyanın ən köhnə sivilizasiyası olan Dəclə və Fərat çayları arasından Basra Körfəzinə qədər uzanan torpaqlarda qurulan Şumer Dövləti bu bölgədə qurulmuşdur. Şumer sivilizasiyasının yanında Misir, Assuriya, Babil, Akad bölgədəki digər əhəmiyyətli mədəniyyətlərdir. Ayrıca Yaxın Şərq, digər bölgələrdəki mədəniyyətlərin dünyanın başqa bölgələrinə yayılmasında qovşaq nöqtəsi halına gəlmiş, Şərq ilə Qərb mədəniyyətlərinin birləşdiyi nöqtə olmuşdur.²⁶ Region, tarix boyunca mədəniyyətlərin keçid və köçürmə yeri olması səbəbiylə bir tərəfdən müxtəlif mədəniyyətlərin qarşılıqlı təsiri sahəsi olarkən digər tərəfdən fərqli mədəniyyətlərin bir-birinə qarışması, yeni mədəniyyətlərin meydana

²² G. Kressel, The Word and Its Meaning, Encyclopedia Judaica'dan Zionism, (Kudüs, 1973), s. 54

²³

²⁴ Adam Hanieh, "Class, Economy and the Second Intifada", Monthly Review, V. 54, No. 5 (October 2009)

²⁵ Davutoğlu, Stratejik Derinlik..., s. 133-135.

²⁶ William H. McNeill, Dünya Tarihi, çev. Alaeddin Şenel. (Ankara: İmge Kitabevi, 2004),

gəlməsində əhəmiyyətli rol oynamışdır. Region, Səlib yürüşlərinə iki fərqli inancın qarşıdurmasını yaşayarkən, tarixin ən əhəmiyyətli istilalarından olan Monqol istilasından sonra xarici təsirləri öz içində əritməyə bacarmışdır. Orta şərqdə yaşanan bu mədəniyyət müxtəlifliyi və mübadiləsi, bölgəni dünya tarixinin təsir dəyişmə və inkişafının yaşandığı ən əhəmiyyətli coğrafiya halına gətirmişdir. Orta şərqin bu tarixi müxtəlifliyi, dünya hakimiyyətinə yönəlmək istəyən hər bir dövlət üçün hakim oxunması lazım olan imtina edilməz bir yer olmuşdur.²⁷ Orta şərqin tarix boyunca (20. əsr xaric) davamlı mərkəz olduğunu söyləmək mümkündür. Bölgədə ilk məskunlaşma vahidləri və böyük mədəniyyətlərin qurulması, bölgənin digər əhəmiyyətli mədəniyyətlər üçün qovşaq nöqtəsi və mədəniyyətlər arasındakı qarşıdurma sahəsi olması, içində olduğu mədəniyyətə qarşılıqlı şəkildə öz mədəni və dini xüsusiyyətini əks etdirməsi bölgənin davamlı mərkəz olaraq qalmasına səbəb olmuşdur²⁸. Bölgənin, 11-ci əsrdə Səlcuqlu hakimiyyətinə girməsinə reaksiya olaraq başladılan Xaç yürüşləri, bölgədə var olan geomədəni ayrışikliyin qaynağı olmuşdur. Region, Səlib yürüşlərindən etibarən yalnız geosiyasi olaraq deyil, Şərq və Qərb Mədəniyyətləri arasında geomədəni bölgə olaraq da özünə xas bir xüsusiyyət daşımaqdadır. Bu xüsusiyyəti səbəbiylə Qərb stratejistləri, Yaxın Şərq anlayışının istifadə forması, dəyişən beynəlxalq şərait görə yenidən təyin olunmasına səbəb olmuşdur. Xüsusilə İslam Mədəniyyətinin, Orta şərqin bütününe hakim olmasıyla bölgə, coğrafi bütövlüyü aşan bir geomədəni bütünlüyə qovuşmuşdur. Beləcə Yaxın Şərq, İslam Mədəniyyətinin hakim olduğu region olaraq qəbul edilmiş və bölgədəki İslam Mədəniyyətinin hakim olmasına görə Yaxın Şərq tərfi yenidən güncəllənmişdir.²⁹ Səlcuq Dövlətinin ardından bölgədə 17. əsrə qədər davam edən Osmanlı hâkimiyyətinin başlaması və Osmanlıların Xristian Avropa qarşısında böyük zəfərlər qazanaraq Orta Avropaya qədər irəliləməsi, Orta şərqin geomədəni bütövlüyünün

²⁷ Davutoğlu, *Stratejik Derinlik...*, s. 131

²⁸ Davutoğlu, *Stratejik Derinlik...*, s. 132

²⁹ Davutoğlu, *Stratejik Derinlik...*, s. 134-135

bərkiməsinə səbəb olmuşdur.³⁰ Osmanlı Dövlətinin 18. əsrdə başlayan çöküş prosesi 19. əsrdə gedərək artmış və Osmanlının 20. əsrin ilk iyirmi illiyində tamamilə dağılması ilə bölgə, müstəmləkəçi nəhənglər tərəfindən paylaşılmışdır. İkinci Dünya müharibəsindən sonra Yaxın Şərqdə yeni dövlətlər ortaya çıxmış lakin beynəlxalq siyasi sistemin İki qütblü Soyuq müharibə dövründə rast gəlməsi, bölgənin din əsaslı quruluşunu dəyişdirərək, sistemlə uyğun olaraq ideoloji parçalanma çərçivəsində formalaşmışdır.³¹ Orta şərqin Soyuq Savaşın təməl xüsusiyyətlərinə uyğun ideoloji əsaslı mədəni quruluşu XX əsrin 80-ci illərindən etibarən yenə sistemdəki dəyişikliklərlə birlikdə mədəni dönüşüm yaşanaraq yeni xüsusiyyətlər qazanmışdır. Ideoloji qütbləşmə yeri, bölgəyəyin etməsinin doğuşuna da yol açmış olan din və mədəniyyət oxlu bir qütbləşməyə tərk etməyə başlamışdır.³²

Dini Faktor

Dini faktor, Orta şərqin tarixi və mədəni faktor xaricində ələ almamızı səbəbi, İsrail Dövləti içində Yəhudi Fundamentilizminin çox güclü bir şəkildə yerəldə etməsi və bu vəziyyətin Fələstin-İsrail münaqişəsinin təyin edici ünsürlərindən olmasındandır. Ayrıca din, HƏMAS-ın təşkilati zehniyyətinin təməllərinin formalaşmasında çox əhəmiyyətli bir yerə malikdir. Yaxın Şərq, üç səmavi dinin çıxdığı bölgə olması səbəbiylə bu dinlərin mənsubları üçün kutsaldır.³³ Xüsusilə Qüds, bütün dinlər üçün əhəmiyyətli bir yerə malikdir. Əzəli çəkişmələrə səbəb olan yəhudi dövlətinin Krallarından Hz.Süleymanın etdirdiyi Beyt-i Makdis³⁴, e.ə. 586-ci ildə Babil padşahı Nabukednezar tərəfindən yıxılmışdır. Yəhudilər əsir alınıb Babilə aparılmışdır. Babil əsarətindən xilas olan Yəhudilərin təkrar Qüdsə dönərək yıxılan Müqəddəs Məbədin köhnə yerinə etdiyi ikinci Məbəd,³⁵ E.Ə. 70-ci

³⁰ Davutoğlu, Stratejik Derinlik..., s. 136

³¹ Eroğlu, a.g.e., s. 29-30

³² Özmen, a.g.e., s. 32-33.

³³ Israel Shakak ve Norton Mezvinsky, İsrail'de Yahudi Fundamentalizmi, (Anka Yayınları, İstanbul, 2002), s. 34.

³⁴ Arı, Geçmişten Günümüze Ortadoğu..., s. 37.

³⁵ Arı, Geçmişten Günümüze Ortadoğu..., s. 37.

ildə romalılar tərəfindən dağıdılmışdır³⁶. İndiki vaxtda Yəhudilərin müqəddəs Məbədinin dörd divarından üçü yıxılmış olub, yalnız "Ağlama Divarı" olaraq bilinən Qərb Divarı qalmışdır.³⁷ Yəhudilərin ən böyük hədəflərindən biri də, bir hissəsini Ağlama Divarının meydana gətirdiyi Müqəddəs məbədlərini təkrar inşa etməkdir.³⁸ Fələstin torpaqları və Qüds, xristianlar üçün də çox əhəmiyyətlidir. Qərb Mədəniyyətlərinin təməlini meydana gətirən Xristianlıq, dünyaya buradan yayılmışdır. Hz. İsa, Fələstində doğulmuşdur və Peyğəmbərliyinin başladığı 27-ci ildən çarmıxa gərildiyinə inanıldığı 30-ci ilə qədər Qüdsdə yaşamışdır.³⁹ O tarixlərdə Yəhudi yurdu olan Fələstin, Roma üçün xüsusi statusla bağlı bir mövqeyə malikdir. Hz. İsa, özünə vəhy təlimləri bu bölgədə yaymış, həvariləri ilə bu bölgədə qarşılaşmışdır. Xristianlıq inancına görə bu bölgədə çarmıxa çəkilən Hz. İsaya qarşı Yəhudilər, yeni bir dinin göndərilməsini qəbul etməyərək romalıları təhrik edərək və Hz. İsanın çarmıxa gərilməsinə səbəb olmuşdur. Ancaq bu tarixdən etibarən Xristianlıq, Romada sürətlə yayılmağa başlamışdır. Romada başlayan və qərb mədəniyyətlərində sürətlə yayılan Xristianlıq, Yaxın Şərqdə, Müsəlmanlarla və Yəhudilərlə müqayisə edilməyəcək qədər etkisizdir.⁴⁰ Qüdsün müsəlmanlar üçün əhəmiyyəti isə, Hz. Məhəmmədin meraca çıxdığı qayanı örtən Kubet-üs Sahra'yla Əl Aksa Məscidinin (Məscidi-Əqsa) olduğu Müsəlmanlar Hərəmi Şərif deyə adlandırılan müqəddəs yerdir. Məscid-i Əqsa, Romalılar tərəfindən yıxılan Məbədin qalıqları üzərində inşa edilmişdir. Hərəm-i Şərif, İslamiyyətin ilk illərindən 624-ci ilə qədər müsəlmanlar üçün qiblə funksiyası görmüşdür. Qüds, Hz. Ömər tərəfindən 637'de Yermuk müharibəsində Bizanslılardan geri alınmış və Məscidi-Əqsa təmir etdirilmişdir.⁴¹ Yəhudilər, yıxılan Müqəddəs Məbədlərini bir gün təkrar inşa edəcəkləri inanclarını qoruyur ancaq Məbədin təkrar edilə bilməsi üçün Müsəlmanlar müqəddəs olan Məscidi-i Əqsanın

³⁶ Turan, y.e.s., s. 23.

³⁷ Israel Shakak ve Norton Mezvinsky, İsrail'de Yahudi Fundamentalizmi, (Anka Yayınları, İstanbul, 2002), s. 34.

³⁸ Eroğlu, y.e.s., s. 30-32

³⁹ Israel Shakak ve Norton Mezvinsky, İsrail'de Yahudi Fundamentalizmi, (Anka Yayınları, İstanbul, 2002), s. 34.

⁴⁰ Arı, Geçmişten Günümüze Ortadoğu..., s. 37

⁴¹ Turan, a.g.e., s. 18.

yıxılması lazımdır. İsrailin buna cəhd belə bölgəni böyük qarşıdurmalarla sürüyəcək. İsrail müdafiə naziri Ariel Şaronun 2000-ci ildə Məscidi-i Əqsaya girməsinin belə II. İntifazənin başlamasına səbəb olduğu düşünüldüyündə, Məscidi-Əqsanı yıxmağa istiqamətli cəhdlər böyük qarşılıqlara səbəb ola bilər.

Orta şərqin İqtisadi Əhəmiyyəti

İlk məskun həyatın görüldüyü Yaxın Şərq, Mesopotamiya və Nil hövzələri ki məhsuldar bölgələrə malikdir. Orta şərqin Misir, Şumer, Babil, Aşşur kimi çayların ətrafında qurulmuş mədəniyyətləri saxlaması havzalardakı məhsuldar torpaqlar sayəsindədir.⁴² Bölgənin nəqliyyat və ticarət yollarına sahib olması kənd təsərrüfatı əhəmiyyətinə daha da mənalı hala getirməkdədir.⁴³ Yaxın Şərq, Sənaye İnqilabının tamamlanmasıyla artıq yalnız nəqliyyat baxımından qovşaq nöqtəsi olmaqdan çıxmış, sənaye xammalı üçün çox əhəmiyyətli bir qaynaq yeri halına gəlmişdir. Ayrıca bölgə, sənayeləşmə ilə birlikdə gələn istehsal artıqlığının ixrac ediləbiləcəyi geniş bir bazar olaraq yeni bir geoiqtisadi məna ifadə etməyə başlamışdır. Orta şərqin güclü bir istehlak potensialına sahib bu vəziyyəti bölgə üzərində sürən rəqabətin xüsusiyyətini, hal və şəklini də dəyişdirmişdir.⁴⁴ Yaxın Şərqin iqtisadi baxımdan yeraltı qaynaqları, kənd təsərrüfatı və ticarət olaraq qiymətləndirmək mümkündür. Lakin Orta şərqin iqtisadi quruluşunda ən əhəmiyyətli faktor neftdir. Yaxın Şərqində dünya neft ehtiyatlarının təxminən 60%-na sahib olduğu təxmin edilir.⁴⁵ Çin və Hindistan kimi yeni böyük iqtisadi güclərlə birlikdə neftin istifadəsinin gedərək artması Orta şərqə imtina edilməz bir bölgə halına gətirir. Avropanın neft idxalatının 30% -i, Yaponiyanın 80%-i Basra Körfəzindən təmin olunur.⁴⁶ Neft baxımından Yaxın Şərq hakimiyyəti

⁴² Davutoğlu, Stratejik Derinlik..., s. 332.

⁴³ Davutoğlu, Stratejik Derinlik..., s. 133-134.

⁴⁴ Özey, a.g.e., s. 63.

⁴⁵ Abdülkadir Gerçeksever, Kayıp Kimlik Basra Körfezi, 1. Baskı (İstanbul: IQ Kültür-Sanat Yayıncılık, 2005), s. 22.

⁴⁶ Abdülkadir Gerçeksever, Kayıp Kimlik Basra Körfezi, 1. Baskı (İstanbul: IQ Kültür-Sanat Yayıncılık, 2005), s. 23

düşünüldüyündə, sənayeləri neftdən asılı olan bir çox güclü ölkənin belə bölgəyə hakim gücün təsirində qalacağından, Petro-siyasi daha mənalı bir şəkildə qarşımıza çıxmaqdadır. Neft beynəlxalq sistemdə güclü olmayan Ərəb ölkələrində belə 1967-ci ildə silah olaraq istifadə təsirli olduğu göz qarşısında saxlanıldığında böyük güclərin hakimiyyətində bu silahın daha təsirli hala gəlmədi mümkündür.

1.2 1917-1948 –ci illərdə Yaxın Şərqdə vəziyyət

İsrail Dövlətinin yaranma prosesində ilk mərhələ olaraq böyük dövlətlərin izlədiyi siyasət, Birinci Dünya Müharibəsi sonrasında İngiltərənin meydana gətirdiyi siyasi və coğrafi zəmin üzərində yer əldə səyi olaraq nitelendirilməkdir.⁴⁷ Bu baxımdan 1917-ci ildə nəşr Balfur Bəyannaməsi çox əhəmiyyətliyə. Bəyannamədə, İngiltərənin Fələstində qurulacaq bir Yəhudi Dövlətinə pozitiv baxdığı və bunun üçün say göstərən Sionistlərə dəstək veriləcəyi açıqca göstərilirdi.⁴⁸ İngiltərənin məqsədi Sionizmin bölgədə meydana gətirəcəyi sabitliksizlikdən faydalanaraq bölgədəki hakimiyyətini qüvvətləndirməkdir. Bu məqsəd istiqamətində İngilis General Allenby, Balfur Bəyannaməsindən qısa bir müddət sonra Fələstini Osmanlıdan alaraq 1948-ci qədər davam edəcək İngilis mandatını başlatmışdır. Fələstin torpaqlarında İngilis mandatı altında yaşayan Yəhudilər, tutduqları fürsəti qiymətləndirərək quracaqları dövlətin təməllərini atmışdır.⁴⁹ İngilis mandatına girən Fələstin torpaqlarına Yəhudilər tərəfindən edilən köç, daha da asanlaşmış. Daha əvvəl bölgəyə edilən iki böyük köçün ardından 1919-1923 illəri arasında üçüncü Yəhudi immiqrant dalğası reallaşmışdır. Bu dövr 35 min yəhudi immiqrant Fələstinə gətirilmişdir. Beləcə Yəhudilərin əhalidə nisbəti 6-dan% 12%-ə çıxmışdır lakin Yəhudilərin sahib olduqları torpaqlar isə Fələstinin 3%-i qədərdir. Bu dövr də 1924-1928 və 1929-1939 illəri arasında Fələstinə iki

⁴⁷ Arı, Geçmişten Günümüze Ortadoğu..., s. 200.

⁴⁸ Alptekin Dursunoğlu, Dördüncü Dünya Savaşı ve Ortadoğu, s 197

⁴⁹ Armaoğlu, Fələstin Meselesi ..., s. 40.

böyük Yəhudi köçü daha yaşanmışdır. Bu köçlərlə yəhudi əhalisinin nisbəti 30%-a⁵⁰ yüksələrkən Yəhudilərin Fələstində sahib olduqları torpaq nisbəti 5,7% olmuşdur.⁵¹ Burada diqqət yetirilməsi lazım olan əhəmiyyətli bir xüsusiyyət, Yəhudi köçü Fələstində yəhudilərin nisbəti sürətlə artarkən, Yəhudilərin sahib olduğu torpaqların əhaliləri qədər sürətli artmadığı həqiqətidir. Lakin Yəhudi torpaqlarının artım sürəti nisbəti yüksəkdir, çünki bu Yəhudilərin sahib olduğu torpaqların başlarda az oluşundan qaynaqlanmaqdadır. Bu vəziyyətdə göstərir ki; Yəhudilərin, Fələstinlilərdən torpaq satın alaraq sərhədlərini genişləndirib, dövlət qurduğu inancı tam olaraq doğru deyil. Fələstində yəhudi əhalisinin gedərək artması Ərəblərlə Yəhudilər arasında isti qarşıdurmaların başlamasına səbəb olmuşdur. Xüsusilə Fələstində artan Yəhudi əhalisinə reaksiyalı olan Ərəblər, Yəhudilərin olduğu köhnə məskunlaşmalara hücum və Ərəb hücumlarına qarşı Yəhudilər də cavab verincə iki tərəfdən əhəmiyyətli itkilər yaşanmışdır.⁵² 1921 və 1929-cı ildə meydana gələn hadisələrdə 385 Yəhudi və 116 Fələstinli ölmüş, yüzlərlə adam yaralanmışdır. 1929-cı ildə meydana gələn qarşıdurmaların səbəbi,⁵³ Ağlama Divarının paylaşmasında qaynaqlanmışdır. Buna görə Ağlama Divarı üçün bir həll tapmaq məqsədiylə Qüdsdə bir konfrans düzenlenmiştir. Ayrıca artan Ərəb reaksiyasının qiyama çevrilməsi üzərinə İngiltərə Fələstində yeni bir həll axtarışına girmişdir. Fələstində araşdırmalar aparmaq üzrə biri "Hüquqşünaslar Komitəsi" digəri "İktisatçılar" Komitəsi olmaq üzrə iki fərqli komitə qurularaq Fələstinə göndərilmişdir. İki Komitənin də Fələstində üç ay davam edən araşdırmaları sonunda hazırladıqları hesabatda bölgəyə edilən yəhudi köçünün dayandırılması və Yəhudilərə torpaq satışının qadağan edilməsini tövsiyə etmişdir.⁵⁴ 1930-cı ildə İngilislər tərəfindən hazırlatılan bir hesabat, Ərəbləri ilk dəfə dəstəkləməsi baxımından çox əhəmiyyətlidir. Sionizmi imperializm olaraq görən və sosialist olan Lord Passfield, "Ağ Kitab" adı verilən hesabatında, Ərəb və Yəhudi

⁵⁰ Armaoğlu, Fələstin Meselesi ..., s. 46.

⁵¹ Armaoğlu, Fələstin Meselesi ..., s. 51.

⁵² Bülent Aras, Fələstin-İsrail Barış Süreci ve Türkiye, 1. Baskı (İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 1997), s. 15

⁵³ Bülent Aras, Fələstin-İsrail Barış Süreci ve Türkiye, 1. Baskı (İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 1997), s. 18

⁵⁴ Bülent Aras, Fələstin-İsrail Barış Süreci ve Türkiye, 1. Baskı (İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 1997), s. 19

əməkdaşlığa söykənən bir rəhbərlik təklif etmişdir. Ayrıca Kitabda, Yəhudilərin yaxşı bir təşkilatlanma və siyasətlə 1 milyon kv.m torpağa sahibkən Ərəblərin üçdə birinin torpaqsız olduğu ifadə edilmişdir. Bölgəyə edilən yəhudi köçünün həm torpaq qeyri-kafiliyinə həm də Ərəblərdə işsizliyə səbəb olduğu ifadə edilərək, həm köçün həm də Yəhudilərə torpaq satışının məhdudlaşdırılması lazım olduğu vurğulanmışdır. Bu sənəd Yəhudilərdə böyük reaksiyaya səbəb olmuş, Chaim Weizman, Dünya Sionist Təşkilatı Başçılığından istefa etmişdir. Ağ Kitab, dünyanın bir çox yerində Yəhudilər tərəfindən etirazlara səbəb olmuşdur. Etirazların şiddəti, İngilisləri geri addım atmağa məcbur etmiş və İngilis baş naziri McDonald, 13 Fevral 1931-ci ildə Weizman'a bir məktub yazaraq, İngiltərənin 1917 Balfor Bəyannaməsi ilə mənimsədiyi siyasəti davam etdirdiklərini ifadə etmişdir. Bu şərhle Ağ Kitabın Ərəblər baxımından məmnuniyyət⁵⁵ yaradacaq bir yanı qalmamışdır. Bunun üzərinə başlayan Ərəb etirazları, Manda Rəhbərliyi tərəfindən çox sərt tədbirlərlə bastırılmaya çalışılmışdır. Bölgədə başlayan şiddət Yəhudiləri bir sıra təşkilatlar qurmağa sövq etmişdir. Təşkilatlar, Ərəb hücumlarına qarşı mübarizə aparmaq üçün qurulmuşdur. Lakin qurulan təşkilatlar müstəqillik sonrası İsrailin hərbi gücü baxımından son dərəcə əhəmiyyətli olmuşdur. 1921-ci ildə müstəqilliyin reallaşacağı 1948-ci qədər hərbi təşkilatlanmanın onurğasını meydana gətirən Haganah, Vladimir Jabotinsky tərəfindən kurulmuşdur. Haganah gizli bir təşkilat deyil. Bu baxımdan öz başına hərəkət etməmiş, siyasi orqanların əmri ilə hərəkətlərini reallaşdırmışdır. Təşkilat, verdiyi mübarizədə çox uğurlu olmuşdur. Haganah'a qarşı İngiltərə və İngilis zabitlər də müsbət baxmışdır. Hətta təşkilat üzvlərinə İngilis zabitlər hərbi təhsil vermişdir. İsrailin 1948dəki müstəqilliyindən sonra təşkilat, İsrail Müdafiə Qüvvələri (ZHL) adını almışdır. Bugünkü İsrail Silahlı Qüvvələri (IDF) də Haganah təşkilat yapılanmasının bir sonucudur.⁵⁶ 1929 Ərəb ayaklanmasında

⁵⁵ Selahattin İbas, Arap-İsrail Sorunu, Türel Yılmaz, Mehmet Şahin ve Mesut Taştekin (der.), Ortadoğu Siyasetinde İsrail, (Ankara 2005), s. 65.

⁵⁶ Selahattin İbas, Arap-İsrail Sorunu, Türel Yılmaz, Mehmet Şahin ve Mesut Taştekin (der.), Ortadoğu Siyasetinde İsrail, (Ankara 2005), s. 69

Haganah'ın siyasi qanadının passiv davrandığını düşünən bir qrup Haganah üzvü, təşkilatdan ayrılaraq 1931-ci ildə müstəqil və gizli bir terror təşkilatı qurmuşlar. Fələstində yaşayan Ərəblərə qarşı qoymaq məqsədilə qurulan təşkilatın adı Irgun olmuş daha sonra Irgun Zvei levm (IZL) olaraq dəyişdirilmişdir. IZL, İndoneziya ETZEL deyə oxunduğu Yəhudi ətraflarda ETZEL olaraq zikredilmir.⁵⁷ Milli Hərbi Təşkilat mənasına gələn təşkilat IZL'nin başına Jabotinsky getirilmişdir.⁵⁸ Ayrıca Avraham Stern'in qurduğu, İsrailin Azadlıq Döyüşçüləri Təşkilatı də (Stern) bu dövrlərdə kurulmuşdur. İngilis Manda Rəhbərliyinin yanlı tutumu və Sionistlərin böyük əhəmiyyət verdiyi Yəhudi köçünün davamlı davam etməsi üzərinə 1936-cı ildə böyük Ərəb qiyamı reallaşmışdır. Bunun üzərinə İngilislər bölgəyə, Lord Robert Peel vitse-prezidentinin bir araşdırma heyəti (Peel Komissiyası) göndərmişdir. Heyətin hesabatını İyul 1937-ci ildə hökumətə təqdim etmişdir. Hesabatda Fələstin torpaqları, Ərəb, Yəhudi və Qüdsün İngilis mandasında olan beynəlxalq hissəsi olmaq üzrə üç yerə ayrılmışdır. Ərəblər bu paylaşım planına qarşı çıxarkən, Sionistlər ilk etapda küçükdə olsa bir dövlətə sahib olmaq istədiyindən Irgun və Stern kimi təşkilatların qarşı çıxmasına baxmayaraq planı qəbul etmişdir.⁵⁹ İngilislər tərəfindən problemin həllinə istiqamətli addımların atılması və Yəhudi köçünün davam etməsi səbəbiylə 1939-cu ildə Yəhudi əhalinin Ərəb əhalisinin yarısına yetişməsi⁶⁰ Ərəblərin narazılıq getdikcə artmasına səbəb olmuşdur və Ərəblər, İngilislərə qarşı etirazlara başladılar. İstər Ərəb dövlətlərinin reaksiyası, istərsə də İkinci Dünya Müharibəsinin başlaması ilə İngilislər, Sionistlərə qarşı köklü siyasət dəyişikliyinə getmişdir. İngilislər artıq Yəhudi köçünü məhdudlaşdırmaq istəyir və bunun üçün Ağ Kitabı yaymaqla, siyasət halına gətirməyi hədəfləmişdir. Çünki yəhudi köçündə son dərəcə narahat olan Ərəblər, köçün İngilislərin dəstəyi edildiyinin fərqiində olduğundan, nasistlərə simpatiya ilə baxmışlar. Nasistlərə simpatiya ilə yanaşan Ərəb ictimaiyyəti yanlarına çəkə

⁵⁷ Selahattin İbas, Arap-İsrail Sorunu, Türel Yılmaz, Mehmet Şahin ve Mesut Taştekin (der.), Ortadoğu Siyasetinde İsrail, (Ankara 2005), s. 72-73

⁵⁸ Kayabalı, İ. ve C. Arslanoğlu, Ortadoğu'da Savaş ve Strateji 2 Lider, 4 Savaş ve Bir Bozgun, (Ankara: 1990), s. 48.

⁵⁹ Kayabalı, İ. ve C. Arslanoğlu, Ortadoğu'da Savaş ve Strateji 2 Lider, 4 Savaş ve Bir Bozgun, (Ankara: 1990), s. 48.

⁶⁰ Norman G. Finkelstein, Soykırım Endüstrisi: Yahudi Acılarının İstismarı (İstanbul 2001) s 128

bilmək məqsədiylə İngilislər, Yəhudi köçünü beş il müddət üçün yetmiş beş bin miqyasında məhdudlaşdırmışdır. Ayrıca İngilislər, paylaşma planından imtina Fələstinin on illik bir müddət sonunda bütün olaraq müstəqilliyə çatmasına qərar verərkən, bu qərar Sionistləri şok vəziyyətinə salmış və Yəhudi ətraflar tərəfindən İngiltərəyə qarşı çox sərt İkinci Dünya Döyüşünün sona çatmasıyla 1945-ci ildə etibarən Haganah, Irgun və Stern təşkilatları İngilislərə qarşı ortaq hərəkət planları inkişaf etdirib, hərəkətlərə başlamışdır. Yəhudi Agentliyinin başında olan David Bən Gourion, bu təşkilatların etdikləri şiddəti görünüşcə qınayarkən İngilisləri dizə gətirmək üçün bu təşkilatların etdikləri hərəkətləri dəstəkləmişdir. Bu təşkilatlar İngilislərə qarşı çox səs gətirəcək qanlı hərəkətlərdə tapılmışdır. Xüsusilə irəlidə İsrail Baş naziri olacaq Menahem Begin liderliyindəki Irgun təşkilatı İngilislərin ümumi qərarqah olaraq istifadə etdikləri Qüdsdəki Kral David otelini havaya partladıb, bir çox bombalama və sui-qəsd aksiyaları həyata keçirmişlər. İngilis Xarici İşləri Naziri Ernest Bevin, Fələstin problemin həlli üçün 1947 -ci ildə BMT-yə müraciət etmişdir. 11 üzv ölkənin meydana gətirdiyi BMT Fələstin Xüsusi Komitəsi, problemi müzakirə etmək üçün toplanmışdır. Edilən işlər nəticəsində Komitə hesabatını açıqlamışdır. Hesabatda Fələstin və İsrail iki ayrı dövlət qurulmalı olduğu qərara alınmışdır. Komitənin aldığı bu qərarın etibarlı olması üçün BMT Baş Assambleyasında qəbul edilməsi lazımdır. Baş Məclisin görüşmələrində ABŞ, Yəhudilər lehinə təsirli bir şəkildə yer almışdır. Ayrıca Ümumi səsvermədə qatılacaq ölkə nümayəndələrinə Yəhudi Agentliyi sıx təzyiq etmişdir. Yəhudi Agentliyi, səs vermə hüququna sahib dövlət nümayəndələrinə Komitənin aldığı qərarın lehinə səs vermələri üçün, otaqların istirahət şantajı qədər lazımlı gördükləri bütün təzyiq vasitələrini istifadədən çəkinməmişdir. 29 Noyabr 1947 tarixində BMT Baş Assambleyasının aldığı paylaşım planı 181 sayılı qərarla qəbul edilmişdir. Beləcə Yəhudilər, Baş Assambleyanın təsdiqlədiyi bu qərar sayəsində əsrlərdir həsrətini çəkdiyi dövlətin hüquqi zəmini təmin edilmişdir. BMT-nin qərarına görə Fələstin torpaqlarının 56%-ni, əhali olaraq cəmiyyətin 33%-ni meydana gətirən və Fələstin torpaqlarının yalnız 5.67 %-ni əlində saxlamaqda

olan Yəhudilərə verilmişdir. Bu tarixdə əhalinin bir yarım milyona yaxın bir hissəsini Fələstinlilər meydana gətirərkən, Yəhudilərin əhalisi 650 min yaxındır. Fələstinlilərin əhalidə və xüsusilə də sahib olduğu üstünlüyə baxmayaraq BMT-nin aldığı bu qərarın nə qədər haqsız idi. BMT tərəfindən alınan bu haqsız qərara baxmayaraq BMT gündəminin əhəmiyyətli maddələrindən biri İsrail Dövlətinin qurulmasından sonra da Fələstin Problemi olmağa davam etmişdir. BMT Fələstinlilərin imtina haqqlarını tanıyıb, bunları zəmanət altına almağa çalışmışdır. Ayrıca BMT torpaqların paylaşmasını əsas alan bir həll gözetməyə çalışarkən, İsrailin özü üçün təyin olunan sərhədlərin kənarında işğalçılıq siyasətlər mənimsəməsi BMT-nin işlərini boşa çıxarmışdır. BMT-nin verdiyi qərarlar qarşısında xüsusilə torpaq mövzularında Fələstin tərəfi "ya həmişə ya heç" rəftarı ortaya qoymuş, heç bir şəkildə torpaq mövzusunda müzakirələrə qatılmamışdır. Bu dövrdə yəhudilər isə realist bir siyasət izlemişdir. BMT Baş Assambleyasının qəbul etdiyi 181 sayılı qərarı Ərəblər benimseməmişdir. Ərəb Yüksək Komitəsi BMT-nin aldığı bu qərarı rədd etmişdir. 1947-ci ilin sentyabrında İngilislər, mandat rəhbərliyini sonlandırdıklarını elan etmişdir. Bu qərarın ardından Ərəblərlə Yəhudilər arasında bir qarşıdurmanın çıxması qaçınılmaz olmuşdur. İngiltərənin İngilis mandatının sona çatmasının ardından Sionist təhlükəyə qarşı alınacaq tədbirləri danışmaq üzrə Ərəb Birliyi də Livanda toplanmışdır. Birlikdə alınan qərarlar, Fələstin torpaqlarındakı bölünmənin qeyri-qanuni olduğunu vurğulayıb Fələstinlilərə 10 min piyada tüfəngi, döyüş üçün üç min könüllü və bir milyon sterlinq, təmin etməyi qərara aldılar. Haganah'da Fələstində olan yaşları 17 ilə 25 arasında olan Yəhudiləri əsgərə almışdır⁶¹. 1948-ci ilin aprel ayında ilk Ərəb-İsrail müharibəsi çıxmışdır. Ərəb Dövlətlərinin Kralları, İngiltərə ilə tərs düşmək istəməmişlər. Ancaq ölkə ictimaiyyətindən gələn sıx təzyiq Kralları, taxtlarından ola biləcəkləri düşüncəsinə sövq etmişdir. Ərəb Liderləri və xüsusilə İordaniya Kralı Abdullah, istəksiz bir şəkildə Fələstini qurtarmaq üçün hərbi birliklərini

⁶¹ Norman G. Finkelstein, Soyqırım Endüstrisi: Yahudi Acılarının İstismarı s 130

bölgəyə göndərmək məcburiyyətində qalmışdır.⁶² 14 May 1948-ci ildə 30 illik İngilis Mandatlığı Rəhbərliyi son tapmışdır. Yəhudilər ilə Ərəblər arasında İngilis qərargahının yerləşdiyi strateji mövqeləri ilə digər böyük binaları ələ keçirmə mübarizəsi başlamışdır. David Shatiell əmrindəki Yəhudi birliklərin daha erkən davranmasıyla bütün strateji mövqe Yəhudilərin əlinə keçmişdir. Qüds və İngilislərin çəkildiyi yerlərdə hakimiyyət mübarizəsi yaşanarkən Yəhudilər üçün əhəmiyyətli digər bir vəziyyət Milli Yəhudi Şurası tərəfindən açıqlanan müstəqillik Bildirgesi olmuşdur. 14 May 1948-ci ildə David Bən Gourion, İsrail Dövlətinin müstəqilliyini elan etmişdir.⁶³ Ərəblərlə Yəhudilər arasında yaşanan qarşıdurmalarda Yəhudilər, hakim olmaq istədikləri yerlərdə Fələstinliləri köçə məcbur qırğınlara girişmişdir və bu hədəflərində müvəffəqiyyətli olmuşlar. Xüsusilə irəlidə İsrail Baş naziri olacaq Irgun'un lideri Menahem Beginə etdiyi Deir Yasin Katliamı Fələstinliləri köçməyə məcbur etməsində təsirli olmuşdur. Sıranın özlərinə gələcəyini düşünən yüz minlərlə Ərəb, Livan, Misir və Qərb Şəriyəyə qaçmaq məcburiyyətində qalmışdır.⁶⁴ Qırğının başında olan Begin, "Əgər Deir Yasin zəfəri olmasaydı, İsrail dövləti də olmazdı" sözləri ilə etdiyi vəhşiliyin bir dövlət siyasəti olduğunu açıqca ortaya koymaktadır.⁶⁵ Ərəb-Yəhudi qarşıdurmaları zamanı bəzi bölgələrdə qarşılıqlı püskürtmə içində döyüş davam edərkən, Yəhudi üstünlüyü və irəliləməsi özünü müəyyən etmişdir. Xüsusilə Qüds, tamamilə yəhudilərin əlinə keçmək üzrə ikən Ərəb Birliyi Ümumi Katibi Azzam Paşanın İordaniya Kralı Abdullaha sərt çıxışı, Kral Abdullahın İordaniya birliklərini döyüşə göndərməsiylə nəticələnmiş və döyüşün seyri Ərəblər lehinə dəyişməyə başlamışdır. Döyüşdə artıq Ərəblər irəliləməyə başlamışdır. Kral Abdullahın birlikləri Köhnə Qüdsü ələ keçirərək Yeni Qüdsə doğru yönəlmişdir. İsrailin ağırlıqlı hərbi gücünü təşkil Haganah, Köhnə Qüdsü boşlatmaq məcburiyyətində qalmışdır. Bu əsnada İngilislərin, Kral Abdullaha sərt reaksiyası

⁶² Norman G. Finkelstein, Soykırım Endüstrisi: Yahudi Acılarının İstismarı s 132-137

⁶³ Armaoğlu, Fələstin Meselesi ..., s. 40.

⁶⁴ Fahir Armaoğlu, 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1980), (Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları,

⁶⁵ Armaoğlu, Fələstin Meselesi ..., s. 60.

səbəbiylə Ərəb gücləri, döyüşə son nöqtəni qoyacaq addımı atamamışdır.⁶⁶ Ayrıca döyüşün Şimal Cəbhəsində isə Misir Ordusu Tel-Əvivi qədər irəliləyir. Yəhudilər Cenin önlərində Misir ordusuna qarşı ağır bir məğlubiyyətə uğramışdır. Yeni Qüds ağır Ərəblər tərəfindən mühasirəyə alınmışdır⁶⁷. 11 İyun 1948-ci ildə Ərəblər atəşkəsi qəbul etmişdir. Ərəb birliklərinin başındakı paşaların atəşkəsə qarşı olmalarına baxmayaraq atəşkəs elan edilmişdir. Dörd həftə davam edən atəşkəs boyunca Sionistlərə, qərb qaynaqlı sursat və avadanlıqların yanında yemək kimi yardımlar təmin edildi. Döyüş yenidən başladığında artıq döyüşün seyri Sionistlər lehinə dəyişmişdir. Atəşkəsi Ərəb liderlərinin qəbul etməsi, döyüşə istəksiz qatıldıqlarının açıq bir göstəricisidir. Ərəb liderləri, döyüş əsnasında belə ABŞ və İngiltərə ilə tərs düşmək isteməmişdir.⁶⁸ 9 iyul günü döyüş yenidən başlamışdır. Yəhudilər sürətli bir irəliləyiş içində girmişdir. Artıq Ərəblər çətin vəziyyətdə idi. 18 İyulda elan edilən ikinci atəşkəsə bu səfər Ərəblərin ehtiyacı oldu. Yəhudilərin irəliləyişini durdura bilməyən Ərəb dövlətləri razılaşma masasına oturmaq məcburiyyətində buraxılaraq, saf xarici edilmişlər. 14 May 1948-ci ildə elan edilən İsrail Dövləti, özünü cəbhədə Ərəb dövlətlərinə qəbul etdirməyi bacarmışdır. Ərəb Liderləri öz ictimaiyyətində məğlubiyyətin birinci səbəbkarları olaraq görülmüşdür. Atəşkəsə imza qoyan Misir baş naziri Nukrasi Paşa 1948 Fələstində qurulacaq Yəhudi Dövlətinə isti baxan İordaniya Kralı Abdullah 1951-ci ildə edilən sui-qəsdli nəticəsində öldürülmüşdür. Müvəffəqiyyətsizlikdə barmağı olan qalan idarəçilər isə gələcək nəsil komandirlər tərəfindən təmizlik edilməkdən kurtulamamışlardır.⁶⁹

⁶⁶ Fahir Armaoğlu, 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1980), (Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları,

⁶⁷ Armaoğlu, Fələstin Meselesi ..., s. 61.

⁶⁸ Armaoğlu, Fələstin Meselesi ..., s. 61.

⁶⁹ Norman G. Finkelstein, Soyqırım Endüstrisi: Yahudi Acılarının İstismarı, seh 22-24

1.3 1949-1987 –ci illərdə regionda siyasi mühit

Bu dövr Ərəb-İsrail qarşıdurması, 1967-ci ildəki Ərəb Dövlətləri ilə İsrail arasında edilən Altı günlük müharibəyə qədər beynəlxalq siyasi sistemlə möhkəm bir əlaqə içində idi. Soyuq Müharibənin tarazlıqlarını göz qarşısında saxlayan ABŞ, Ərəb dövlətlərinin SSRİ idarəsinə keçməsinə önləmək üçün bəzi müdaxilələr həyata keçirdi. Lakin xüsusilə 1967-ci ildəki Altı Gün Döyüşündə İsrail hərbi gücündən təsirlənən ABŞ, İsrail ilə Ərəb Dövlətləri arasındakı tarazlıq siyasətindən imtina etdi və İsrail tərəfdarı bir xarici siyasət benimsemiştir. İsrailin bu dövrki strategiyası, ABŞ və müttəfiqlərinin hərbi və siyasi çətiri altında qorunmaq və güclənməkdir.⁷⁰ Səbəbdən ABŞ-ın İsrailə verdiyi rolla, İsrailin strategiyası arasında bir uyğunluq mövcud idi. İsrailin tarazlığı pozan cəhdləri yenə ABŞ tərəfindən susdurulmuşdur. 1950-ci ildə ərəblər Ştatları, İsrailə atəşkəsi qəbul etməyə razı olmuşdur, ancaq Ərəb Birliyi üzvləri atəşkəs qərarının bir sülh olmadığı səbəbiylə İsrailə tətbiq olunan mühasirənin davam etməsi mövzusunda anlaşmışdır. Bunun səbəbi 1948 Ərəb-İsrail müharibəsinin Ərəblər məğlubiyyəti nəticəsində, ərəblərin milli qururu ayaqlar altında . Bu sırada Ərəb dövlətlərindən Suriyada və Misirdə inqilablar baş verirdi. Ayrıca Soyuq Savaşın təsiri Ərəb dövlətlərinə də əks olunmuş, Ərəb Birliyi Şərq və Qərb Bloku arasında ikiye bölünmüşdür. İordaniya, Livan və Səudiyyə Ərəbistan Qərb tərəfdarı mövqeyindəikən, Misir, Suriya və Şimali Afrika ölkələri Şərq Bloku içində yer almışdır.⁷¹ Məğlubiyyət ilə nəticələnən Ərəb-İsrail Savaşındakı yenilgisiylə qırılan qururlarını düzəldib, Ərəblərin lideri olmağı hədəfləmişdir. Döyənək, bu hədəfi istiqamətində Süveyş Kanalı işlədən İngilis-Fransız şirkətini milliləştrirdiyini elan etmişdir. Mənfəətləri təhlükəyə düşən İngiltərə və Fransa ilə birlikdə Nasirizm'in bölgəyə yayılmasından narahat olan İsrail, razılaşıaraq Misirə hücum etdi.⁷² Anlaşmaya görə İsrail, Misirə hücum; bunun üzərinə İngiltərə və Fransa müharibədə vasitəçilik bəhanəsiylə bölgəyə

⁷⁰ Norman G. Finkelstein, Soyqırım Endüstrisi: Yahudi Acılarının İstismarı, seh 35

⁷¹ Kayabalı, İ. ve C. Arslanoğlu, Ortadoğu'da Savaş ve Strateji 2 Lider, 4 Savaş ve Bir Bozgun, (Ankara: 1990), s. 48.

⁷² Kayabalı, İ. ve C. Arslanoğlu, Ortadoğu'da Savaş ve Strateji 2 Lider, 4 Savaş ve Bir Bozgun, (Ankara: 1990), s. 65

əsgər çıxardıb, kanalı işğal etməyi planlamışlar. İki ölkə arasındakı qarşıdurmaların sonlandırılmasında sonra, meydana gələ biləcək başqa qarşıdurmaları və dünya ticarətinin bölgə döyüşlərindən təsirlənməsini önlemek məqsədiylə bölgədə qalıcı bir İngilis-Fransız hərbi gücü yerləşdirmək planlanmışdır.⁷³ İngiltərə, Fransa və İsrailin aralarında etdikləri razılaşma gərəyi İsrail, 29 Oktyabr 1956-ci ildə Misirə hücum başlatmışdır. İsrail gücləri Sina Yarımadası və Akabe Körfəzinə doğru irəliləməyə başlamışdır. İngiltərə, Fransa və İsrailin arasındakı plan istiqamətində İngiltərə və Fransa, 30 oktyabr 1956 tarixində İsrail və Misirə ultimatum vermiş, hər iki dövlətin Süveyş Kanalının iki sahilindən 16 km geri çəkilməsini istemiştir.⁷⁴ İsrailin, Sina'daki hərbi hərəkəti müvəffəqiyyətli olmuş və Sinanın idarəsi İsrailə keçmişdir. Misir ordusu ağır bir itki sonrası Sinadan geri çəkilmək məcburiyyətində kalmışdır.⁷⁵ İngiltərə, Fransa və İsrailin planları müvəffəqiyyətli bir şəkildə sonuçlansa da istədiklərini əldə edə bilməmişlər. Çünki Soyuq Savaşın geosiyasətindən qaynaqlanan səbəblərlə ABŞ, Misir və digər ərəb dövlətlərinin SSRİ ilə daha çox yaxınlaşabilecekleri düşüncəsiylə İngiltərə, Fransa və İsrailə istiqamətli təzyiqləri nəticəsində Fransa və İngiltərə bölgədən geri çəkilərkən, İsrail də işğal etdiyi Sina'yı boşaltmaq məcburiyyətində qalmışdır. İngiltərə və Fransa bu hadisəyə Orta şərqdən təmizlik edilmişdir. Ayrıca İsrail, Misirlə arasında təhlükəsizlik şəridi meydana gətirib, Akabe Körfəzindəki dəniz nəqliyyatını öz mənfəətləri istiqamətində düzenleyince nisbətən bu hücumdan qazanlı çıxan tərəf olmuşdur.⁷⁶ Süveyş böhranı Ərəblər baxımından ən önəmli nəticəsi, antiimperialist bir mövqe sərgiləyərək kanalı milliləşdirən Misir, Ərəblərin milli qəhrəmanı halına gəlməsi olmuşdur. İmperializmin təzyiqi altında olan bölgə üçün Misir, yeni bir ümid halına gəlmişdir.⁷⁷ İngiltərə və Fransa baxımından döyüşün nəticəsində isə, artıq Amerikanın hərbi dəstəyi olmadan bu dövlətlərin beynəlxalq sahədə köhnəsi

⁷³ Kayabalı, İ. ve C. Arslanoğlu, Ortadoğu'da Savaş ve Strateji 2 Lider, 4 Savaş ve Bir Bozgun, (Ankara: 1990),

⁷⁴ Fahir Armaoğlu, 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1980), (Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları, seh 499-500

⁷⁵ Fahir Armaoğlu, 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1980), (Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları,

⁷⁶ http://tr.wikipedia.org/wiki/S%C3%BCvey%C5%9F_Krizi>

⁷⁷ http://tr.wikipedia.org/wiki/S%C3%BCvey%C5%9F_Krizi>

kimi rahat hərəkət edə bilməyəcəyi gerçəyidir.⁷⁸ Döyüşün ABŞ və SSRİ-nin təzyiqləri bitirilməsinin ardından, bölgədə qalıcı bir sülh sağlanana qədər BMT rəhbərliyində yaradılan Barış Gücü, Sina Yarımadasına və Qəzza şeridində yerləşmişdir. Barış Gücü bölgədə 1967-ci ildə yaşanan Altı Günlük Müharibəyə qədər qalmışdır.⁷⁹ 1956 II. Ərəb-İsrail müharibəsindən sonra doqquz il ərzində Misirlə İsrail arasında ciddi bir problem yaşanmamasına baxmayaraq iki ölkə arasındakı əlaqələr 1964-ci ildən etibarən təkrar gərilməyə başlamışdır. Böhranın yenidən başlamasının səbəbləri isə 1964-cü ildə FQT-ın siyasi bir gücə çatması və Suriyada Misir yönümlü fikirləri mənimsəyən BƏƏS Partiyasının iqtidara gəlməsi olmuşdur. Ayrıca Misir Sinadan konuşlandırılan BMT Barış Gücü əsgərlərinin çəkilməsini istəməsi və may 1967-ci ildə Akabe körfəzini dəniz ulaşımına bağlaması, İsrail Müdafiə naziri Moşe Dayan'ı hərəkətə keçirmişdir.⁸⁰ Ərəblərin İsrail tərəfinin cəhdlərindən narahatlığı isə İsrailin üçüncü baş naziri Levi Eshkol, dövründə ölkəsinə əhəmiyyətli miqdarda sərmayə girişini təmin edərək, İsrailə böyük Yəhudi köçü təmin istiqamətli aktiv siyasətlər izləməsidir.⁸¹ Ərəblərin, İsrailə bir döyüş çıxmasını istəməsi və buna istiqamətli İsraili təhrikədi hərəkətlərinin üç səbəbi vardır. Birincisi 1948 Ərəb-İsrail müharibəsi və 1956 Süveyş Böhranı zamanı yaşadığı məğlubiyyətin intiqamını almaq düşüncəsidir. Süveyş böhranında Misir Ərəblərin milli qəhrəmanı halına gəlmiş olsa da İsrailin Akabe Körfəzindəki dəniz nəqliyyatını öz mənfəətləri istiqamətində tənzimləməsi, İsraili qazancılı çıxarmışdır. Misirin İsraili provakasiyaya sövq etməsinin ikinci səbəbi, 1956-cı ildən etibarən SSRİ, Misir və Suriyanı çox güclü bir şəkildə silahlandırmışdır. Mısır Suriya və İsrail arasında çıxacaq döyüşdə yalnız Misir və Suriya deyil, SSRİ-də savaşı Misir və Suriyanın itirəcəyini ehtimal verməmişdir. Üçüncü səbəb də, ABŞ-ın bu dövrdə Vyetnamda çətin vəziyyətdə olması səbəbiylə

⁷⁸ http://tr.wikipedia.org/wiki/S%C3%BCvey%C5%9F_Krizi>

⁷⁹ http://tr.wikipedia.org/wiki/S%C3%BCvey%C5%9F_Krizi>

⁸⁰ http://tr.wikipedia.org/wiki/S%C3%BCvey%C5%9F_Krizi>

⁸¹ http://tr.wikipedia.org/wiki/S%C3%BCvey%C5%9F_Krizi>

İsrailə dəstək verməyəcəyi düşüncəsidir.⁸² Qarşılıqlı gərginliklər davam edərkən İsrail, təhlükəsizliyi üçün təhdid olaraq gördüyü Nəsiri (Misir və Suriyaya) aradan qaldırmağı düşünmüşdür. Bunun üçün 1966-cı ilin son aylarında meydana gəlməyə başlayan Suriya-İsrail gərginliyi yaxşı bir fürsət olmuşdur. Suriyada iqtidarda olan Baas Partiyasının solçu qanadı, bir zərbəylə iqtidarı ələ keçirmişdir. Altı Günlük Müharibə İsrailə istiqamətli Ərəb siyasətini formalaşdıran tarixi hadisələrin başında gəlməkdədir. Ərəblərin ən-Nekba (böyük fəlakət) dedikləri və Ərəbləri İsrailin varlığı və qaçqın problemiylə qarşı-qarşıya qoyan 1948 döyüşü belə Ərəblərin qürurunu bu qədər zədələməmişdir. O günə qədər İsraili xəritədən silməyə hədəflənən Ərəb Dövlətləri, Altı Günlük müharibə ilə birlikdə müdafiəyə keçmişdir. Çünki 1948-ci il Döyüşündə Fələstin kənarda heç bir Ərəb ölkəsi torpaq kaybetməmişken, buna qarşılıq Altı Günlük müharibədə İordaniya, Misir və Suriya əhəmiyyətli nisbətdə torpaq itirmişdir. Bu dövlətlərin itirdikləri torpaqları geri alma söyləri, təqib edən dördüncü əsrin təməl Ərəb siyasətini müəyyən etmişdir.⁸³ nömrəli BMT Qərarı çərçivəsində İsrailə sülh qarşılığında itirdikləri torpaqlarını geri almaq hədəflənmişdir.⁸⁴ 1967-ci ildə yaşanan Altı Günlük Müharibənin gətirdiyi digər əhəmiyyətli nəticə isə Fələstin müqavimət hərəkatının yüksəlməyə başlamasıdır. Bu mənada Fələstinli mübarizə qrupları bir araya gələrək silahlı mübarizənin gərəyi üzərində dayanmağa başlamışdır. Yeni iqtidarla birlikdə Suriya-İsrail sərhədində hadisələr çıxmış, Yeni Baasçılar, Nəsiri İsrailə qarşı yumşaq siyasət həyata keçirmək və BMT istiqamətində İsrail siyasətini təyin səbəbiylə günahlandırmışdır. Bu səbəblərlə Suriya-İsrail gərginliyi ortaya çıkmışdır.⁸⁵ Suriya-İsrail arasındakı gərginlik May 1967-ci ildə yaxşıca çıxmış və 5 İyun 1967-ci ildə nizamlı Ərəb orduları ilə İsrail ordusu ilk dəfə qarşı-qarşıya gəlmişdir. Misir hava qüvvələrini ani bir hücumla məhv edən İsrail, Misirin yanında Suriya və İordaniyaya da hücum. Bu arada İsrailə qarşı döyüşən Ərəb

⁸² William Stuntz, Yüce Amaç,

⁸³ William Stuntz, Yüce Amaç,

⁸⁴ Bein, J. ve L. Hajjar, Fələstin, İsrail ve Arap-İsrail Çatışması, , (20.06.2006).

⁸⁵ Bein, J. ve L. Hajjar, Fələstin, İsrail ve Arap-İsrail Çatışması, , (20.06.2006).

Dövlətləri arasında tam bir uyğunlaşma və fikir birliyi olmamışdır. Bu səbəblə İsrail, hücumə keçən Ərəb ölkələri arasındakı ünsiyyət qopuqluğu və çıxar ayrılıqlarını çox yaxşı qiymətləndirərək, Fələstin torpaqlarının 22%-ni, Misir torpaqlarının 6%-i, Suriya torpaqlarının 1% -i (Colan Təpələri) işğal etmişdir (Altı gün davam edən bu döyüşlə İsrail, öz nəzarətində olan torpağı, üç mərtəbədən daha çox böyütmüşdür. Müsəlmanlara aid müqəddəs məkanlarla birlikdə Qüdsün hamısı İsrailin əlinə keçmişdir. Altı Günlük Mühəribə, İsrailə istiqamətli Ərəb siyasətini formalaşdıran tarixi hadisələrin başında gəlməkdədir. Ərəblərin ən-Nekba (böyük fəlakət) dedikləri və Ərəbləri İsrailin varlığı və qaçqın problemiylə qarşı-qarşıya qoyan 1948-ci il döyüşü belə Ərəblərin qürurunu bu qədər zədələməmişdir. O günə qədər İsraili xəritədə silməyə kilidlənmiş olan Ərəb Dövlətləri, Altı Gün müharibəsiylə birlikdə müdafiə keçmişdir. Çünki 1948 Döyüşündə Fələstin kənarda heç bir Ərəb ölkəsi torpaq kaybetməmişkən, buna qarşılıq Altı Gün Döyüşündə İordaniya, Misir və Suriya əhəmiyyətli nisbətə torpaq itirmişdir. Bu dövlətlərin itirdikləri torpaqları geri alma səyləri, təqib edən dördüncü əsrin təməli Ərəb siyasətini müəyyən etmişdir.⁸⁶ nömrəli BMT Qərarı çərçivəsində İsrailə sülh qarşılığında itirdikləri torpaqlarını geri almaq hədəflənmişdir.⁸⁷

1967-ci ildə yaşanan Altı Günlük Mühəribənin gətirdiyi digər əhəmiyyətli nəticə isə Fələstin müqavimət hərəkatının yüksəlməyə başlamasıdır. Bu mənada Fələstinli mübarizə qrupları bir araya gələrək silahlı mübarizənin gərəyi üzərində dayanmağa başlamışdır. Ərəb Dövlətlərinin Altı Gün müharibəsində ağır məğlubiyyəti, El-Fəthin partizan döyüşünü gündəmə gətirmişdir. Ərafat, Misirin də təsdiqləməsiylə 1969-cu ildə FAT-ın başına keçmişdir. Eyni tarixlərdə, 21 Avqust 1969 tarixində, Şərq Qüdsdəki Məscidi-i Əqsanın bir Yəhudi tərəfindən yandırılmaq istənməsi İslam dünyasının reaksiyasına yol çıxarmışdır. Məscid-i Əqsanın yandırılmaq istənməsi və Altı Gün Döyüşündə alınan ağır məğlubiyyət, Türkiyənin də içində olduğu İslam ölkələrini 22-25 Sentyabr 1969 tarixləri

⁸⁶ Howard Sachar, A History of Israel: From the Rise of Zionism to Our Time, (NY: Alfred A. Knopf, 1998), p. 292.

⁸⁷ Aharon Cohen, Israel and the Arab World, (Boston: Beacon Press, 1976), p. 238.

arasında Rabat sammitində ilk dəfə bir araya gətirmişdir. Bu zirvədə İsrailin Qüdsdən çıxması və 1967-ci statusuna geri dönməsi arzulənarkən, İslam Konfransı Təşkilatı (İKT) adlı yeni bir təşkilatlanmanın da təməli atılmışdır.⁸⁸ Altı Günlük Müharibə çox qısa sürməsinə baxmayaraq heç bir şeyi həll etmədi. Qısa sürən müharibələr qalıcı nəticələr yaratmadığı halda, uzun sürən müharibələr nəticələrinin daha təsirli və qalıcı olduğu tarixi hadisələr araşdırıldığında görülməkdədir. Altı Günlük Müharibə 1973-ci ildə yaşanacaq Yom Kipur'un səbəbi də olmuşdur. Nasır'dan sonra iqtidara gələn Ənvər Sədat, İsrailə qarşı bir zəfər qazanaraq Altı Gün Döyüşündə Ərəb Dünyasına itirdiyi qürurunu təkrar qazandırmaq istəmişdir. Bunun üçün Yəhudilərin bayramı olan Kipur, uyğun görülmüşdür. Misir qüvvələri qəflətən İsrailə hücum reallaşdırmış lakin İsrail hücumu dərhal cavab vermişdir. Misirə dərhal cavab verməsinə baxmayaraq İsrail, Altı Gün Döyüşünə nəzərən böyük itkilər vermişdir. Bu döyüş Ərəblərin, İsrailə qarşı ilk müvəffəqiyyəti olaraq görülmüşdür.⁸⁹ Misir Dövlət Başçısı Ənvər Sədat, 1970-ci illərin sonlarında Misirdə iqtidara gəldikdən sonra, BMT elçisi Gunnar Jarring'e etdiyi bir şərhə İsrail ilə sülh anlaşması imzalamağa istədiyini amma bunun üçün də 1967-ci ildə itirilmiş olduğu Misir torpaqlarının geri verilməsi lazım olduğunu söyləmişdir. Misir və Suriya bu siyasi çıkmazı ortadan qaldırmaq üçün hərəkətə keçməyə qərar vermişdir. Misir, Oktyabr 1973-cü ildə, Yəhudilərin müqəddəs günü Yom Kipur'da Sina Yarımadası və Golan təpələrində İsrail güclərinə saldırmışdır. Bu sürpriz hücum İsraili hazırlıqsız yaxalamışdır. Ərəblər, döyüşün başlarında bəzi hərbi uğurlar əldə etmişdir. Bu vəziyyət Amerikanı siyasi müdaxilə yoluna getməyə və bununla birlikdə İsrailə artan bir şəkildə hərbi yardım göndərməyə yönəltdi. Döyüşdən sonra, ABŞ xarici işlər naziri Henry Kissincer, diplomatik bir şəkildə məhdud iki tərəfli müqavilə strategiyası izləmişdir. Buna görə İsrailin Sina Yarımadası və Çolan Təpələrindən qismən çəkilməsi garantilenecek amma daha çətin problemlər üzərində Qərb Şəriyə və

⁸⁸ Aharon Cohen, *Israel and the Arab World*, (Boston: Beacon Press, 1976), p. 238.

⁸⁹ Aharon Cohen, *Israel and the Arab World*, (Boston: Beacon Press, 1976), p. 239

Qəzzanın qədəri daxil olmaq üzrə bazarlıqlarda kaçınılacaktır. 1975də sonlarına doğru bu səylərin potensial gücləri tükənmiş və əhatəli bir Ərəb-İsrail sülh razılaşmasına nail olmaq ümidi qalmamıştır.⁹⁰

Ənvər Sədat, Yom Kipur Savaşının nəticəsini böyük bir zəfər kimi göstərərək istədiyi diplomatik cəhdləri başlatmışdır. Sedat, Altı Gün Savaşının əzikliyi içində olan Misir xalqına baxmayaraq İsrail ilə diplomatik cəhddə olmağın mümkün olmadığını görərək Yom Kipur Döyüşünə başladı. Sədatın rəhbərliyi ilə strateji müvəffəqiyyətə nail olundu, Camp Daviddə İsrailə Misir arasında sülh anlaşması 17 Sentyabr 1978-ci ildə imzalanmışdır. Bu vəziyyət Ərəb dünyasında şok təsiri yaratmışdır. Çünki Misir o günə qədər Ərəb Dövlətləri içində İsrailə qarşı ən sərt siyasətlərin həyata yana olan bir dövlətdir. Ərəblər üçün çox həssas olduqları Fələstin problemində Misirin İsraili diplomatik mənada tanıyıb anlaşma imzalaması nəticəsində Misir, Ərəb dünyasından 90-cı illərə qədər dışlanmışdır. Ayrıca Ənvər Sədat, İsrail ilə diplomatik əlaqəyə girmənin əvəzini, 1981-ci ildə Yom Kipur Döyüşünün qeyd etmələri əsnasında bir sui-qəsd nəticəsində canıyla ödəmişdir.⁹¹ Burada vurğulanmalı olan əhəmiyyətli bir mövzuda 1982-ci ilin sentyabrında İsraili əsgərlərin dəstəyi və yönləndirməsiylə Livanlı xristian falangist qrupların Beyrutda reallaşdırdığı Səbrə və Şatilla qırğınının. Beyrutda yaşayan Fələstinli qaçqınlar Səbrə və Şatilla qaçqın düşərgələrində insanlıq xarici rəftarlarla öldürülmüşdür. İsrailililər, quruluşundan bəri fələstinlilərə qarşı soyqırım xüsusiyyətində bir çox qırğın etsə də Şabran və Şatilla'da öldürülən qaçqınların sayının üç mini keçməsi hadisənin soyqırım xüsusiyyətində olduğunun göstəricisidir. Hücumin məsulu olduğu aydın dövrün İsrail Müdafiə naziri və

⁹⁰ Howard Sachar, *A History of Israel: From the Rise of Zionism to Our Time*, (NY: Alfred A. Knopf, 1998), p. 292

⁹¹ Moshe Aumann, "Land Ownership in Palestine, 1880–1948," (Academic Committee on the Middle East: Israel, 1974), p. 18

2001-ci ildə İsrail Baş naziri olan Ariel Şaron, bu hücumdan sonra "Beyrut Qəssabı" olaraq xatırlanmağa başlanmışdır.⁹²

1990-cı illərin əvvəli dünyada 80 illik bir müddətdir davam edən və Qərbin Şərq Bloku üzərində qurmağa çalışdığı zəfərin Sovet Sosialist Respublikalar İttifaqının dağılmasından sonra rəsmiyyət qazandığı bir tarixi ana bərabər gəlir. Bu dağılışın ən əhəmiyyətli əks olunmalarından biri isə Soyuq Müharibə iki super gücün sərt rollar paylaştığı bir sahəyə bərabər gələn Orta Şərq üzərində müşahidə edilmişdir. Soyuq Müharibə dövründə SSRİ və Amerika Birləşmiş Ştatları bütün dünyada olduğu kimi bölgədə də bir-birlərini balanslaşdırma bilirdilər. Ancaq 1985-ci ildə Qorbaçovun hakimiyyətə gəlməsiylə birlikdə Moskvanın dünyada və bölgədə azalan fəaliyyəti ABŞ-ın Orta Şərqdə daha sərbəst hərəkət edə bilməsinə səbəb oldu.⁹³ Bu tarixdən etibarən ABŞ bölgədəki qarşıdurmanı və sülh prosesini öz maraqlarına uyğun şəkildə istiqamətləndirə fürsətinə sahib olmuşdur. Soyuq Döyüş illəri sırasında Sovetlər Birliyi və Şərq Bloku ölkələrinin Orta Şərq ölkələriylə çox yaxın əlaqələri vardı. Sovetlər Birliyi, BMT Baş Assambleyasının 11 noyabr 1947-ci ildə qəbul edilən 181 sayılı qərarla ortaya qoyulan taksim planına dəstək vermişdir.⁹⁴ Bunda İsrailin bölgədə Sovet tərzli "Kibbutz" lar qurmasının təsiri vardır. Ayrıca Sovetlər Birliyi, II. Dünya Müharibəsindən sonrasında Sovet Yəhudilərinin Fələstinə köçünə də icazə verilmişdir. Sovetlərə görə İsrail bölgədə İngilis gücünü balanslaşdıracaq və mütərəqqi bir yönəlişə girə biləcək bir dövlətdir. Ancaq İsrailin irəlilədiyi dövrdə ABŞ-la qurduğu çox yaxın əlaqə Sovetlərin İsrailə baxışını dəyişdirəcək. Bu tarixdən sonra Sovetlər Birliyi, İsrail üzərindən bölgədə suverenlik qurmağa çalışan ABŞ-ın gücünü tarazlıqlaya üçün Ərəb dövlətləriylə yaxın əlaqəyə girəcək; Şərq Bloku ölkələri vasitəsilə Ərəb dövlətlərinə silah satacaq; bölgədə BƏƏS-çilik kimi sosializm və Ərəb milliyyətçiliyini ən azından prinsip olaraq birləşdirməyə çalışan siyasi axınlar

⁹² Moshe Aumann, "Land Ownership in Palestine, 1880–1948," (Academic Committee on the Middle East: Israel, 1974), p. 18

⁹³ Adam Hanieh, "Class, Economy and the Second Intifada", Monthly Review, V. 54, No. 5 (October 2009)

⁹⁴ Adam Hanieh, "Class, Economy and the Second Intifada", Monthly Review, V. 54, No. 5 (October 2009)

böyük dəstək qazanacaq. ABŞ baxımından baxıldığında isə İsrailin bölgədəki əhəmiyyəti su aparmaz. Neft bölgəsinin dibində, Sovetlər Birliyinin dərhal cənubundakı bir bölgədə İsrailin varlığı həm enerji qaynaqlarının təhlükəsizliyi baxımından həm də Sovetlər Birliyinin suverenliyinin yayılmasının qarşısının alınması baxımından ABŞ üçün həyatiyədir. Ancaq, Sovetlər Birliyinin son dövrdə daxili işlərinə əhəmiyyət verməsi səbəbindən bölgədə təsirinin azalması, gedərək təhdid olmaqdan çıxması və sonunda tarixə qarışmasıyla İsrailin ABŞ üçün bölgədəki strateji əhəmiyyəti azalmışdır. İsrailə ABŞ nəzdində baxışı dəyişdirən bir digər amil isə Yanvar 1988-ci ildə ABŞ Xarici işlər naziri Corc Shultz tərəfindən ortaya atılan sülh girişiminə⁹⁵ o dövr iqtidarda olan Likudun rədd cavabı vermesidir.⁹⁶ 80-ci illərin sonundan etibarən enerji qaynaqlarını təhdid edən başqa bir süper gücün qalmaması səbəbiylə ABŞ üçün bölgədə bir "jandarma dövlət" deyil sabitlik və sülh lazımlıdır. Buna, dekabr 1987-ci ildə baş tutan İntifada sonrası İsrailə qarşı ortaya çıxan geniş bir beynəlxalq tənqid dalğası və Körfəz Döyüşü sonrası ABŞ ictimaiyyətin Yaxın Şərqdə daha çox qalmasını istəməmələrinin gün keçdikcə ciddi tənqidlər doğurması⁹⁷ da əlavə olununca ABŞ Fələstində sülh elçisi rolu oynamaqdan başqa variant tapa bilməmişdir. Dövrün ABŞ Başçısı Bill Klintonun sülhə istiqamətli söyləri də ABŞ-ın dayanıqlılığını göstərmişdir. Fələstin Qurtuluş Təşkilatı, 1964-cü ildə qurulduğunda Ərəb dünyasında ən təsirli axın olan Pan-Arabizm tərəfdarı bir siyasət icra edirdi. İsrailə qarşı silahlı mübarizə və işğal altındakı torpaqların geri alınmasıysa təşkilatın ən əhəmiyyətli hədəfi vəziyyətində idi. Ancaq, FAT 1982-ci ildə İsrailin Cənubi Livanı işğal etməsiylə bölgədən ayrılmaq vəziyyətində qalmışdır. Bu vəziyyət bir tərəfdən Fələstin müqavimətinin ən əhəmiyyətli örgütleyicisini əmr etməsi lazım olan döyüş sahəsindən uzaqlaşmaq məcburiyyətində buraxmış; bir tərəfdən də FAT idarəçilərinin o zamana qədər olandan fərqli bir siyasətə keçişləri üçün başlanğıc olmuşdur. Yaser Ərafat, Beyrutdan Tunisə gedərkən yolda Misirə uğramış və Camp

⁹⁵ <http://www.monthlyreview.org/1002hanieh.htm>

⁹⁶ <http://www.monthlyreview.org/1002hanieh.htm>

⁹⁷ <http://daccess-ddsny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/547/61/IMG/NR054761>

David Müqaviləsi səbəbiylə Ərəb dünyası tərəfindən qovma edilmiş Hüsnü Mübarek'le görüşmüşdür. Bu addım FQT-ın Fələstin Sorunu'na yaxlaşımındaki dəyişikliyin ən əhəmiyyətli işarəsi qəbul edilmektedir.⁹⁸ İordaniya Kralı Hüseyin 31 İyul 1988-ci ildə İordaniyanın Qərb Şəriyə ilə qanuni və inzibati bağlarını qopardığını dilə gətirən şərhə Ərafata diplomatik hücumla keçmə imkanı verdi.⁹⁹ Fələstin Milli Şurasının 15 noyabr 1988-ci il tarixli toplantısı isə FQT-ın problemə baxışının netləşdiyi yerdir. Yığıncaqda alınan qərarlarla BMT Təhlükəsizlik Şurasının 242 sayılı qərarı qəbul edilmiş, yəni İsrailin var olma haqqı tanınmışdır. Ayrıca eyni toplantıda 1947-ci ildə BMT Baş Şuranı tərəfindən qəbul edilən qərarla təqdim edilən iki dövlətli quruluşa əsaslanaraq müstəqil Fələstin dövlətinin qurulduğu elan edilmişdir. Bu həm problemin həllində beynəlxalq hüquqa əsaslanaraq hərəkət edildiyini göstərsə də həm də uzun zamandır izlenen Fələstində konfederasiya olaraq da təşkilatlanacaq tək bir dövlət qurulması fikrindən də daşınmaq mənasını verməkdədir. Bundan sonra FAT silahlı mübarizənin yanında və əksəriyyətlə daha çox nisbətə diplomatiyaya yönələcək. Diplomatik atəşin əhəmiyyətli bir addımı da Yasir Ərafatın BMT-nin 13 dekabr 1988-ci ildə Cenevrədə reallaşdırdığı yığıncaqda etdiyi çıxışıdır. Arafat bu çıxışında Fələstin Qurtuluş Təşkilatının Fələstinlilərin tək qanuni nümayəndəsi olaraq qatılacağı və Birləşmiş Millətlər Təşkilatının himayəsi altında reallaşdırılacaq bir sülh konfransı çağırışında tapılmışdır.¹⁰⁰ Bu konfrans BMT Təhlükəsizlik Şurasının 242 və 338 sayılı qərarları təməl alınaraq toplanmalıdır. FAT, beləcə İsrailin işğal edilmiş torpaqlardan çəkilməsinə istiqamətli BMT qərarlarını qəbul etməsini istəyərkən İsrailin güvən və sülh içində yaşamaq haqqını da qəbul edir. FAT'yü belə bir tutuma itələyən səbəblərdən biri də Körfəz Böhranı Fələstinlilərin böhrandakı tutumunun Fələstinə olan təsiridir. İraq 2 Avqust 1990-cı ildə Küveyti işğal etdiyində Fələstindən gələn ilk reaksiyalar gözlənilməz bir qarışıqlıq yaratdı. Fələstin Qurtuluşu üçün Xalq Cəbhəsi lideri Corc Habbash və

⁹⁸ <http://daccess-ddsny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/547/61/IMG/NR054761>

⁹⁹ <http://www.mfa.gov.il/MFA/Archive/Peace%20Process/1991/The%20Madrid%20Conference%20Speeches%20>

¹⁰⁰ <http://www.mfa.gov.il/MFA/Archive/Peace%20Process/1991/The%20Madrid%20Conference%20Speeches%20>

Fələstin Qurtuluş Cəbhəsi lideri Əbu Abbas işğalı və Səddamı tərifləyən şərtlərdə tapıldılar. Bu işğalı Ərəb oyanışını təmin edəcək bir addım olaraq gördüklərini bildirdilər.¹⁰¹ Səddamın işğal əsnasında söylediklər isə Fələstinlilərin niyə Küveyt işğalına dəstək verdiklərini daha yaxşı açıqlayır. Səddam Hüseyn Küveyt işğalının son tapmasını İsrailin Fələstin torpaqlarındakı işğalını sonlandırmasına bağlamışdır. Körfəz Döyüşü əsnasında ABŞ-ın arxasında yer alan bölgə dövlətlərinin əksinə FQT-ın rəsmi bir dəstəyi olmasa da böhranın çıxdığı ilk andan etibarən Fələstinlilər Səddam Hüseynə dəstək vermişdir. Buna görə Fələstin 1990-cı ildən etibarən ən əhəmiyyətli maliyyə dəstəkçisi Ərəb dövlətlərindən gələn maddi yardımını böyük nisbətdə itirmiş və İntifada nəticəsində yaranan beynəlxalq dəstəyin də azalmasına səbəb olmuşdur. Həm maliyyə itkiləri həm də beynəlxalq ictimaiyyət qarşısında baş vermiş prestij itkisi FAT'-ı təcavüzkar bir tutumdan uzlaşan mövqeyə keçməsinə təsirli olmuşdur. Oslo Sülh Prosesi əvvəli reallaşan və döşəmədən gələn ən böyük ictimai qiyam olan İntifada anlamaq üçün 8 dekabr 1987 tarixinə gələnə qədər Fələstinlilərin İsrail işğalı altında yaşadıklarına baxmaq lazımdır. İntifazənin reallaşdığı tarixə qədər Fələstinlilər İsrailin işğal rəhbərliyi altında yaşadı. Bu, pis həyat şəraiti vəd edən asılı bir iqtisadiyyat, İsraili işğal gücləri tərəfindən baş vermiş pis rəftar, bir zamanlar özlərinin olan torpaqlarda qurulan məskunlaşmalara şahidlik, işğal boyunca xaricə köç edərək müxtəlif ölkələrdə mühacir olaraq tapılan milyonlarla fələstinli demək idi. İşğal dövrünün şahidləri olan yaşlılar və davamlı İsrail işğalı altında yetişən yeni nəsillər bu təzyiq qarşısında getdikcə artan və təbii qarşılanabiləcək bir qəzəb və nifrət böyütdülər. Bunun yanında gedərək pisləşən həyat şərtləri və İsrailililər tərəfindən həyata keçirilən keyfi həbslərin də təsiri böyükdür. İsrail təxminlərinə görə 1967-ci ildən 1980-ci illərin sonlarına qədər həyata keçirilən həbs sayı 300.000 nəfərə yaxındır.¹⁰² Fələstinlilər həyatlarını davam etdirməyə çalışdıqları bu çətin şərtlərin yanında bir də beynəlxalq dəstəyin gedərək enişinin izlemekteydilər. İşğalçı

¹⁰¹ <http://daccess-ddsny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/547/61/IMG/NR054761>

¹⁰² "The View from Palestine: In the Wake of the Agreement", *Journal of Palestine Studies*, 23,

qüvvələrə qarşı bir xalqın verdiyi mübarizəyə əvvəldən dostları saydıqları Ərəb dövlətlərindən belə daha az maraq gəlməsi, hətta Misirin İsrailə sülh masasına oturabilmesi Fələstinlilərin böyük bir xəyal qırılığını yaratmışdır. Bu da Fələstinlilərin öz güclərinə güvənərək müstəqillik mübarizələrini öz əllərinə almalarında təsirli olmuşdur. 1980-ci illərin sonuna gələnə qədər BMT Təhlükəsizlik Şurasının işğal etdiyi torpaqlardan çəkilməsini istəyən qərarlarına uymayaraq işğalını davam etdirən İsrail isə Fələstinlilərin müstəqillik istəklərinə qulaqlarına tıxamış şəkildə hərəkət etdi. 1976-cı ildə və 1978-ci ildə Perez və Begin tərəfindən təqdim edilən muxtariyyət bənzəri təkliflər Fələstinlilər tərəfindən rədd edilmişdi. Bundan sonra da davam edən bu tutuma İsrailin işğal etdiyi torpaqlarda hökmranlıq elan etməsinə baxmayaraq tətbiq ayrı-seçkilik hərbi rəhbərlik siyasəti də yoldaşlıq etdi. Bu şərtlər altında onsuz da partlamaq üçün bir qığılcım gözləyən Fələstinlilər 8 dekabr 1987-ci ildə reallaşan hadisə içlərindəki hirsini böyük bir qiyama çevirdilər. 7 dekabr günü İsrail və Fələstinlilər arasında İslami Cihad mənsubu 6 adamın Qəzzada həbsxanadan qaçması üzərinə gərginlik sürərkən Qəzzada bir İsraili çökdürücü bıçaqlanaraq öldürüldü. 8 Dekabr günü bir İsrail hərbi kamyonunun Cebeliye qaçqın kampındakı işçiləri daşıyan bir kamiona toqquşması 6 fələstinlinin ölümü isə İNTİFADANI başladan hadisə oldu. İsrail cənazələri əvvəl ailələrinə təslim etdi, ancaq sonra əsgərlər düşərgəyə gələrək cənazələri zorla ailələrindən geri aldı. Bu təcavüzkar tutuma yük maşını qəzasında ölən 6 fələstinlinin Qəzzada ölən İsraili məskunlaşmaçıların intiqamı üçün öldürüldüyü iddiası əlavə sürətlə yayılınca reaksiya şiddətli bir qiyama çevrildi. İntifazənin Fələstindəki müstəqillik hərəkətinə böyük qatqıları oldu. Fələstin hərəkətində bir kilometr daşı olan ilk intifada "dövlətləşmə, müstəqilləşmə" yolunda atılan əhəmiyyətli bir addım idi.¹⁰³ Fələstinlilər dünyaya, İsrail tanklarına, inkişaf etmiş silahlarına qarşı daşlar və Sapanlarla, öz başlarına mübarizə edə biləcəklərini göstərirdilər. Bu qərarlı müqavimət dünya ictimaiyyətinin də dərhal marağını çəkdi. Dünya İsrail işğalına qarşı müqavimət göstərən Fələstin xalqına

¹⁰³ "The View from Palestine: In the Wake of the Agreement", Journal of Palestine Studies, 23,

təkrar simpatiya duymağa başladı. İntifada'da qarşıdurmaların ön sıralarında İsrailin zirehli vasitələrinə daş atan uşaqların olmasıya marağı daha çox artırır. Bu səfər reallaşan sadə bir qarşıdurma deyil bir xalqın zalımlara qarşı qiyamı kimi qəbul edilirdi. İşğal siyasətləriylə onsuz da tənqid İsrail isə beynəlxalq ictimaiyyətin çox böyük reaksiyasıyla qarşılaşdı. Avropa Birliyinin 12 dövləti Mart 1988-ci ildə İsraili ağır tənqidlərə məruz buraxan və İsrailə ediləcək bir sıra ticarət müqaviləsinə qarşı mənfi rəftar sərgiləyən bir qərar aldı. Fələstin Hüquqları Komitəsinin 21 Sentyabrda BMT Baş katibinə təqdim etdiyi hesabatda İntifadanın başlanğıcından 1988 Avqustuna qədər İsrail gücləri tərəfindən öldürülən Fələstinli sayının 714-ə çatdığı bildirilirdi.¹⁰⁴ Oktyabr 1989-cu ildə BMT-nin Baş Assambleyasının 44/2 sayılı qərarında 9 dekabr 1987-ci ildən bəri davam edən İntifadənin beynəlxalq ictimaiyyətin simpatiyasını qazandığının vurğulayır, İsraili işğalçı güc olaraq təyin edir, İsrail ordusu və mühacirlər vətəndaşları öldürməsinə, şikəst buraxacaq şəkildə döymələrini və Fələstinli vətəndaşlara yönələn hər cür hücumu şiddətlə qınayırdı.¹⁰⁴ İntifada ərzində Fələstin xalqının böyük bir müqavimət göstərməsinə baxmayaraq beynəlxalq ictimaiyyətin simpatiyasını qazanmaqdan başqa siyasi arenada hər hansı bir nəticə əldə edilə bilmədi. İsrail beynəlxalq ictimaiyyətin təzyiqinə baxmayaraq mühasirə, təcrid, pis rəftar, vətəndaşlara həyata keçirilən hücumlar kimi mövqelərini davam etdirir, Fələstin Qurtuluş Təşkilatı (FAT) bir tərəfdən İNTİFADANI davam etdirməyə çalışarkən bir tərəfdən sülhə istciqamətli bir siyasətə yönəliyirdi. İntifada'ya qatılan xalq İsrailə qarşı heç də dostluq olmayan duyğularla və böyük bir nifrətlə hərəkət edərkən Arafat dekabr 1988-ci ildə BMT-nin İsveçrədəki konfransında BMT-nin 242 və 338 sayılı qərarlarını qəbul etdi. Bunlar isə İsrailin işğal edilən torpaqlar xaricində sülh və güvən içində yaşamasını ehtiva edirdi. Bu sırada FAT Fələstin Dövlətini elan etmiş olsa da bir tərəfdən Gilbert Achcar tərəfindən "xəyanət uzlaşması"¹⁰⁵ olaraq adlandırdığı güzəştlər verərək sülh təmin səyi da

¹⁰⁴ Marwan Bishara, Fələstin/İsrail: Barış veya Irkçılık, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2003, s. 53.

¹⁰⁵ Marwan Bishara, Fələstin/İsrail: Barış veya Irkçılık, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2003, s. 58.

davam edirdi. Bunlara xalqın illər davam edən qarşıdurma mühitindən yorulması, İntifada'yla gələn iqtisadi təzyiqlər də əlavə olununca Fələstin tərəfinin də sülh masasına oturmaqdan başqa çarəsi qalmadı.

II Fəsil. XX əsrin 90-cı illərində İsrail-Fələstin münaqişəsi. Sülh prosesi

2.1 Sülh danışıqlarını hazırlayan şərtlər

Yaxın Şərqdəki müddət sülh danışıqlarına gələrkən yuxarıda ifadə etdiyimiz kimi şərtlər də tərəfləri sülhə zorlamaktaydı. ABŞ Sovetlər Birliyinin zəiflədiyi bir dövrdə Yaxın Şərqdə doğan boşluğu dolduraraq bölgədə öz nizamını tam mənasıyla qura bilmək və sabitlik təmin edə bilmək üçün İsrail-Fələstin münaqişəsinin sona çatmasına ehtiyac duyurdu. İsraildə də özəlləşən iqtisadiyyat və liberalləşmə ilə gələn global bazara eklemlənmə ehtiyacı bölgədəki bir qarşıdurmanı qəbul etmirdi. ABŞ-da artıq İsrailin qanuniliyinin təmin edilməsinin sülh masasına oturmasından keçdiyini İsraillə qəbul etdirmək üçün təzyiqlərini artırmışdı.¹⁰⁶ Digər tərəfdən baxıldığında isə İsraillə gedərək artan iqtisadi asılılıq, bütün səylərə baxmayaraq İntifada müddətində də görüldüyü kimi silahlı mübarizənin tək başına çatmayacağına görülməsi və İraqdakı müvəffəqiyyətsizliyin Ərəb dövlətlərinə Fələstin-İsrail probleminin hərbi yollardan həll edilə bilməz göstərməsi səbəbiylə Fələstin Qurtuluş Təşkilatının sülh xaricindəki yollarının tıxanması Fələstinlilərin də müzakirə oturmağa məcbur edən səbəblərdir. ABŞ prezidenti Corc Buş və SSRİ prezidenti Qorbaçovun tərəflərə sülh haqqında fikir mübadiləsi aparmaq üçün etdiyi çağırışa İsrail, İordaniya, FAT., Suriya və Livan müsbət cavab verdi. Danışıqlara bunun yanında Avropa Birliyi və Misir də qatıldı. Konfrans 30 Oktyabr 1991 günü Madrid'te Kral Sarayında başladı və üç gün davam etdi. Fələstin Qurtuluş Təşkilatı dövrün İsrail Baş naziri İzak Şamirin güzəştə getməz mövqei səbəbiylə konfransda İordaniya nümayəndə heyəti ilə birlikdə iştirak etmək məcburiyyətində qaldı. Madrid prosesi, iki mərhələdə meydana gəldi və konfransdakı çox tərəfli danışıqları ikitərəfli danışıqlar izlədi. Çoxtərəfli danışıqlar zamanı bölgə ölkələrinin hamısını maraqlandıran iqtisadi

¹⁰⁶ <http://www.mfa.gov.il/MFA/Peace+Process/Guide+to+the+Peace+Process/Agreement+on+Gaza+Strip+and+Jericho+Area.htm>

əməkdaşlıq, ətraf mühit, su, qaçqınlar, regional təhlükəsizlik və tərəksiləh kimi mövzular ələ alındı. Bu görüşlərdən qəti nəticələr alınamasa da Ərəb dövlətləri bu mövzular üzərindəki görüş fərqliliklərini ortaya qoyma fürsəti tapdılar.¹⁰⁷ İkili görüşlərdə isə ölkələr öz aralarındakı problemlərə sıxlaşdılar. İsrail-Livan görüşmələrində Güney Livan işğalı mövzusu İsrail-Suriya danışıqlarında isə Golan Təpələri mövzusu üzərinə yoğunlaşıldı. İsrail və Fələstinlilər arasında danışılan mövzu isə işğal altındakı torpaqlarda Fələstinlilərin sahib olacağı idarəetmə şəkli idi. Fevral-Mart 1992'deki ikili danışıqlarda İsrail özünə bağlı məhdud bir muxtariyyət təklif edərkən Fələstinlilər irəlidə müstəqil ola biləcək daha geniş bir muxtariyyət istəyirlər ayrıca Şərq Qüdsü də irəlidə qurulacaq Fələstin dövlətinin paytaxtı olaraq göstərirdilər. Madrid Konfransının ardından gələn sıx ikitərəfli danışıqlar prosesində İsrail və Fələstin arasında yenə rəhbərlik, təhlükəsizlik problemləri müzakirə edilsə də, əsas ancaq həlledici olduqca vacib mövzular qaçqınlar və məskunlaşmalar mövzusu görüşün məğzini təşkil etmişdir. İsrail bütün təzyiqlərə baxmayaraq davam etdiyi məskunlaşmaların inşasını davam etdirmə rəftarını 13 İyul 1992-ci ildə Baş nazirlik stoluna İsak Rabinin oturduğu yumuşatmışdır. "Sülh üçün torpaq" formulunu mənimsəyən Rabin səmimiyyətini göstərmək üçün vəzifəyə gəldikdən sonra Qərb Şəriyədə planlanmış olan 6000 konutluk yeni yaşayış proyektini ləğv etmişdir. Madrid Konfransı və ardından gələn danışıqların iki tərəf baxımından da əhəmiyyətli nəticələri olmuşdur. Əvvəlcə Ərəblərin İsrailə qarşı inkişaf etdirdikləri tabu Ərəb dövlətləri və İsrailin eyni masaya oturduğu ortadan qalxmışdı. İkinci olaraq tərəflər konfrans zamanı öz fikirlərini dünya ictimaiyyətinə dəqiq bir şəkildə əks imkanı tapmışlar. Konfransa qatılan İsrail Baş naziri İzak Şamir və Fələstin nümayəndəsi Heydər Abdul Şafi'nin bağlanmış danışmaları bu baxımdan əhəmiyyətli nöqtələr ibarətdir. Şamir çıxışında konfrans boyunca Fələstinlilərin çəkdiyi ağrıları dünyanın gözüne soxmağa çalışaraq ancaq simpatiya qazana amma bu şəkildə bir nəticəyə gəlib və

¹⁰⁷ <http://www.mfa.gov.il/MFA/Peace+Process/Guide+to+the+Peace+Process/Agreement+on+Gaza+Strip+and+Jericho+Area.htm>

ya bilinməyəcəyini ifadə Shafi, BMT Təhlükəsizlik Şurasının 242 nömrəli qərarını bir dəfə daha vurğulamış, bu qərada ortaya qoyulan "sülh üçün torpaq" düsturunun əsas yol göstərici olduğunu, sülh üçün həll edilməsi lazım olan mövzuların torpaq, idarəetmə, qaçqınlar və məskunlaşmalar olduğunu bildirmiş, Fələstin xalqının self-determinasyon haqqının altını çizmişdir.¹⁰⁸ Görüşlər, dərhal ardından inkişaf edən gizli danışıqlar nəticəsində ortaya çıxan Oslo prinsiplər Bəyannaməsinin məzmununun müəyyən edilməsinə də böyük töhfəsini vermişdir.

Oslo prinsipləri Bəyannaməsi

Oslo Bəyannaməsi Fələstinin əvvəlki dövrdəki addımlarının nəticəsi olaraq içinə girdiyi ciddi bir maliyyə böhranın görüldüyü; iqtisadi çətinliklər və Madrid Konfransından bəri davam edən ikitərəfli danışıqlara baxmayaraq işğal edilmiş torpaqlarda hər hansı bir həll çata bilməməkdən və İntifadənin gətirdiyi şiddət mühitindən xalqın Fələstində radikal İslami hərəkatlərə daha çox dəstək verməyə başladığı bir dövrdə imzalanmışdır. İsrail də bu İslami hərəkatlardan çəkinərək sülh danışıqlarında FAT-ı daha çox ön plana çıxarmanın öz xeyrinə olduğunu anlamışdır. "Sülh üçün torpaq" düsturunu mənimsəyən İsak Rabinin baş nazir kreslosuna oturduğu da sülh danışıqları sürətləndi. Davam edən ikitərəfli danışıqlarda anlaşılmazlıq mövzuları bu şəkildə yekunlaşdırıla bilər: ¹⁰⁹ Fələstinlilər danışıqların və tərəqqi mərhələlərinin hər dövründə 242 sayılı qərarı əsas götürərək İsrailin Şərqi Qüds də daxil işğal etdiyi bütün torpaqlardan çəkilməsini tələb edir; İsrail isə 242'yi yalnız son status danışıqlarında əsas alacağını qarşıya qoyurdu. İkinci olaraq İsrail mərhələlər arasında bağlar quraraq alternativlərini artırmağa çalışarkən Fələstin qəti tarixlər və konkret addımlar görmək istəyirdi. Son təməl anlaşılmazlıq mövzusu isə müvəqqəti rəhbərliyin sahib olacağı yetkilərdir. Fələstin özünə buraxılacaq bölgədə İsrailin istifadə etdiyi bütün

¹⁰⁸ Ziad Abu-Amr, "The View from Palestine: In the Wake of the Agreement", Journal of Palestine Studies, 23,

¹⁰⁹ Ziad Abu-Amr, "The View from Palestine: In the Wake of the Agreement", Journal of Palestine Studies, 23,

səlahiyyətləri istəyərkən İsrail məhdud bir səlahiyyət dövrü təklif edirdi. Norveç baş naziri və xarici işlər nazirinin vasitəçiliyi keçən və buna görə Oslo Müddəti adını alan gizli danışıqların ardından ilk əvvəl 9 Sentyabr 1993-cü ildə İsrail Baş naziri Rabin və FAT lideri Ərafat bir-birləriylə məktub mübadiləsi etmişlər. Arafat məktubunda İsrailin sülh və təhlükəsizlik içində var olma hüququnun FAT tərəfindən tanındığını və bütün FAT ünsürlərinin "uyumluluğunu" zəmanət etdiyini İsrail tərəfinə ifadə etdi. Rabin isə məktubunu Ərafata deyil Norveçli nazirə yazmışdır və məktubunda İsrail hökumətinin FKÖ'yü Fələstinlilərin nümayəndəsi olaraq tanıdığını ifadə etmişdir. Oslo prinsiplər Bildirgesi bu məktub dəyişməsinin ardından 13 Sentyabr 1993-cü ildə Ağ Evin bağçasında ABŞ prezidenti Bill Klintonun da olduğu bir mərasimlə imzalanmış Rabin və Ərafat əl sıxışdı. Bəyannamənin ilk maddəsi danışıqların məqsədini bir Fələstin müvəqqəti hökuməti qurmaq, Qəzza Zolağı və Qərb Şəriyədə rəhbərliyi devralacak bir Şuranın seçkilə iş başına gəlməsi və 5 ili keçməyəcək bir müddət içində BMT Təhlükəsizlik Şurasının 242 və 338'inci maddələrinə dayanan qalıcı bir status təyin olaraq müəyyən edir. 4-cü maddədə Qəzza və Qərb Şəriyənin ərazi bütövlüyü baxımından tək bir vahid kimi qəbul edildiyi ifadə və bunun son status müqaviləsinə qədər də qorunacağı ifadə edilmişdir. Ancaq Şuranın səlahiyyətinin son status andlaşmasından müzakirə ediləcək mövzular xaricində Qərb Şəriyə və Qəzzanı əhatə etdiyi ifadə edilərək yekun status müqaviləsində hər şeyin daha fərqli ola biləcəyi kimi bir nəticə çıxmışdır. İsrail son status andlaşmasından fərqli bir səlahiyyət paylaşması təklif oluna bilərdi. Oslo Bəyannaməsi son status danışıqlarının çərçivəsini də müəyyənləşdirdi. 5-ci maddəyə görə son status danışıqları Qüds, qaçqınlar, məskunlaşmalar, təhlükəsizlik, sərhədlər, digər qonşularla əlaqələr və əməkdaşlıq və digər ortaq çıxar mövzularını əhatə edəcək. Qəzza və Yerixodan İsrail birliklərinin çəkilməsiylə Fələstinlilərə təhsil, mədəniyyət, səhiyyə, sosial rifah, birbaşa vergitutma və turizm mövzularında bütün səlahiyyətlər devredilecektir. Göründüyü kimi Fələstinlilərə keçid dövründə məhdud bir səlahiyyət sahəsi buraxılmışdır. Təhlükəsizlik konusundaysa iplər yenə

İsrailin əlinə buraxıldı. Bildiriş Şuraya güclü bir polis gücü meydana gətirmə haqqı verərkən İsrailin xarici təhlükəsizliyi təmin etmək və "içəridən gələcək təhdidlərə" qarşı təhlükəsizlik məsuliyyətini yerinə yetirməyə davam edəcəyini ifadə edirdi. Qanunlar aktında İsrail qüvvələrinin Şura seçkiləri reallaşdırılmaq əvvəl Qərb Şəriyə və Qəzzadan çəkilməsini qərara bağladı. Ancaq geri çəkilmə bir işğalı sonlandırma olaraq qəbul edilməmişdir. Bəyannamədə nə İsrail qüvvələri işğalçı olaraq təyin nə də İsrailin nəzarətində olan Fələstin torpaqlarına işğal altındakı torpaqlar deyilmişdir. Bu da müqaviləni ruhsuzlaşdıran əhəmiyyətli problemlərdən birini təşkil etmişdir. Əlavələrlə formalaşdırılan iqtisadi əməkdaşlıq da əslində əməkdaşlıqdan çox bir asılılıq yaratma nəticəsini doğurmuşdur. Əlavələr qurulması nəzərdə tutulan elektrik, su, nəqliyyat və rabitə, ticarət sahələrində əməkdaşlıq reallaşdıracaq İqtisadi Əməkdaşlıq Komitəsi son mərhələdə bütün bu sahələrin İsrailin nəzarətində olduğu bir mühitdə heç bir məna ifadə etməyəcək. Necə ki, hələ 2010-cu ildə Qəzza və Qərb Şəriyənin nəqliyyat, elektrik, internet kimi əhəmiyyətli ehtiyaclarının qarşılınması və davamlılığı İsrailin təşəbbüsünə buraxılmışdır. Göründüyü kimi Bəyannamənin əhəmiyyətli maddələrində Fələstinlilərə o zamana qədər sahib olmadıqları səlahiyyətlər verilmişdir. Bu bildiriş həmçinin Fələstin xalqının qanuni və siyasi hüquqlarının İsrail tərəfindən ilk dəfə tanınmasıdır. Ancaq bu səlahiyyət transferi ədalətli və yekun olaraq təmin edici olmaqdan uzaqdır. Səlahiyyət transferi nisbətlik daha əhəmiyyətsiz sahələrlə məhdud qalmış; təhlükəsizlik mövzusu Şuranın quracağı bir polis gücü xaricində tamamilə İsrailə buraxılarkən iqtisadiyyat və inkişaf sahələrində qurulacaq əməkdaşlıq komitələri irəliləyən dövrdə Fələstin üzərində İsrail tahakkümünün somutlaşdırıldığı yerlər olacaqdı. Ayrıca İsrailin o günə qədər reallaşdırdığı pozuntuları baxmayaraq "BMT kimi beynəlxalq bir hakimlik orqanı nəzərdə tutulmadığı üçün İsraililərin Oslodanışıqları sonrasına məqsədyönlü pozuntularının qarşısını alacaq bir cəzalandırma mexanizmi öngörülmemişti.¹¹⁰

¹¹⁰ <http://www.mfa.gov.il/MFA/Peace+Process/Guide+to+the+Peace+Process/Agreement+on+Gaza+Strip+and+Je>

2.2 Oslo danışıqları. “7 illik” sülh

Paris Protokolu

Paris Protokolu giriş hissəsində də yazdığı üzrə Fələstin tərəfinin iqtisadiyyatını öz iqtisadi inkişaf planları və prioritetləri çərçivəsində geliştirmesinin şərtlərini yaratmaq məqsədiylə 29 Aprel 1994 tarixində İsrail və Fələstin rəhbərliyi arasında imzalanmışdır. Giriş hissəsində göstərilən bu məqsəd nə qədər qulağa xoş gəlsə də Fələstin və İsrail arasındakı iqtisadi əlaqənin şəkli araşdırıldığında razılaşma Fələstin iqtisadiyyatını inkişaf etdirmək yerinə İsraildən asılı etmə nəticəsini doğurmuşdur. Razılaşmanın Fələstin Otoritesi'nin beynəlxalq ticarət və gömrük tarifləri mövzularını nəzarət edirdi. Protokolun 3. maddəsində göstərilən və ixrac məhsullarının miqdarı və bu məhsullara tətbiq vergilər mövzusunda Fələstin Muxtariyyətinə bağımsızca qərar verə bilmə səlahiyyəti verilirdi. Ancaq bu hakimiyyətdən müəyyən məhsullarla məhdudlaşdırılmış olması Protokolun ruhunu baltalarken İsrailin bütün sülh prosesi boyunca davam etdirdiyi məhdud muxtariyyət siyasətinə uyğun bir tənzimləmə idi. Bir çox məhsuldakı tarifləri və ixrac miqdarlarının tənzimləməsi isə İsrail yoxlamasına tabe edilirdi. Protokola görə hər iki tərəfin də öz içindəki işçi hərəkətliliyini təşkil edə haqqı var. Ayrıca İsrailli bankların Fələstin Muxtariyyətinin rəhbərliyindəki yerlərdə şöbə açma bilməsi üçün Fələstin rəhbərliyindən icazə alma zəruriliyi vardı. Bu banklar və Fələstin tərəfində açılacaq olan iş yerləri və Fələstin tərəfində çalışacaq İsraillilər Fələstin Muxtariyyətinin təyin edilmiş iş qanunlarına tabe olacaqdı. Ancaq heç bir İsrailli Fələstin tərəfində çalışmaq istəmədiyindən Fələstin rəhbərliyi baxımından heç bir məna daşımayan bu ifadə nəticəsində İsrail öz meyarları və üsullarını istifadə edərək Fələstinli işçilərin ölkəsinə girişini məhdudiyyət mövzusunda qanuni bir haqq qazanmış oldu.¹¹¹ Protokolun birbaşa vergiləndirmə ilə əlaqədar 5. maddəsi isə bəlkə də ən vacib cəhəti təşkil edirdi. İsrail və Fələstin tərəflərindən

richo+Area.htm

¹¹¹ Ami Isseroff, “The Peace Process is Dead, Long Live the Peace Process”, <http://www.mideastweb.org/oslofailed.htm>

hər biri kişilərdən və şirkətlərdən alınan vergiləri, mülkiyyət vergilərini, bələdiyyə vergilərini və gəlir vergilərini təyin etmə haqqına sahib olurdu. İsrail də Qəzza Zolağı və Erihada çalışan Fələstinlilərdən alacağı gəlir vergisinin 75% ni və Yerixo və Qəzza Şeridi'ndeki İsrail məskunlaşmalarına çalışan Fələstinlilərdən toplanacaq gəlir vergilərinin hamısını Fələstin rəhbərliyinə köçürmək öhdəliyi daşıyırdı. Ancaq tətbiqdə bu İsrail üçün bir öhdəçilikdən çox bir təsir vasitəsi halına çevrildi. Buralardakı vergi toplama səlahiyyətini əlində saxlayan İsrail fələstinlilərlə qarşıdurmaların çıxdığı dövrlərdə bu vergilərin transferini dayandıraraq Fələstin nüfuzunu çətin vəziyyətə salmağa başlamışdır. Ancaq bu da Oslo prinsiplər Bəyannaməsinin və transfertlər durdurulamayacağını açıqca ifadə edən Paris Protokolunun pozulması mənasını gəlməkteydi.¹¹²

Qəzza-Yerixo (Qahirə) Saziş ¹¹³

Razılaşmanın, Oslo prinsiplər Bəyannaməsinin nəzərdə tutduğu üzrə İsrail qüvvələrinin Qəzza Şeridi və Yerixodan çəkilişini təşkil etmək məqsədiylə 4 May 1994-cü ildə Qahirədə imzalanmışdır. Müqavilənin 2-ci maddəsi 1. bəndində göstərildiyi kimi İsrail qüvvələri müqavilənin imzalanması başlandığı 3 həftə müddət içərisində Qəzza və Yerixodan çəkilişini tamamlayacaq. Çəkilmə sonrası boşaldılacaq hərbi obyektlər Fələstin Polisində təslim ediləcək. Ancaq xarici təhlükəsizliyin təmin edilməsi və yerləşimlərdə və İsraililərlə arasında ictimai nizamın təmin edilməsi məqsədiylə geri çəkilən birliklər sivil bölgələrdə və Hərbi Bölgələrdə yenidən yerləşdiriləcəkdir. Bu da əsas problemi təşkil edən məskunlaşmaların varlığının davam etməsindən kənar bu məskunlaşmaların İsrail qüvvələri daha möhkəm şəkildə qorunacağı mənasını gəlirdi. Razılaşmanın İsrail qüvvələrinin Yerixo və Qəzzadan geri çəkilməsinin tənzimləməsi məqsədiylə edilmiş olsa da İsraililərlə lehinə reallaşdırdığı bəzi tənzimləmələr var. Məskunlaşmaların varlığının sonlandırılmasına istiqamətli bir maddə

¹¹² Edward Said, "Oslo'nun Sonu", Birikim, Sayı 140, s. 53.

¹¹³ Ami Isseroff, "The Peace Process is Dead, Long Live the Peace Process", <http://www.mideastweb.org/oslofailed.htm>

olmamasının yanında sazişdə məskunlaşmalar arasındakı yolların istifadəsinə istiqamətli tənzimləmələr sanki İsrail birliklərinin vəziyyətini gücləndirmək üçün edilmiş kimidir. Müqavilənin 1-ci əlavəsinin 2.maddəsində məskunlaşmalar arasındakı yollarda ortaq dövrüyyə gəzməsi qəbul edilirdi. Bu bölgələr onsuz da işğal edilmiş və geri çəkilməyə təbə olan bölgələr olduğundan onsuz da yolların təhlükəsizliyi Fələstin qüvvələrində olmalıdır. Ancaq İsrail güclərinə yollarda patrul haqqı tanınaraq bölgənin yollarla bölünmüş quruluşunun davamı təmin edilmişdir. Ayrıca strateji əhəmiyyəti olan məskunlaşmalar arası nəqliyyat da Fələstin yoxlamasına bırakılmamışdır. Ayrıca yenə Əlavə 1-də qurulan mobil vahidlərlə İsrailə hər hansı bir təhlükəsizlik probleminə təcili müdaxilə haqqı tanınmışdır. Sazişdə iştirak edən idarə və yurisdiksiyası transferinin forması isə İsrailin tətbiqə çalışdığı bölmə, məhdud muxtariyyət və asılı etmə siyasətini yekunlaşdırır xüsusiyyətdədir. Sazişdə çəkilmənin tamamlanmasının ardından İsrail Hərbi Rəhbərliyi və Vətəndaş İdarəsinin sona çatacağını və səlahiyyətlərin Fələstin Muxtariyyətinə keçəcəyi bildirilir. Ancaq Fələstin Muxtariyyətinin səlahiyyətləri Qəzza və Eriha'daki məskunlaşmaları əhatə etmir; buralarda səlahiyyətli İsrail dövləti olacaq. Bu sazişdə də yer aldığı kimi Fələstin dövlətini meydana gətirməyi məqsəd qoyan bu müddət ərzində İsrail çəkildiyi torpaqlarda iki ayrı hüquq nizamı quraraq bölgənin inteqrasiya və müstəqil bir Fələstin dövlətinin inzibati quruluşlanmağa getməsinə əngəlləyirdi.¹¹⁴ İsraililərin səlahiyyətlərini Fələstin nüfuzunu devretmediyi alanlar isə məskunlaşmalar, hərbi sahələr, İsraililər, xarici təhlükəsizlik, məskunlaşmaların daxili təhlükəsizliyi və ictimai nizamı olaraq təşkil edilmişdi. Bu isə İsrailin bölgədən saxta çəkilişini zəmanət altına alır. İsrail Fələstin Nüfuzu içində köprübaşları əldə etmiş, əsgərlərini ictimai nizamı ya da xarici təhlükəsizlik bəhanəsiylə Fələstin rəhbərliyindəki bölgələrdə tutma haqqını qanuni olaraq qazanmışdır. Andlaşma, Fələstin nüfuzunu İsraililər üzərində yurisdiksiyası da vermədi. Nəticə olaraq geri çəkilmə və səlahiyyət transferi müqaviləsi olan Qahirə Andlaşması İsrailin Fələstin

¹¹⁴ <http://www.heritage.org/Research/Reports/1998/05/The-Floundering-Oslo-Peace-Process>

Otoritesi'ne təhvil verilən bölgələrdəki səlahiyyətlərini qoruma andlaşması şəklinə çevrilmişdir. Yolları və məskunlaşmaları qoruma altına alan İsrail müdaxilə etmə haqqını da yaradılan mobil vahidlərlə əldə etmiş olurdu.

Oslo II-Taba Andlaşması ¹¹⁵

Oslo II Sazişi İsrail hərbi hökuməti və vətəndaş rəhbərliyinin səlahiyyətlərinin Fələstin Otoritesi'ne keçişini təşkil etmək məqsədiylə 28 Sentyabr 1995-ci ildə imzalanmışdır. Müqavilənin diqqət çəkici tərəfi çəkilmə sonrasında belə faktiki olaraq İsrail rəhbərliyində qalan Fələstin torpaqlarının böyük qisimində İsrail rəhbərliyinin hüquqi olaraq da formalmış idi. Müqavilənin ilk maddəsi İsrail güclərinin çəkilməsindən sonra reallaşacaq səlahiyyət transferini və Şuranın yaradılması üçün reallaşdırılacaq seçkiləri təşkil edir. Ancaq yuxarıda Qahirə Andlaşmasında da araşdırdığımız üzrə bu səlahiyyət transferi həm məhduddur həm də transferdən çox İsrail güclərinin bölgədə qalmasının zəmanət altına alınması fikrində idi. Oslo II-nin İsrail işğalını qanuniləşdirici qisimi isə Fələstin torpaqlarını üç fərqli statuslu bölgələrə ayırması olmuşdur. Bu ayrı-seçkiliyə görə A bölgəsi, yəni Əl Xəlil də daxil olmaq üzrə 6 Fələstin şəhərindən meydana gəlməkdə və bu bölgədə rəhbərlik və təhlükəsizlik Fələstin Muxtariyyətinə bırakılmaktaydı. B bölgəsində rəhbərlik Fələstinlilər təhlükəsizlik İsraildə ikən Fələstinin 98%-ini oluşturan¹¹⁶ C bölgəsində həm rəhbərlik, həm təhlükəsizlik İsraildə kalmaktaydı. Taba sazişinə görə Fələstin rəhbərliyinə buraxılan yerlərin sayı artsa da bu bölgələrin hamısı İsrail idarəsindəki B və C bölgələri tərəfindən əhatələnmişdi. Yəni A bölgələrindəki insanlar hərəkəti və hüquqi olaraq öz özlərini idarə edirdilər, ancaq çöllə əlaqə qurmaları İsrail yoxlamasına tabiydi. İki A bölgəsi şəhəri arasında nəqliyyat təmin etmək üçün belə İsrail idarəsindəki bölgələrdən ya da yollardan keçmə zəruriliyi vardı. Bu da saxta bir muxtariyyət mənasını verməkdə idi. Region ayrı-seçkiliklər də Fələstinlilərin əhali sıxlığına

¹¹⁵ <http://www.heritage.org/Research/Reports/1998/05/The-Floundering-Oslo-Peace-Process>

¹¹⁶ ACHCAR, Gilbert, Kaynayan Orta Doğu: Marksist Aynada Orta Doğu, İstanbul, İthaki Yayınları, 2004.

görə deyil İsraili məskunlaşanlara müvafiq olaraq görə edildiyindən böyük problemlər yaratmışdı. Nəzəri olaraq izah belə güc olan bu bölgə təsnifi praktikada "yarış ayrı-seçkiliyin"nin fərqli bir tətbiqi idi. Bu cür bir digər ayrı-seçkilik da iqtisadi mövzularla əlaqədar hissədə ortaya qoyulmuş; iki tərəfə də istədikdə işçi hərəkətliliyini məhdudiyyət səlahiyyəti verilmişdi. Bu da İsraildə çalışan Fələstinliləri təsir edən digər bir maddədir.

Əl Xəlil Protokolu

Məskunlaşanlara görə reallaşdırılmış belə bir bölgə təsnifinin yaratdığı problemlərin ən diqqətə cəlb olunan görüldüyü yer Əl Xəlil olmuşdur. 100 min Fələstinlinin arasında yaşayan 400 İsraili məskunlaşmaçıların yaratdığı potensial təhdid bir məscidə edilən silahlı hücumla konkret olaraq görülmüşdür. Bunun ardından bölgəyə BMT nəzarət birliyi yerləşmiş; 1997-ci ildə də Əl Xəlil Protokolu imzalanmışdır. Əl-Xəlil Protokolu onsuz da Oslo-II ilə yaradılan kantonlardan biri olan Əl-Xəlilin öz içində də Fələstin rəhbərliyinə buraxılan H1 bölgəsi ilə İsrail yoxlamasına buraxılan H2 bölgəsi olmaq üzrə ikiye böldü. H2 bölgəsində 40 min Fələstinli ilə birlikdə yaşayan 400 Yəhudinin qorunması da beləcə təmin edilmiş oldu. İsrail hər zamanki kimi bu andlaşmaqla mühacirlər problemini həll etmək yerinə mühacirlər vəziyyətini olduqları bölgələrdə möhkəmləndirmək yolunu seçdi.

Wye River və Şarm əl Şeyx memorandumları

Oslo-II və Əl-Xəlil tənzimləmələrində İsrailin sülh deyil çözümsüzlükdən yana olan rəftarının görülməsindən sonra Barış Süreci'nin müsbət nəticələr gətirə ümidləri getdikcə azaldı. Müddət içərisində sülh tərəfdarı İsak Rabinin həddindən artıq-sağçı bir Yəhudi tərəfindən öldürülməsinin ardından vəzifəyə başlayan Netanyahu Fələstinə qarşı sərt siyasətlərə geri döndü və "sülh üçün torpaq" düsturu yerinə "təhlükəsizlik təmini qədər sülh" düsturunu tətbiqə başladı. Hər nə qədər İsrail sülh uzaqlaşan bir görüntü çizse də tərəflər 1998 və 1999-cu ildə iki dəfə

daha müzakirə edildi və Wye River və Şarm əl Şeyx memorandumları nümayiş olundu. 23 Oktyabr 1998-ci ildə imzalanan Wye River Memorandumu'yla İsrail Qərb Şəriyənin 13%-dən daha çəkilməyi öhdəsinə götürdü. Ancaq Wye Riverin əsas maraq çəkən tərəfi Fələstin rəhbərliyinə yüklədiyi yükümlülüklerdir. Memoranduma görə Fələstin rəhbərliyi a) terrorizmə qarşı dözümlülük göstərməyəcək; b) bütün terrorist hərəkətləri qadağan və qeyri-qanuni olaraq silah bulunduranların əllərindəki silahları toplayacaktır.¹¹⁷ Bununla İsrailin Fələstində güclənməyə başlayan HƏMAS kimi radikal-islamçı təşkilatlara qarşı narahatlığının getdikcə artdığı başa düşülür. 4 Sentyabr 1999 imzalanan və Oslo prinsiplər Bəyannaməsinin məqsədlərini reallaşdırmağa istiqamətli son sənəd sayıla Şarm əl Şeyx Memorandumu'nda isə İsrail birliklərinin Qərb Şəriyədən çəkilməsinin və Fələstinli məhbusların sərbəst buraxılmasının sürətləndirilməsi qərara bağlandı. Ayrıca son status görüşmələrinin 13 Sentyabr 2000 tarixində müqavilənin imzalanmasıyla təmini nəzərdə tutulan bir təqvim hazırlandı.¹¹⁸ Ancaq, bu təqvimin tamamlanması üçün Camp Daviddə bir araya gələn tərəflər yenə bir razılığa gələ bilmədilər və sülh prosesi başa çatdı.

2.3 XX əsrdə yenidən alovlanan savaş

Camp David danışıqları

Şarm əl Şeyx Memorandumu'nda ortaya qoyulan son status andlaşması təqviminin zamanında həyata keçirilməsi üçün tərəflər 11-14 iyul 2000-ci il ABŞ prezidenti Bill Klintonun vasitəçiliyi Camp Daviddə bir araya gəldilər. Camp Daviddə danışılan mövzular son status danışıqlarında müzakirə edilmək üçün təxirə salınan qaçqınlar, məskunlaşmalar, sərhədlər, Fələstin dövlətinin quruluşu və Qüds problemləridir. Camp Davidin başdan müvəffəqiyyətsiz olacağı iki tərəfin də güzəştə getmədən müdafiə sahələr üzərində uzlaşma imkanı olmayacağı onsuz da

¹¹⁷ Tanju Bilgiç, İsrail-ABD İlişkileri: Özel Bir Perspektif, Türel Yılmaz, Mehmet Şahin ve Mesut Taştekin (der.), Ortadoğu Siyasetinde İsrail, 1. Baskı (Ankara: Platin Yayınları, 2005), s. 90-92.

¹¹⁸ Ekrem Karakoç, ABD'nin Fələstin Politikası, Fələstin: Çıkmazdan Çözüme, 1 Baskı (Küre Yayınları, İstanbul: 2003), s. 106

ən başından bilinən bir gerçək idi. Müzakirə mövzularından qaçqınlar problemi İsrailin qaçqınların geri dönüşünə qarşı çıxan tutumu səbəbindən həll edilə bilmədi. 1948 və 1967 savaşlarıyla torpaqlarından İordaniya, Livan və Qəzzəyə köç etmək məcburiyyətində qalan qaçqınlar 2000-ə gəlindiyində 3.5 milyonluq bir əhalini meydana gətirirdilər. İsrail isə bu qədər sıxlıq bir Ərəb əhalinin İsrail Dövlətinin mövcud demoqrafik quruluşunu pozacağını və dövlət içindəki Yəhudi əhali üstünlüyünün Ərəblər lehinə pozulacağını müdafiə edirdi. Marwan Bishara'ya görə isə Ərəb əhalinin geri dönüşü İsrail üçün problem yaratmayacaq. Çünki köçlər sonra Araplar'dan qalan torpaqlara yerləşən 154.000 İsrailli 4.9 milyon qaçqının oğurlanmış nisbi olaraq çox geniş bir sahəni əllərində bulundurmaktaydı. Qəzza və Livandakı qaçqınların İsrail Dövləti içindəki yurdlarına dönüşlərində icazə verilə belə bu geri dönüş Yəhudi əksəriyyətinin yaşadığı bölgələrdəki əhali quruluşu dəyişdirməyəcəkdir.¹¹⁹ Sərhədlər mövzusunda Fələstin tərəfi İsrailin BMT qərarlarına uyğun şəkildə 1967 əvvəli sərhədlərinə çəkilməsini istəyərkən, Yəhudi məskunlaşmalarının olduğu 1967 sonrasına əlində tutduğu bölgələri buraxmaq istəmirdi. Bir digər əhəmiyyətli anlaşılmazlıq nöqtəsi gələcəkdə qurulacaq Fələstin dövlətinin statusuyla əlaqədar ortaya çıxdı. Fələstinlilər tam müstəqil və suveren bir dövlət qurmaq istəyərkən İsrailin 1967-ci torpaqlarında varlığını davam etdirməsinin əvvəlki şərtlərlə uyğun olaraq qəbul etdiklərini bildiriblər. Buna qarşı İsrail tərəfi də Qərb Şəriyə və Qəzzada bir Fələstin dövlətinin qurulmasını və bu bölgələr arasındakı əlaqələrin İsrail torpaqlarından keçməsinə icazə verəcəklərini söylədi. Ancaq İsrail ordusu olmayan bir Fələstin tələb etdi və Fələstinin hava sahəsini də nəzarət edəcəyini söylədi.³⁸ Yəhudi mühacirlər mövzusunda isə tərəflərin rəftarları dəqiq idi. İsrail Fələstin bölgələrindəki Yəhudi mühacirlər varlığını davam etdirəcəyini söyləyərkən Fələstin rəhbərliyi bu məskunlaşmaların dərhal qaldırılmasını istədi. Çünki məskunlaşmalar Fələstin dövlətinin suverenliyi altında olacaq torpaqları bir-birindən ayırır; məskunlaşmalar arasındakı yol şəbəkələri Fələstinlilərin öz topraklarıyla ulaşımalarını maneə törədir və İsrail

məskunlaşmaları bəhanə edərək Fələstin rəhbərliyi altındakı torpaqlarda yoxlama haqqı iddia edirdi. Danışıqların tıxanma nöqtəsi isə Qüdsün statusu üzərinə danışıqlar sürərkən ortaya çıxdı. 1948-ci ildən etibarən qərbi İsrail şərq İordaniya tərəfindən idarə Qüdsün şərq tərəfi də 1967-ci ildə İsrail yoxlamasına keçmiş və İsrail bu yoxlamasından imtina istəmirdi. Ancaq Harem'ül Şerif və Məscidi-i Əqsanın olduğu Şərq Qüds Müsəlmanlar üçün imtina edilməz və simvolik bir əhəmiyyət kəsb edirdi. Fələstinlilər Şərq Qüdsün paytaxt olacağı bir Fələstin dövləti xəyal edirdi. Şərq Qüds üzərindəki Yəhudi hakimiyyəti bütün mübarizəni anlamsızlaşdıracaq bir xəyal qırıqlığı yarada bilirdi. Nəticədə Qüds mövzusunda da İsrailin tələblərindən vazgeçməməsi nəticəsində Arafat görüş masasından qalxdı və son statusun müəyyən edilməsi məqsədilə başlayan danışıqlar sülh prosesinin sonlanmasına yol açdı.

İkinci İntifada

1990-cı illərin ilk illərindən 2000-ci ilə qədər davam edən danışıqlar və müqavilələr boyunca Fələstinlilər on illərdir davam edən İsrail işğalının, təzyiq siyasətinin, sürgünün və haqq məhrumiyyətinin ortadan qalxmasını gözlədilər. Ancaq, 1993 Oslo prinsiplər aktında sonrakı bütün sənədlərdə İsrail işğalının sona çatmasına istiqamətli tənzimləmələr görülməsi lazım olarkən imzalanan hər sənədlə Fələstinin İsrailə bağlılığı artdı; İsrailin isə bölgədəki suverenliyi pekiştirildi. Bu vaxt Fələstinlilərin həyatlarında hər hansı bir yaxşılaşma olmazkən xalqın iqtisadi və sosial vəziyyəti getdikcə pisləşdi. Təzyiqdən və həyat şərtlərinin çətinliyindən usanan Fələstinlilərə böyük bir qiyam çıxarmaq üçün kiçik bir qığılıcım çatacaqdı. Bu qığılıcımı isə 28 Sentyabr 2000-ci ildə mühafizəkar Ariel Şaronun Qüdsdəki müqəddəs Məscidi-Əqsanı müşayiət bir qrupla birlikdə ziyarət etməsi çaxdı. Müsəlmanların müqəddəs məkanı olan və Yəhudilərin girməsi qadağan olan Məscidi-i Əqsanın ətrafında başlayan etirazlar gedərək böyüdü və bütün Fələstinə yayılan, Fələstin-İsrail Sorunu Tarixinə İkinci İntifada olaraq keçən bir qiyam başladı. İkinci İntifada, birincisinin əksinə Fələstinlilərə qarşı

beynəlxalq bir reaksiya doğurdu. Xatırlanacağı üzrə Birinci İntifada əsnasında Fələstin Problemi, itirdiyi beynəlxalq marağı geri qazanmış; silahlı İsrail əsgərlərinə qarşı sapanla mübarizə edən Fələstinlilər böyük simpatiya yığmışdı. Ancaq, bu səfər Fələstin tərəfi masadan qalxan tərəf olaraq görülməkdə. Barış müddəti boyunca da məsələn James Phillipsin 1998-ci ildə yazdığı Heritage Foundation hesabatında ifadə etdiyi kimi Arafat həlli çətinləşdirən tərəf olaraq görüldü və sülh prosesinin davamı üçün İsraildən çox bir şey gözləmədən Fələstin tərəfinin güzəştlər verməsi tələb olundu¹²⁰ İkinci İntifada əsnasında HƏMAS da Fələstinlilər arasında getdikcə daha çox tərəfdar qazandığı görülür. 10 ildir danışıqları davam etdirən FAT-ın Fələstinlilərə gözləniləni vereməməsi üzərinə tavisiz və radikal mövqeyini davam etdirən HƏMAS heç olmadığı qədər dəstək tapmışdır. FAT də kütlələri qarşısına almamaq üçün HƏMAS-ın idarə etməyə başladığı İntifadanı durdurmama siyasəti izləmişdir. FAT-ın bu tutumuna qarşılıq İsraildə təcavüzkarlığını Birinci İntifada'dakindən çox daha irəli bir ölçüyə daşımış; Qəzza daxil olmaqla bir çox şəhəri bombalamış, ən sadə həll edilə biləcək qarşıdurma vəziyyətlərində belə gerçək güllə istifadə etmişdir. Nəticədə, İsrailin fələstinlilərin tələblərini görməməzlikdən gələrək öz təyin etdiyi, tək tərəfli sülh şərtlərinin Fələstinlilər tərəfindən qəbul edilməyəcəyi aydın oldu. Barış gətirməsi gözlənilən müddət daha şiddətli qarşıdurmalarla nəticələndi. İşin başında Yaxın Şərqdə yerləşəcək sülh və sabitlik mühitinin həm İsrailin həm də fələstinlilərin maraqlarına və uyğun bir mühit doğuracağından və buna görə də tarixi və müqəddəs mənalar daşıyan anlaşılmazlıqlara baxmayaraq Barış Süreci'nin necə dəstəkləndiyini işarə etmişdim. Barış Süreci'nin sonrasına baxıldığında isə qazananın yalnız İsrail olduğu; Fələstinlilərin qazancdan çox daha pisə gedən bir iqtisadi vəziyyətə düşdükləri bir tablo görülməkdədir. İsrailin 1967 sonrasında Fələstinli işgücünə olan tələbinin Fələstinlilər üçün iş və pul qaynağı yaratmasından iki cəmiyyətin də faydalandığını vurğulayıb. Ancaq Barış Prosesi zamanı İsrail dünyada sülh qovan tərəf olaraq qəbul edilməsini istifadə edərək

¹²⁰ İlyas Kamalov, Rusya'nın Ortadoğu Politikası, Stratejik Analiz, Mayıs 2007, s. 93.

digər ərəb dövlətləri ilə arasındakı əlaqələri düzəltdi. Bunun nəticəsində müxtəlif ölkələrdən işçi ala İsrailin Fələstinli işçilərə olan ehtiyacı azaldı. Bu da həm işsiz qalan minlərlə Fələstinli; həm də Fələstinin ən böyük gəlir qaynaqlarından biri olan işçilərin gətirdiyi nağd puldan məhrum qalmasıyla nəticələndi. Məsələn, İkinci İntifazənin başladığı Sentyabr 2000-ci ildən Oktyabr 2002-ci ildə qədər olan dövrdə 75-80 min Fələstinli İsrail tərəfindəki işlərindən çıxarıldılar.¹²¹ İsrail və Fələstin rəhbərliyi arasındakı iqtisadi əlaqələri tənzimləyən Paris Protokolu isə tam mənasıyla İsrail iqtisadiyyatına asılılıq yaratdı. İsrail, bu protokolda göstərilən İsrail bölgəsində yaşayan fələstinlilərdən topladığı vergiləri Fələstinə köçürmə öhdəliyini bir koz halına gətirdi və gərgin qarşıdurma vəziyyətlərində bu vergilərin transferini dayandıraraq Fələstin iqtisadiyyatını güc vəziyyətə salmağa çalışdı; necə ki müvəffəqiyyətli də oldu. Bunun yanında bantustanlaşdırılan Fələstin rəhbərliyi altındakı bölgələr aralarındakı coğrafi qopuqluq səbəbiylə birləşmiş bir iqtisadi sahədə yarada bilmədilər. Bu da xarici ticarəti onsuz da İsrail tərəfindən məhdudlaşdırılmış olan fələstinlilərin daxili ticarət də yapamamalarına səbəb oldu. Bunun yanında öz bölgələrindən ehtiyaclarını qarşılaya olan Fələstinlilər bu qopuqluq səbəbiylə ehtiyaclarını İsraildən almaq məcburiyyətində qaldılar. İsrail açınsındansa sülh prosesi tam bir iqtisadi müvəffəqiyyət oldu. Dünya ictimaiyyəti nəzdində imici yaxşılaşan İsrailə qarşı əvvəlcə Ərəb dövlətlərinin tətbiq etdiyi embarqo qalxdı. Bu İsrailin beynəlxalq ticarət həcmnin genişlənməsinə, yeni bazarlara girə bilməsindən və yeni sərmayələri ölkəsinə çəkəbilməsinə imkan təmin etdi. Beləcə, sülh prosesinin İsrail baxımından ən əhəmiyyətli məqsədlərindən biri olan neo-liberalizmə keçid və global iqtisadiyyata eklemlənmə reallaşdırılmış oldu. İsrail şirkətləri Ərəb ölkələrində investisiyalar başlamış; dünyanın hər yanından investorlar da İsraildə sərmayələrini artırmışdı. Proses sona çatdığında İsrail iqtisadiyyatı tarixinin ən güclü dövrlərindən birini yaşayarkən Fələstinlilər İsrailə artan asılılıq və İsrailin iqtisadi təzyiqləri nəticəsində 10 il əvvəlinə görə iqtisadi baxımdan daha da çətin bir vəziyyətə girdi.

¹²¹ İlyas Kamalov, Rusya'nın Ortadoğu Politikası, Stratejik Analiz, Mayıs 2007, s. 93.

III Fəsil. Qloballaşma şəraitində İsrail-Fələstin münaqişəsinin yeni mərhələsi

3.1 ABŞ-ın Fələstin Siyasəti

ABŞ İkinci Dünya Müharibəsinə qədər Yaxın Şərqə xüsusi bir maraq göstərməmişdir. Region ilə ikitərəfli əlaqələri daha çox özəl şirkətlərin və təşkilatların ticarət təmasları şəklində olmuşdur. Osmanlı torpaqlarını gizli razılaşmalarla aralarında paylaşan İngiltərə və Fransa kimi bu torpaqlara istiqamətli tələbi olmamışdır. Ayrıca İngiltərənin Fələstində, Yəhudi Yurdu qurulmasına istiqamətli şərhli olan Balfour Deklarasyonu'na da ABŞ-ın heç bir qatqısı olmamışdır. Lakin Amerika Konqresinin Balfour Bəyannaməsini təsdiq etməsi Yəhudilərə, Fələstində bir Yəhudi Yurdu qurulması istiqamətində dəstək verdiyini göstərmişdir. Birinci Dünya Müharibəsindən sonra ABŞ, İngiltərənin Yaxın Şərqdə atdığı addımları dəstəkləmiş, Fələstinin İngilis mandatı altına girməsinə qarşı çıkmamışdır.¹²² İkinci Dünya Müharibəsi sonrası yaranan yeni dünya, ABŞ-ın Yaxın Şərqə olan marağının artmasıyla nəticələnmişdir. Ayrıca Yəhudilərin döyüş əsnasında soyqırımı uğramaları Yəhudi lobbisini hərəkətə keçirmiş, təsirli fəaliyyətlərdə etmişdir. ABŞ Xarici İşlər Nazirliyi, Fələstin məsələsinə ABŞ-ın Yaxın Şərqdəki strateji maraqları və neft baxımından olduğuna Ərəb fikirləri istiqamətində bir mövqe təyin etmişdir. Fələstin məsələsi ilə əlaqədar olaraq bu dövrdə müxtəlif Ərəb liderləri ilə ABŞlı səlahiyyətlilər arasında danışıqlar edilmiş olsa da ABŞ-ın dəqiq bir Fələstin siyasəti meydana gətirdiyini söyləmək mümkün deyil. ABŞ-ın problemə tam mənasıyla müdaxil olması, İngiltərənin Fələstin mandatını BMT-yə devrettikdən sonra gerçəkləşmişdir.¹²³ İngiltərənin Fələstin BMT mandatına buraxmasının ardından ABŞ, BMT Fələstin Xüsusi Komitəsi (UNSCOP) qurulmasını təmin etmişdir. Yaradılan Komissiya, Fələstində Ərəb və Yəhudi Dövləti olmaq üzrə iki ayrı dövlət qurulmasını təklif

¹²² Türel Yılmaz, Uluslararası Politikada Ortadoğu: Birinci Dünya Savaşından 2000'

¹²³ Ekrem Karakoç, ABD'nin Fələstin Politikası, Fələstin: Çıkmazdan Çözümə, (Küre Yayınları, İstanbul: 2003), s. 106

etmiş və Komissiyanın qərarı BMT Baş heyətində qəbul edilmişdir. Qərarın müsbət çıxması üçün ABŞ, qərarı bəlli olmayan dövlətlərə təzyiq edərək Fələstin məsələsində ilk dəfə aktiv rol almağa başlamışdır. İsrailin 14 May 1948 tarixində müstəqilliyini elan etməsinin ardından on bir dəqiqə sonra ilk tanıyan dövlət, ABŞ olmuşdur.¹²⁴ Həm İsraili həm də Ərəbləri küstürməmə siyasəti izləyən ABŞ-ın İsraili tanıma səbəbləri, ABŞ-da keçiriləcək Prezident seçkisi qayğısı, Yəhudilərin Avropada soyqırına məruz qalması səbəbiylə insani səbəblər, soyqırımdan xilas Yəhudilərin yüksək işsizliyin yaşandığı ABŞ-da mühacir olaraq alınmaq istenməsi kimi faktorlar təsirli olmuşdur. Bütün bunlara baxmayaraq Amerika rəhbərliyində İsraili tanıma mövzusunda tam bir fikir birliyinin olduğunu söyləmək mümkün deyil. CIA, Baş qərargah Başçısı, xarici işlər naziri və Xarici İşlər Nazirliyi Orta şərq mütəxəssisləri, bölgədə belə bir dövlətin Amerika maraqlarına uyğun olmayacağını savunmuşlardır.¹²⁵ Lakin Prezident Trumanın razı etmək mümkün olmamışdır. Buna baxmayaraq İsrailin müstəqilliyi sonrası başlayan Ərəb-İsrail müharibəsinə ABŞ, müdaxil olmamağa çalışmış və döyüşən güclərə istiqamətli silah embarqosu qoymuşdur. İsrailin 1948-ci ildə qurulub ABŞ-ın tanımasından 1953-ci ildə ABŞ-da prezidentliyə Eisenhowerin gəldiyi müddətcə qədər Amerikanın bölgəyə istiqamətli siyasəti Arap-İsrail qarşıdurmasını bölgəyə yayılmadan həll etmək, bölgədəki sabitliyi təmin etmək, bölgədə ABŞ maraqlarını artırmaq olmuşdur.¹²⁶ ABŞ-da 1953-də iqtidara Eisenhowerin gəlməsiylə İsrailə əlaqələr dəyişməyə başlamışdır. Sovetləri saxlanılmasına siyasətinə yönələn ABŞ, Yaxın Şərqdəki radikal ünsürlərin Sovyetlərlə əməkdaşlığı qarşısını almaq üçün İsrailə qarşı bir duruş sərgiləmişdir. Eisenhower rəhbərliyiylə İsrail arasında ilk gərginlik 1953-cü ildə Banat Yaqıp'ta İsrailin Kanal yapımıyla başlamışdır. Eisenhower, kanal inşaatının dayandırılmasını istəmiş lakin İsrail, kanalın istehsalına davam edincə ABŞ tərəfindən müxtəlif sanksiyalara məruz qalmışdır. Xüsusilə İsrailə ediləcək 26.25 milyon dollarlıq iqtisadi yardımın dondurulmasının

¹²⁴ Arı, *Geçmişten Günümüze Ortadoğu...*, s.124-125

¹²⁵ Arı, *Geçmişten Günümüze Ortadoğu...*, s.137

¹²⁶ Ekrem Karakoç, *ABD'nin Fələstin Politikası, Fələstin: Çıkmazdan Çözüme*, (Küre Yayınları, İstanbul: 2003), s. 106

ardından İsrail kanal istehsalını dayandırmışdır. Eyni dövrdə İsrail ilə ABŞ arasında ikinci əhəmiyyətli böhranda 1956-cı ildə yaşanan Süveyş Bunalımıdır.¹²⁷ Misir lideri Döyənəyin Süveyş Kanalı 1956-cı ildə milliləşdirdiyini elan etməsi üzərinə İngiltərə və Fransa yanlarına İsraili də alaraq Misirə hücum. Bu vəziyyət həm ABŞ-ın, həm də Sovetlərin reaksiyasını çəkmişdir. ABŞ prezidenti Eisenhower, Misirə hücum əsnasında İsrailin işğal etdiyi torpaqlardan çəkilməsini, çəkilməməsi vəziyyətində İsrailə sanksiya tətbiq və BMT-nin sanksiya qərarlarını dəstəleyəcəyini şərhinin ardından İsrail, işğal etdiyi torpaqlardan çəkilmək məcburiyyətində qalmışdır. Süveyş bunalımının digər bir əhəmiyyətli nəticəsində də ABŞ-ın bölgəyə istiqamətli yeni bir siyasəti olan Eisenhower doktrinası olmuşdur. Buna görə ABŞ, bölgədə Sovetlərin təsirli olmasını maneə törətmək üçün çalışacaq, kommunist hücumu uğrayan Yaxın Şərq dövlətlərinə iqtisadi yardım keçiriləcəkdir. Bu doktrinle ABŞ, Yaxın Şərqdə İngiltərə və Fransa'nın buraxdığı boşluğu dolduracağını göstərmişdir. Ayrıca bu doktrinle ABŞ, Orta şərqin ən əhəmiyyətli ünsürlərindən biri olmuşdur.¹²⁸ Süveyş böhranından sonra ABŞ Rəhbərliyində İsrailə qarşı müsbət düşüncələr meydana gəlməyə başlamışdır. Gücünü göstərən İsrailin bölgədəki ömrünün qısa davamlı olacağına dair fikirlər dəyişmişdir. Orta şərqdə təsirli bir şəkildə varlığını ortaya qoymaq istəyən ABŞ, bölgədə müttəfiq axtarışında olduğundan İsrailə olan dəstəyi artmağa başlamışdır. Bölgədə ABŞ-ın müttəfiqlərə ehtiyac duyulmasında iki görüş önə çıxmışdır. Eisenhower dövründə hakim olan görüşə görə, yüksəlişdə olan Sovetlər dəstəkli Ərəb millətçiliyinə qarşı İsrailin varlığının əhəmiyyətli hala gəlməsidir. İkinci fikirdə, Kennedy dövründə zəif İsrailin nüvə silah istifadə edərək dünya səviyyəsində bir fəlakətə yol açma biləcəyi qorxusu səbəbiylə İsrailin şərti silahlarla gücləndirilməsi lazımlılığıdır. Bu istiqamətdə Kennedy dövründə İsrail son model vertolyot və anti-tank silahlarının içində olduğu hərbi yardımlar edilmişdir. ABŞ-ın bu hərbi yardımları etməsinin əsl məqsədi İsrailin nüvə silah

¹²⁷ Johnson, P., Yahudi Tarihi, çev: Filiz Orman, İstanbul: Pozitif Yayınları.

¹²⁸ Gwynne, H. A., Derin İhtilal Küresel Entrikanın İçyüzü

əldə etməsini əngəlləmək olmuşdur.¹²⁹ İsrail-ABŞ arasındakı əlaqələr gedərək sıxlaşarkən 1964-cü ildə İsrail Baş naziri Levi Eşkol ABŞ-a getmiş və ABŞ prezidenti Johnson'la birgə bəyanat nümayiş olunmuşdur. Məlumatda ABŞ, İsrailin müstəqilliyini və ərazi bütövlüyünü qoruyacağını təsdiq etmişdir. Bütün bunlara baxmayaraq, ABŞ, İsrailə etdiyi yardımları artırmaq xaricində bölgəyə ehtiyatlı bir şəkildə yaxınlaşmağı davam etdirmiş, İsrailə Ərəb Ştatları arasında yaşanacaq bir döyüşü maneə törətməyə çalışmışdır.¹³⁰ 1967-ci ildə yaşanan və altı gün davam edən Ərəb-İsrail müharibəsində, Ərəb dövlətlərinin böyük bir məğlubiyyətə uğraması ABŞ-ın bölgəyə və İsrailə olan baxış bucağı dəyişməyə başlamışdır. ABŞ, bölgədə İsrail ilə Ərəb Dövlətləri arasında edilən atəşkəsi davam etdirməyi hədəfləyən bir siyasət izlərkən, 1967 Müharibəsindən sonra İsrail və Ərəb Dövlətləri arasında təsirli və davamlı olan sülh razılaşmasının əldə edilməsinə istiqamətli siyasətlər izləmişdir. Yenə 1967 Müharibəsindən sonra ABŞ, 1957-ci ildəki siyasətindən fərqli olaraq, İsraili bu döyüşdə əldə etdiyi torpaqlardan çəkilməyə məcbur etməmişdir. İsraildən işğal etdiyi torpaqlardan dərhal çəkilməsini istəyən Sovetlər Birliyinə qarşı çıxmış, Sovetlərin BMT-də İsrailin işğal etdiyi yerlərdə çıxmasına istiqamətli cəhdlərini desteklememiştir.¹³¹ ABŞ-ın Yaxın Şərq siyasəti 1969-cu ildə prezident olan Nixon tərəfindən ortaya qoyulan Nixon doktrinası çərçivəsində şəkillənmişdir. Nixon doktrinasına görə ABŞ, regional müttəfiqlərindən müdafiə mövzusunda daha aktiv olmalarını istəmiş, beləcə bu doktrinle ABŞ, müttəfiqlərinə etdiyi müdafiə yardımını artırmışdır. Nixon, Fələstin probleminin həlli üçün Sovetlər Birliyi, İngiltərə və Fransa'nın da içində olacağı bir cəhd başlatmışdır. İsrail isə ABŞ-ın Sovyetlərlə razılaşaraq özlərinə dayatılacaq bir sülh planından narahatlıq eşitmişdir. Bu dövr ABŞ-İsrail əlaqələri Eisenhower dövründən sonra ən gərgin dövr olmuş, sülhə istiqamətli edilən cəhdlər İsrail tərəfindən dəstəklənilmədiyidir üçün uğursuz olmuşdur.¹³²

¹²⁹ Kerameti, Y., "Twenty Years In The Making: The Palestinian Intifada

¹³⁰ Kerameti, Y., "Twenty Years In The Making: The Palestinian Intifada

¹³¹ <http://www.nobleworld.biz/images/Kerameti3.pdf>>,

¹³² <http://www.bgst.org/keab/WBGSCampDavid2000>

İsrailə ABŞ arasında əlaqələrin artdığı dövr 1970-ci illərin ilk yarısı olmuşdur. 1973-ci ildə Misirin İsrailə müharibə elan etməsi və İsrailin hərbi gücünü yenidən sübut etməsi üzərinə Ərəb Dövlətlərinin neft embarqosuna başlayaraq nefti bir silah kimi istifadə etməsiylə, ABŞ üçün İsrailin əhəmiyyəti artmışdır. Misirin Sovyetlər'le müxtəlif razılaşmalar etməsi, Suriya və İraqda sosialist milliyyətçi Baas'ın iqtidara gəlməsi kimi inkişaflardan ötürü bölgədəki tarazlıqların Sovetlər lehinə kayabileceği narahatlığıyla ABŞ, bölgədə güclü və etibarlı bir aktyora ehtiyac eşitmişdir. 1973-ci ildə Misirlə yaşanan Yom Kipur müharibəsiylə hərbi gücünü təkrar göstərən və bölgədə qalıcı olduğunu göstərən İsrail, ABŞ üçün, bölgədə Sovetlərə və milliyyətçi Ərəb rejimlərinə qarşı əhəmiyyətli bir partner ola biləcəyini sübut etmişdir. Beləcə İsrail, ABŞ-ın Yaxın Şərq mənfəətlərindən ən əhəmiyyətli müttəfiq halına gəlmişdir.¹³³ Yom Kipur döyüşünün ABŞ üçün bir əhəmiyyətli nəticəsi də Misirlə əlaqələr baxımından olmuşdur. ABŞ prezidenti Nikson, Misirin Ərəb dünyası üzərindəki ağırlığını fərq etmiş və Fələstin probleminə sülh üçün əvvəl Misiri yanlarına götürmələrini lazım olduğunu fərq edərək Misirlə İsraili arasında diplomatik yollarla sülh edilməsi siyasətinə keçmişdir.¹³⁴ Bu siyasət 1978-ci ildə müvəffəqiyyətə çatmış və Misirlə İsrail arasında Camp David müqaviləsi imzalanmışdır. Beləcə İsraili tanıyan ilk ərəb Dövləti Misir olmuşdur. 1980-ci illərdə ABŞ-İsrail əlaqələri daha da inkişaf etmişdir. Xüsusilə Orta şərqdə yaşanan inkişaflar İsraili ABŞ üçün daha strateji bir hala soxmuşdur. 1979-cı ildə İranda İslam inqilabıyla iqtidara Xomeyninin gəlməsi və bölgədə İslamçı axınların yüksəlməsi narahatlıq səbəbiylə ABŞ, Regan dövründə İsraili strateji dəyər olaraq təyin etmişdir. Yalnız ABŞ ordusunda olan son sistem silahlar ABŞ-ın strateji dəyərlərini qoruması məzmununda İsrailə verilmişdir. Bu dövrdə İsrailin beynəlxalq hüquqa zidd davranışları ABŞ tərəfindən görməməzlikdən gəlmişdir. Fələstin problemi üçün Regan dövründə torpaq qarşılığı sülh planları gündəmə gəlmiş lakin İsrail tərəfindən dəstək

¹³³ <http://www.bgst.org/keab/WBGSCampDavid2000>

¹³⁴ <http://www.nobleworld.biz/images/Kerameti3.pdf>>.

görmədiyindən nəticəyə ulaşılammamışdır. Regan, Fələstin problemində Fələstin Qurtuluş Təşkilatını (FAT) Fələstinin rəsmi nümayəndəsi olaraq tanımamış, FKÖ'yü terror təşkilatı olaraq qəbul etmişdir. ABŞ Rəhbərliyinin təməl siyasəti Fələstin hərəkatının marjinalleştirilmesi ABŞ-da Corc Buşun Dövlət Başçısı olmasıyla İsrail-ABŞ əlaqələrində Reygan dövrünə görə geriləmə yaşanmışdır. Buşun iqtidara gəlir gəlməz İsraili işğalçılıq siyasətindən imtina etməsi istiqamətindəki tövsiyəsi və Qüdsü İsrail tərəfindən işğal edilmiş bir bölgə olaraq xarakterizə əlaqələri gərmiş olsa da 1990 -ci ildə ortaya çıxan Körfəz Döyüşü, ABŞ-ın Yaxın Şərq mənfəətləri üçün İsrailin imtina edilməz olduğunu yenidən göstərmişdir.¹³⁵ Ayrıca Körfəz Döyüşündə FQT-ın İraq və Səddam Hüseyn tərəfdarı tutum sərgiləməsi, Turanın deyimiylə Ərafatın 30 illik mübarizəsinin ən böyük səhvi olmuş və beynəlxalq platformada İsrailin əlini gücləndirmişdir. İntifada səbəbiylə sıxışmış olan İsrail, Körfəz Döyüşündə FQT-ın tutumuyla rahatlamışdır.¹³⁶ 1992-2000 illəri arasında iki dövr ABŞ Başkanlı edən Bill Klinton dövründə, Fələstin problemin həlli üçün əhəmiyyətli sülh danışıqları edilmiş lakin müvəffəqiyyətli olunamamışdır. Klintonun dəstəklədiyi sülh danışıqları, tərəflərin istəksizliyi səbəbiylə müsbət nəticələnməmişdir. Ayrıca Klinton dövründə Konqres və Senatın Respublikaçıların əlində olması səbəbiylə, Klintonun problemin həlli üçün daha ciddi addımlar atmasını engellemişdir.¹³⁷ Fələstin problemini birbaşa təsir edən ən əhəmiyyətli faktor olan ABŞ-İsrail əlaqələrinin xarakteri İsrail baxımından, 1948-1973 arası dövr və 1973 sonrası dövr olaraq ayrılmaqdadır. 1948-1973 arası dövrdə İsrail, ABŞ-ı öz yanında tutma səyi içində böyük bir səy sərf. 1973 Yom Kipur müharibəsiylə bölgədə əhəmiyyətli bir aktyor olduğunu sübut edən və Ərəb Dövlətlərinin ABŞ əleyhdarı bir tutum alıb neft embarqosuna başlaması səbəbiylə İsrail, ABŞ-ın Yaxın Şərqdəki siyasətinin təməlini əsas olaraq Fələstini dünya miqyasında FAT-nin yox İordaniyanın təmsil etməsi ideyası təşkil edirdi. ABŞ-da Corc Buşun Dövlət Başçısı olmasıyla İsrail-ABŞ əlaqələrində

¹³⁵ Арабо-израильский конфликт: старые проблемы и новые планы. М.: Наука, 2003. 65 стр.

¹³⁶ Кальвокоресси Питер. Мировая политика после 1945 года. В 2-х т, Т I, М.: Просвещение, 2000, 588 стр.

¹³⁷ Арабо-израильский конфликт: старые проблемы и новые планы. М.: Наука, 2003. 65 стр.

Regan dövrünə görə geriləmə yaşanmışdır. Buşun iqtidara gəlir gəlməz İsraili işğalçılıq siyasətindən imtina etməsi istiqamətindəki tövsiyəsi və Qüdsü İsrail tərəfindən işğal edilmiş bir bölgə olaraq xarakterizə əlaqələri gərmiş olsa da 1990 - ci ildə ortaya çıxan Körfəz Döyüşü, ABŞ-ın Yaxın Şərq mənfəətləri üçün İsrailin imtina edilməz olduğunu yenidən göstərmişdir.¹³⁸ Ayrıca Körfəz Döyüşündə FQT-ın İraq və Səddam Hüseyn tərəfdarı tutum sərgiləməsi, Turanın deyimiylə Ərafatın 30 illik mübarizəsinin ən böyük səhvi olmuş və beynəlxalq platformada İsrailin əlini gücləndirmişdir. İntifada səbəbiylə sıxışmış olan İsrail, Körfəz Döyüşündə FQT-ın tutumuyla rahatlamışdır.¹³⁹ 1992-2000 illəri arasında iki dövr ABŞ Başkanlı edən Bill Klinton dövründə, Fələstin problemin həlli üçün əhəmiyyətli sülh danışıqları edilmiş lakin müvəffəqiyyətli olunamamışdır. Klintonun dəstəklədiyi sülh danışıqları, tərəflərin istəksizliyi səbəbiylə müsbət nəticələnməmişdir. Ayrıca Klinton dövründə Konqres və Senatın Respublikaçıların əlində olması səbəbiylə, Klintonun problemin həlli üçün daha ciddi addımlar atmasını engellemişdir.¹⁴⁰ Fələstin problemini birbaşa təsir edən ən əhəmiyyətli faktor olan ABŞ-İsrail əlaqələrinin xarakteri İsrail baxımından, 1948-1973 arası dövr və 1973 sonrasını dövr olaraq ayrılmaqdadır. 1948-1973 arası dövrdə İsrail, ABŞ-ı öz yanında tutma səyi içində böyük bir səy sərf. 1973 Yom Kipur müharibəsiylə bölgədə əhəmiyyətli bir aktyor olduğunu sübut edən və Ərəb Dövlətlərinin ABŞ əleyhdarı bir tutum alıb neft embarqosuna başlaması səbəbiylə İsrail, ABŞ-ın Yaxın Şərqdəki ən əhəmiyyətli müttəfiqi halına gəlmiş və ABŞ-ın Fələstin problemin həllinə istiqamətli cəhdlərini rahatlıqla reddedəbilme imkanına qovuşmuşdur.

¹³⁸ Кальвокоресси Питер. Мировая политика после 1945 года. В 2-х т, Т I, М.: Просвеще- ние, 2000, 588 стр.

¹³⁹ Кальвокоресси Питер. Мировая политика после 1945 года. В 2-х т, Т I, М.: Просвеще- ние, 2000, 588 стр.

¹⁴⁰ Ежегодник СИПРИ 2002. Вооружения, разоружение и международная безопас- ность. М.: Наука, 2003, 690 с.

3.2 İslami Müqavimət Hərəkatı (HƏMAS)

25 Yanvar 2006 tarixində Fələstində keçirilən seçkiləri qazanaraq dünya gündəmində əhəmiyyətli yer əldə edən və bir çox dövlət tərəfindən də terror təşkilatı qəbul edilən HƏMAS iqtidara gəlişi Fələstin-İsrail qarşıdurmasında çox əhəmiyyətli bir döndürmədir. Çünki HƏMAS İsrail'le edilən sülh danışıqlarını qarşı çıxmaqda idi hətta İsrail'in varlığını dahi tanımamışdır. Onsuz da HƏMAS seçkiləri qazanmasının ardından dünya ictimaiyyətdən (ABŞ, AB)İsrail'i tanıması istiqamətində təzyiqlərlə qarşılaşmışdır. Bu hissədə əvvəl Siyasi İslam'ın yüksəlişi, HƏMAS-ın ortaya çıxışı, təşkilatı quruluşu, strateji zehniyyəti və rəhbərləri ələ alınmaqdadır. Siyasi İslamın yüksəlişi Siyasi İslam, İslami qanunlara və ya şəriətə söykənən dövlət qurmağı məqsəd qoyan yeni bir siyasi ideologiyadır. Bu məzmununda İslam dinindən və ya İslam cəmiyyətindən fərqlidir. Kisiler, Siyasi İslam şüurlu olaraq qərar verib seçim edərək qəbul edir. Ayrıca 20. əsrdə Hz. Məhəmmədin zamanına Əsri Səadət dövrünə geri dönməyi məqsəd qoyduğu təəssüratını verən çoxu İslami hərəkatın əksinə, İslami dövlət fikri yeni bir faktdır və qərb dünyasının milli dövlət anlayışına verilən bir cavab xüsusiyyətində dasyır. Müasir İslam dövləti anlayışı xəlifəliyin qaldırılmasına, Qərb müstəmləkəçi güclərin Müsəlman cəmiyyət üzərindəki artan təsirinə və Sionist hərəkatə cavab olaraq Rəşid Rza tərəfindən inkişaf etdirilmişdir. Rzanın İslam dövləti anlayışına baxılarkən iki dünyagörüşü nəzərə alınmaqdadır. Birincisi qərb mədəniyyətinin İslam dövlətinə fiziki və mədəni olaraq yayılmağa başlamasını ələ alan bir baxışdır. Bu anlayış, İngiltərənin 1882-ci ildə Misiri işğal etməsində meydana çıxmışdır. Rza, bu şərtlərdə Misir cəmiyyəti yalnız işğala qarşı deyil, Misir cəmiyyətinə sızan fikirlərə qarşı milliyətçi və ya dini cavab meydana gətirmənin lazım olduğunu ifadə etmişdir. İkinci dünyagörüşü isə İntibah, Maarifçilik və Kapitalizmlə birlikdə böyüyüb inkişafa başlayan qərblı dövlətlər, fərdçiliyə, azadlığa və hüquqa vurğu edir. Bu cəmiyyətlərdə dövlət, fərdi azadlığın zəmini olaraq görülməkdədir. İslam dövlətində isə cəmiyyətçilik, ədalət və bəndçilik

(liderlik) önə çıxarılır.¹⁴¹ 19-cu əsr sonu 20-ci əsrin əvvəllərində İslam'ın siyasi olaraq ifadə edilməyə başlanması, İslam'ın modernləşməsi olaraq adlandırılmışdır. Beləcə Müsəlmanlıq həyatın bütün istiqamətlərini əhatə edən və bunlara uyğunlaşma təmin edəcək qədər elastik bir fakt kimi görülmüştür. Cəmaləddin Əfqani, Məhəmməd Abduh və Resid Rzanın əsərlərinə əsaslanan bu düşüncə məktəbi "modernist" olaraq xatırlanması Qərb dünyasını tanımaqdan qaynaqlanmışdır. Qərbin texnoloji üstünlüyü qəbul edilməkdə, bu vəziyyət Qərbin İslam torpaqlarını müstəmləkəsi altına almasına bağlanmışdır. Qərbə cavab olaraq İslam cəmiyyətində islahat edilməsini gündəmə gətirmiş, Müsəlman camaatı, zəif edən bütün ünsürlərdən təmizləyib onu gücləndirmək üçün lazımlı olan müasirliyi və texnoloji elementləri istifadə hədəfləmişdir.¹⁴² Milliyyətçi ideologiyalarla rəqabət içində olan Siyasi İslam'ın etibarlı bir İsrail'ə qarşı yaşadığı böyük məğlubiyyətlə 1970-ci illərdə Siyasi İslam bütün dünyada sürətlə yüksəlməyə başlamışdır.¹⁴³ Alternativ olaraq ortaya çıxması, milliyyətçi və dünyəvi ideologiyaların sözlərini yerinə getirememələrindən qaynaqlanmışdır. Ərəb dünyasında bu müddəti tətikləyən Misir, İordaniya və Suriyanın İsrail ilə etdikləri savaşlarda məğlubiyyətə uğraması, o günə qədər Fələstinin Ərəb milliyətçiliyiyle kurtarılaçağı inancını yox etmişdir. İslami hərəkət Müsəlman Qardaşlar edildiyi hissədə də ifadə olunduğu kimi Ərəb milliyyətçiliyi əxlaqi cəhətdən çökdüyü, milliyyətçilik və dünyəviliyi xarici ideologiyaların təqlidi olduğunu ifadə edib, yerli dəyərlərə dönməyi müdafiə etmişlər.

HƏMAS-ın Doğuşu .Ərəb silkələyib atmaq mənasını verən İntifada,İsrail işğalına qarşı Fələstinlilərin yüksələn mübarizəsi üçün istifadə edilməkdədir. 1987-ci ildə İsrail' ilə başladılan mübarizəyə I İntifada, 2000-ci ildə Sharon'un, provokatif Məscidi-Əqsa ziyarətiylə başlayan mübarizəyə isə II. İntifada (Əl-Əqsaİntifadası)

¹⁴¹ Ежегодник СИПРИ 2002. Вооружения, разоружение и международная безопасность. М.: Наука, 2003, 690 с.

¹⁴² Юрченко В.П. Армия и власть в Египте // Армия и власть на Ближнем Востоке. М.: ИИИБВ, 2002, с.

143

deyilir.¹⁴⁴ İstər I.İntifada istərsə II.İntifada, HƏMAS-ın varlığında`qlüsdc çox əhəmiyyətli nəticələr doğurmustur. HƏMAS-ın ideoloji alt quruluşu 1920-ci illərdə Misirdə təşkilatlanmağa başlayan Müsəlman Qardaşların qədər dayanan köklü bir keçmiş olsa da, təşkilati mənada ortaya çıxışı dekabr 1987-ci ildə I İntifada'yla birlikdə yaşanan hadisələr əsnasında olmustur.²⁸³ HƏMAS İsrail'le diplomatik əlaqələrdən yana olmadığı üçün öz təşkilati zehniyyətinə uyğun olaraq, İsrailə qarşı zidd düşərək müəyyən qazanamlar əldə edəcəyinə inandığından, İntifada müddəti HƏMAS rəhbərləri üçün çox əhəmiyyətli bir fürsət olmuşdur. 7 dekabr 1987 günü Fələstində bir İsrail məskunlaşma yerində yaşayan Yəhudi öldürülmüşdür. İsrail'e görə hadisənin məsulu Fələstinli xadimləri. 8 dekabr tarixində isə İntifada'nın fitilini odlayan hadisələr meydana gəlməyə başlamışdır.

Yəhudiyə aid bir yük maşını Cebeliye qaçqın düşərgəsində yaşayan Fələstinli işçiləri daşıyan yük maşınına çarpmış və nəticəsində də altı Fələstinli ölmüş; ikisi də ağır yaralanmışdır. İsrail, cənazələrin Cebeliye qaçqın düşərgəsinə aparılmasına icazə verməmişdir. Onsuz da gərgin olan mühitdə cənazələrin gəlişilə birlikdə yas və hirs artmışdır. İsrail, hadisənin bir yol qəzası olduğunu iddia edir, lakin Qəzzada yaşayan Fələstinlilər isə bir gün əvvəl bıçaqlanaraq öldürülən Yəhudinin intiqamını almaq üçün hadisənin qəsdən edildiyinə inanmışlar. İsrail əsgərlərinin cənazələri təkrar geri alması və hadisəni ört-basdır etmək istəməsi Fələstinliləri düşüncələrini haqlı olduğunu göstərir. İsrail əsgərləri cənazələrdə meydana gələn reaksiyanı qarşısını vəzifələndirilmişdir lakin bu əksinə bir təsir doğurmustur. Böyük təzyiqlər altında yaşayan, hər gün yeni İsrail məskunlaşma yerləriylə torpaqları azaldılan Fələstinlilər üçün dönüş nöqtəsi olacaq hadisələr, bir Fələstinli gəncin topladığı daşları yoldan keçən bir İsrail əsgərinə atmasıyla başlamışdır. Qısa müddət içində İsrail əsgərlərinə təşəbbüslərin sayı sürətlə artmışdır. Yaxınlarda bu hadisələr bütün Fələstinə yayılmışdır.¹⁴⁵ İntifada'nın xüsusilə mütəşəkkil bir

¹⁴⁴Юрченко В.П. Армия и власть в Египте // Армия и власть на Ближнем Востоке. М.: ИИИБВ, 2002, с.

¹⁴⁵ Бондаренко С.В. Нефтегазовая отрасль Алжира и Египта в конце XX – начале XXI вв. // Ближний Восток и современность. Вып. 10. М.: ИИИБВ, 2001, с. 50-59.

müqavimətə çevrilməsi, 1987-ci ilin dekabr ayında iki Fələstinli gəncin öldürülməsiylə başladılan tətillər nəticəsində olmuş və tətillər Fələstinin böyük bir qisimini kapsamıştır.¹⁴⁶ İsrail Dövləti, qurulduğu tarixdən etibarən Ərəb dövlətləri elədiyi bütün Döyüşlərdə qalibiyyətlə ayrılmışdır. Lakin 1987'də başlayan İntifada, İsrail üçün olduqca çaşdırıcı və ürpərdici olmuşdur. Savas meydanlarında böyük uğurlar əldə edən İsrail ordusu əlində daşlarla dünyanın ən müasir ordularından birinə meydan oxuyan Fələstinli uşaq qarşısında çarəsiz qalmışdır. İntifada qarşısında həll yolu təqdim edə bilməyən İsrail Baş qərargah rəhbəri "Bu savas üçün hərbi həll yoxdur, həll yalnız siyasidir" deyərək içərisində olduqları çıkmazı ortaya qoymuşdur. Daşla İsrail əsgərlərinə hücum Fələstinli uşaq, zəifliklərinin verdiyi güclə İsrail üçün ciddi bir təhdid olusturmudur.¹⁴⁷ İntifada, Yəhudilər tərəfindən intiqam üçün altı Fələstinlinin öldürüldüyünə inanıldığından başlasa da, əsl səbəb uzun illər davam edən işğal. Xüsusilə 1967-ci ildə yaşanan Altı Gün Döyüşündə sonra İsrail'in, Fələstin torpaqlarında davam etdirdiyi yeni məskunlaşma yerlərinin açılma siyasəti ilə Fələstin torpaqlarının gedərək daralması, fələstinlilərə uzun illərdir tətbiq olunan təzyiq və şiddət, küçəyə çıxma Qadağanın, səyahətlərin maneə törədilməsi kimi sanksiyalar fələstinliləri İntifada'ya itələyən gerçək səbəblər olmustur.¹⁴⁸ Ayrıca Altı Gün Döyüşündə sonra iyirmi illik İsrail işğalından məruz qalan Fələstinlilərin yaşadığı iqtisadi hüsrən də İntifada'nın ortaya çıxmasının əhəmiyyətli faktorlarından olmuşdur. Fələstinli qaçqınlar, 1967-ci ildən sonra İsrail'de çalışmaq məcburiyyətində qalmıştır.¹⁴⁹ Bir anda başlayıb qısa müddətdə bütün Fələstinə yayılan İntifada, Müsəlman Qardaşları hazırlıqsız yaxalamışdır. İntifada həyəcanı bütün Fələstinlilər kimi Müsəlman Qardaşlar da almışdır. Qəzzadakı Müsəlman Qardaşlar idarəçiləri Fələstin-İsrail qarşıdurmasında artıq yeni bir dövrə keçildiyinin fərqləndirir.

¹⁴⁶ Юрченко В.П. Армия и власть в Египте // Армия и власть на Ближнем Востоке. М.: ИИИБВ, 2002, с.

¹⁴⁷ Raja (1994), "Question of Jurisdiction: A Legal Analysis of the Gaza-Jericho Agreement," *Journal of Palestine Studies*, 23/4: 18-25

¹⁴⁸ Бондаренко С.В. Нефтегазовая отрасль Алжира и Египта в конце XX – начале XXI вв. // Ближний Восток и современность. Вып. 10. М.: ИИИБВ, 2001, с. 50-59.

¹⁴⁹

İntifada,Ərafatı da təsir etmiş, müsəlman Qardaşlar kimi İntifada'nın davam etməsi üçün İşlərə başlamıştır.

HƏMAS Strateji zehniyyəti

Davutoğlu, strateji zehniyyəti, "içində mədəni, psixoloji, dini və ictimai dəyər dünyasını da saxlayan tarixi təcrübə ilə bu təcrübəsi və əks olunduğu coğrafi həyat sahəsinin ortaq məhsulu olan bir şüurun, o cəmiyyətin dünya üzərindəki yerinə baxış tərzini məhsuludur. Bu baxımdan baxıldığında zehniyyət ilə strateji arasındakı əlaqə, coğrafi məlumatlara söykənən məkan qəbul ilə tarix şüuruna söykənən zaman qəbul etməsidir .Cəmiyyətin öz coğrafi mövqelərini ox əldə məkan anlayışları ilə öz tarixi təcrübələrini ox əldə zaman qəbul etmələri, yönəlmə və xarici siyasət istehsalını təsir zehniyyət alt quruluşunu meydana gətirər "¹⁵⁰ deyərək elementləri birlikdə təyin edir.İntifada ilə birlikdə aktiv bir şəkildə ortaya çıxan HƏMAS 18 Avqust. 1988-ci ildə tüzükləri xüsusiyyətində bir təməl mətn yayımlayaraq burada təşkilatın strateji zehniyyətini açıqca ortaya qoymaqladır. 5 bölüm və 36 maddədən ibarət nizamnaməsi birinci hissəsində hərəkətin əsas prinsipləri, ikinci hissədə təşkilatın hədəfləri, üçüncü hissədə İsrail işğalına qarşı izləniləcək strategiyalar və üsullar, dördüncü hissədə edilməsi lazım olanlar və son hissədə Fələstin tarixi gelisimi anlatılmaktadır.HƏMAS-ın, mədəni, psixoloji və dini dəyərlərə dünyasının tarixi təcrübəsini Müsəlman Qardaşlar təşkilatı və onun ideologiyası meydana gətirməkdədir. Bu vəziyyəti nizamnamələrinin 2-ci maddəsinə "İslami Müqavimət Hərəkatı, Müsəlman Qardaşlar Fələstin qanadını təşkil edər "deyərək açıqca ortaya qoymaqladırlar. Müsəlman Qardaşlar təməl fəlsəfəsi İslam olduğu düşünülüyündə HƏMAS üçün ən əhəmiyyətli faktorun da İslam olduğu aydın olmaqladır. Bunu nizamnamələrinin 1. maddəsində HƏMAS, özünə rəhbər olaraq İslam'ı seçdiyini açıqca ortaya qoymaqladır. 5-cimaddədəki "HƏMAS məqsədi İslam, rəhbəri Peyğəmbər və konstitusiyası Qurandır "şəklində

¹⁵⁰ Бондаренко С.В. Нефтегазовая отрасль Алжира и Египта в конце XX – начале XXI вв. // Ближний Восток и современность. Вып. 10. М.: ИИИБВ, 2001, с. 50-59.

ifadə edilir. Ayrıca ilk hissədə doğrudan Quran ayələrinə yer verilmistir.¹⁵¹Təşkilat, məqsədlərini 9. maddədə "... haqqı hakim qılmaq, vətənləri əsl sahiblərinə vermək, məscidlərin minarələrində oxunan azanı eyni zamanda İslam dövlətinin hakim qılındığını elan edən bir ünsür halına gətirmək, insanları və əşyaları əsl məkanlarına çevirmək üçün batilin hakimiyyətinə son vermək, onu məğlub edərək ortadan qaldırmaq ..." olaraq sıralamıştır.¹⁵²Burada ən əhəmiyyətli ünsür olaraq Qarşımıza Fələstin torpaqları çıxmaqdadır. Örgüt'ün, təyin etdiyi məqsədlər ancaq Fələstin torpaqlarına hakim olduğunda mümkün ola bilər. Təşkilat, Fələstin torpaqlarına bütün Müsəlmanların marağını çəkə bilmək və Fələstin torpaqlarında bütün Müsəlmanların haqq iddia edə bilmələrini təmin edəcəyik düşüncəsiylə bu torpaqların vəqf olduğunu 11. maddədə ifadə etmişdir. Bu torpaqların düşmən əlinə keçdiyi vəziyyətdə cihad edilməsi gerektiğini, bu cihada bütün Müsəlmanların qatılması lazım olduğunu 15. maddədə yer almaktadır.¹⁵³HƏMAS, 17. maddədə qadınlara da kişilər qədər əhəmiyyət verdiyini açıqca ortaya qoymuşdur. Sionistlərin uşaqları, sistemli bir şəkildə İslam'dan uzaqlaşdırmağa çalışdıqlarını ifadə edərək, qadına düşən ən böyük vəzifənin uşaqların yönlendirilip, öyrədilməsi olduğu ifadə edilmişdir. 20. maddədə ictimai yardımlaşma əhəmiyyətinə değinilmistir.¹⁵⁴ Təşkilat, 23 və 24. maddələrdə digər İslami hərəkatlərə qarşı mövqeyini ortaya koymuş, digər hərəkatləri də məqsədlərindən dolayı hörmətlə qarşıladıklarını ifadə etmişdir. 25. maddədə isə Fələstindəki milliyyətçi hərəkatlərə toxunulmuş, yenə İslami hərəkatlərdə olduğu kimi milliyyətçi hərəkatlərə də isti baxdıqlarını ifadə amma burada milliyyətçi hərəkatlərin Xristian Qərb ilə Kommunist doguya dost olmamaları gerektiği şərtini qoymuşdur. 27. maddədə FKÖə toxunulmuşdur. Bu tip təşkilatların bir-birinə

¹⁵¹ Adel (2000), "Globalization, the Palestinian Economy, and the 'Peace Process'," *Journal of Palestine Studies*, 29/ 2: 20-34.

¹⁵² Сатановский Е.Я. Израиль в современной мировой политике: вероятные стратегические противники и стратегические партнеры. М.: Институт изучения Израиля и Ближнего Востока, 2001, 108 с.

¹⁵³ Adel (2000), "Globalization, the Palestinian Economy, and the 'Peace Process'," *Journal of Palestine Studies*, 29/ 2: 20-34.

¹⁵⁴ Сатановский Е.Я. Израиль в современной мировой политике: вероятные стратегические противники и стратегические партнеры. М.: Институт изучения Израиля и Ближнего Востока, 2001, 108 с.

yaxın olduğunu, ata, qardaş, qohum, dost kimi olduqlarını ifadə etmişdir lakin FQT-in şərqşünas, müstəmləkəçi, missioner fəaliyyətlər nəticəsində pozulduğunu və dünyəvi bir xəttə gəldiyi, dünyəvi xəttin isə dini düşüncəyə tamamilə tərs olduğunu belirtmektedir.¹⁵⁵

HƏMAS-ın Təşkilati Quruluşu

İstihbarat şəbəkəsi dünyanın ən yaxşı ölkələrindən olan İsrail, HƏMAS-ın təşkilati yapılanmasını desifre etməkdə çətinlik çəkir. Bu vəziyyətdə təşkilatın təşkilat quruluşunun qüsursuz olduğunu açıq bir şəkildə göstərməkdədir. HƏMAS təşkilatlanmasını çatdı, "Orta şərqli bənzər qruplar kimi su üstündə görülməyən ancaq son dərəcə təşkil olmuş bir quruluşa malikdir "305 deyərək yapılanmanın mükemmeliyyətinə vurğu etməkdədir. HƏMAS-ın təşkilat quruluşlanması hərbi və mülki qanad olmaq üzrə ikitərəfli bir quruluşdan olusmaktadır.³⁰⁶ Burada ilk olaraq hərbi qanad ələ alınmaqdadır.¹⁵⁶ Hərbi qanaddan sonra vətəndaş qanad araşdırılmaqdadır. Hərbi qanadı daha əvvəl ələ almamızın səbəbi, HƏMAS qurulmadan əvvəl hərbi yapılanmanın ilk təməlinin "Fələstin Mücahidləri "adıyla 1982-ci ildə atılmış olmasındandır.¹⁵⁷

HƏMAS-ın Hərbi Strukturu

1982-ci ildə Şeyx Yasin tərəfindən hərbi yapılanmanın ilk təməllərini meydana gətirən Fələstin Mücahitləri'nin məqsədi, irəlidə qurulması planlanan təşkilat üçün lazımlı hərbi sursatı tapıb toplamaqdır. Hərəkətin təhlükəsizliyini təmin etmək və kəşfiyyat yığmaq olan Təhlükəsizlik vahidinin adı isə Cihad və Davet qrupudur (Məcmuə-tül Cihad və Deva - Məcd). Təhlükəsizlik vahidinin digər bir vəzifəsi də İslami ənənə və adətlərə uyğun gəlməyən, içki və narkotik istifadə edən, fahişəlik edənlərə şiddət istifadə edərək bu vərdişlərini

¹⁵⁵ Поляков К.И., Хасянов А.Ж. Палестинская Национальная Автономия: опыт государственного строительства. – М., 2001, с. 5.

¹⁵⁶ Сатановский Е.Я. Израиль в современной мировой политике: вероятные стратегические противники и стратегические партнеры. М.: Институт изучения Израиля и Ближнего Востока, 2001, 108 с.

¹⁵⁷ Кассам абду Кассам. Сувар мин аль-Кудс. // Аль-Араби. – Апрель 2001, с. 21.

sonlandırmaktır.¹⁵⁸ HƏMAS İsrail'e qarşı müqavimətinə vurucu gücünü, hərbi quruluşlanması təşkil edir. Hərbi qanadın ən əhəmiyyətli yapılmalarından biri olan İzzettin Qəssam Birlikləri bu vahidə bağlıdır.³⁰⁹ İzzettin Qəssam Birlikləri 1991-ci ildə kurulmuşdur.¹⁵⁹ Hissəyə bağlı üzvlərin İsrail tərəfindən deşifrə edilməməsi üçün nizamlı bir halda bulunmamaktadırlar. Ediləcək hərəkətlərdə hüceyrə məsulları özlərinə bağlı üzvləri hərəkətə keçirməkdədir. Yalnız öz hüceyrəsinin üzvlərini hüceyrə məsulları tanımaqdadır. Ayrıca hərbi vahiddən iştirak edən təşkilat mənsuqları, bir-birinin gerçək adlarıyla deyil, təhlükəsizlik və gizlilik çərçivəsində kod adlarıyla xatırlanmaqdadır. Kod adı istifadə məqsədi, tutulma anında kimsənin kimsəni ələ verməməsi üçündür. Kod adı istifadəsi yalnız savaşıqlarla məhdud olub, təşkilatın liderləri öz adlarıyla anılmaktadır.¹⁶⁰

HƏMAS-ın Mülki Strukturu

HƏMAS-ın vətəndaş təşkilat quruluşlanmasını siyasi bölüm, kəşfiyyat hissəsi, Sura Məclisi və son olaraq xalqa ictimai baxımdan müxtəlif xidmətlər verən qanadı olaraq 4 hissəyə ayırmaq mümkündür.¹⁶¹

1- Siyasi quruluş: Təşkilatın üst səviyyə siyasətinin təyin olunduğu "Politbüro"

olaraq da adlandırılan yerdür. Səlahiyyətləri çox genişdir və kritik qərarlarda hissənin lideri Sura Məclisinə qatılaraq fikirlərini açıqlayır. İntifada illərini təşkilat bu bölümün hakimiyyətində idarə. Ayrıca ictimai yardımlara baxan qanadda bu bölümün kontrolündədir.¹⁶²

2-Milli Təhlükəsizlik : Bu bölüm təşkilat üçün kəşfiyyat yığmaqdadır. İsgal torpaqlarında HƏMASa simpatiya duyan hər kəs potensial kəşfiyyatçı

¹⁵⁸ Первая хорошо организованная кампания гражданского неповиновения на Западном берегу реки Иордан и в секторе Газа («интифада» – 1) началась в декабре 1987 г.

¹⁵⁹ ROY, Sara (2002b), "Why Peace Failed: An Oslo Autopsy," *Current History*, 101/651:8-16.

¹⁶⁰ Кассам абду Кассам. Сувар мин аль-Кудс. // Аль-Араби. – Апрель 2001, с. 21.

¹⁶¹ Мирский Г. Израиль и палестинцы: самый длительный конфликт // Мировая экономика и международные отношения. – 2001, № 4, с. 72.

¹⁶² Первая хорошо организованная кампания гражданского неповиновения на Западном берегу реки Иордан и в секторе Газа («интифада» – 1) началась в декабре 1987 г.

sayılmaqdadır. Bölümün ən əhəmiyyətli vəzifələrindən biri də İsrail kəşfiyyatına təşkilat içindən məlumat sızdıran üzvləri təsbit etməkdir. Fələstindəki çoxu təşkilatda kəşfiyyat üzərində vasvasılıqla durulmaktadır.¹⁶³

3- Sura Məclisi: HƏMAS-ın Şura Məclisi Təşkilatın beyni xüsusiyyətindədir. Məclis ümumiyyətlə liderin başçılığında toplanmaqdadır lakin təhlükəsizlik səbəbiylə lider katılamazsa, təlimatları şifahi və ya yazılı bir şəkildə yığıncağa iştirak edənlərə köçürülməkdədir. Yığıncaqlara liderin təsdiqiylə alınan qərarlar qəti və müzakirəsiz bir şəkildə yerinə gətirilir. Sura Məclisinə siyasi, kəşfiyyat və hərbi hissələrin idarəçiləri ilə bunların köməkçiləri, din ulemalarıyla təşkilatın irəli sürülür.

4- Sosial yardımlar Bölümü: Təşkilatın ehtiyacı olan kasıb Fələstin xalqına

müxtəlif yardımlar olan qanadının. Siyasi hissənin idarəsindədir. İqtisadi

vəziyyəti yaxşı olmayan tələbələrini oxutmaq, bəzi xüsusi günlərdə yemək paylamaq, İsrail'e qarşı döyüşərkən ölənlər və ya şikəst qalan əsgərlərin ailələrinə baxmaq kimi yardımlar var. Bu vəziyyət təşkilata daha çox üzvün daxil olmasına səbəb olmaqdadır. BMT Mühacirlər Yüksək Komissarlığı belə Həmasın Qəzzada təsirli bir ictimai təşkilat olaraq qəbul etməkdədir.¹⁶⁴

HƏMAS liderləri

Bu hissədə HƏMAS qurucusu Şeyx Əhməd Yasin, təşkilatın bugünkü lideri Xalid Məşəl, yenə əhəmiyyətli adlardan Əbdüləziz Rantisi, İsmail Haniyə və İbrahim Gose'nin qısaca həyatları iştirak etməkdədir. Şeyx Əhməd Yasin: Seyh Yasin, 1937-ci ildə Fələstinin Əl-Cevra kəndində doğulmuşdur. Üç yaşındaykən atası ölənlər Yasin, 1948-ci ildə Yəhudilərin Fələstini işğal etmələri üzərinə ailəsiylə birlikdə Qəzzaya köç etmişdir. 1952-ci ildə Qəzzada təhsilini tamamladıqdan sonra eyni il

¹⁶³ ROY, Sara (2002b), "Why Peace Failed: An Oslo Autopsy," *Current History*, 101/651:8-16.

¹⁶⁴ Мирский Г. Израиль и палестинцы: самый длительный конфликт // Мировая экономика и международные отношения. – 2001, № 4, с. 72.

üzmə əsnasında boyun sümüyünün qırılması səbəbiylə iflic olmuşdur. Bu vəziyyətinə baxmayaraq orta məktəbi və liseyi bitirmişdir. Liseyi bitirmesidir ardından bəzi elm adamlarından xüsusi dərs almışdır. Təhsilini tamamladıqdan sonra öğretmen olmuştur.¹⁶⁵ 1967-ci ildə İsrail'in altı gündə kazandığı böyük zəfərin ardından Fələstinin hamısının işgal edilməsi nəticəsində Fələstinlilər təşkilatlanmağa başlamışdır. Bu təşkilatlanmada Yasinin əhəmiyyətli rolu olmuşdur. Xüsusilə Yasin, Qəzzada İslam Mərkəzi qurmuşdur. Bu vəziyyət onun yaxşıca tanınmasına səbəb olmuşdur. İsrail, Yasinin mövqeyindən narahat olmuşdur. Bu səbəblə özü tez-tez polis tərəfindən sorgulanmışdır. 1984də İsrail Dövlətini yıxıb, yerinə İslam dövləti qurma işləri səbəbiylə 13 il həbsə məhkum edilmişdir. Lakin on ay sonra Fələstin və İsrail arasında varılan razılaşma nəticəsində əsir dəyişməsinə gedilmiş və beləcə Seyh Yasin 1985-ci ildə həbsdən çıxmışdır. Yasin, Fələstin müqavimətinə gedərək ön plana çıxmağa başlamışdır.¹⁶⁶ Yasin üçün İntifada'nın başladığı müddət bir dönüş nöqtəsi olmuşdur. Dekabr 1987-ci ildə Həmasın kurmuş və liderliyini çıxardıb. İntifada'nın sürməsində təyin edici bir rolu olmuşdur. Təsirini gedərək artıran Yasin, İsrail 18 May 1989 tarixində yenidən tutuklamışdır. İsrail'in məqsədi İntifadəyi dayandırmaq lakin İsrail istədiyi nəticəsində ala bilməmişdir; İntifada bu hadisə üzərinə daha da şiddətlənmişdir. Yasin, uzun bir iddia müddətindən sonra 16 oktyabr 1991-ci il tarixində ömür boyu həbsə məhkum edilmişdir. İsrail, Yasin'le bazarlıq etmək istəmişdir. İsrail'i tanıması və FAT ilə imzalanan müxtəriyyə razılaşmasına müsbət baxdığını şərh qarşılığında sərbəst buraxma təklifini təqdim etmiş, lakin bunu Yasin qəbul etməmişdir. Bunun üzərinə İsrail, özünü tanımağı çıxarmış yalnız müxtəriyyə razılaşmasına müsbət baxdığını şərhini istəmiş ancaq Yasin bunu da rəddetmişdir.¹⁶⁷ Yasin təxminən səkkiz ildən çox bir müddət İsrail həbsxanalarında məhbus qaldıqdan sonra 30 Sentyabr 1997 tarixində İsrail tərəfindən sərbəst

¹⁶⁵ 7 Шихерев П.Н. Функции, роли и возможности третьей стороны // Современная конфликтология в контексте культуры мира. – М., 2001, с. 59.

¹⁶⁶ MATTA, Philip (1994), "The PLO and the Gulf Crisis," *The Middle East Journal*, 48/1: 31-47.

¹⁶⁷ Шихерев П.Н. Функции, роли и возможности третьей стороны // Современная конфликтология в контексте культуры мира. – М., 2001, с. 59.

buraxılmaq məcburiyyətində qalmışdır. İordaniya, əlindəki iki MOSSAD agentinin (Xalid Məşəlın sui-qəsd təşkil üçün İordaniyaya Kanada pasportuyla İsrail agentləri sızdırıb) qarşılığında Yasinin buraxılmasını istemistir. İsrail bunu qəbul etmiş və Yasin sərbəst buraxılmışdır. 64 yaşındakı Yasin, Qəzzaya dönmüş Fələstin maraqları baxımından Fələstinli liderlər və Ərəb liderlərlə yaxşı əlaqələr icra diqqət göstərmistir.¹⁶⁸ Yasin, Fələstin direnisindəki mübarizəsinə davam etmiş xüsusilə II. (Əqsa) ¹⁶⁹ İntifada'nın mənəvi lideri olmuşdur. Bu səbəblə davamlıİsrail tərəfindən izlenilmiş, bəzi suikastlara uğramış lakin bunlardan xilas olmuşdur. 24 İyun 2002 tarixində Fələstin Rəhbərliyi tərəfindən Qəzzadakı evində göz həbsinə alınmışdır. 22 Mart 2004-cü ildə İsrail tərəfində Qəzzaya təşkil edilən bir hava hücumunda öldürülmüştür.¹⁷⁰

Xalid Məşəl: Xalid Məşəl 1956-cı ildə Qərb Şəriyədə olan Ramallah sehrinin Selvad mahalında doğulmuş, ibtidai məktəbi da eyni yerdə bitirmişdir. 1967-ci ildəki Arap- İsrail savaşında İsrail'in Qərb Şəriyənin işğal etməsi səbəbiylə ailəsiylə birlikdə Küveytə köçmüşdür. Burada orta məktəb, lisey və universitet təhsillərini tamamlamışdır. Məşəl, Universitet illərində Fələstinli şagirdləri üçün İslami axının Başçılığını çıxardıb. Universitet təhsilini Fizika budağında tamamlayan Məşəl, məzun olduqdan sonra Fizika müəllimi olaraq vəzifə etməyə başlamışdır. Lakin 1990-ci ildəki Körfəz Döyüşündə bir çox fələstinli kimi o da Küveyti tərk etmək məcburiyyətində kalmıştır.¹⁷¹ Küveytdən ayrılıb İordaniyaya yerləşən Məşəl, HƏMAS-ın siyasi vahidi içində vəzifə etməyə başlamışdır. Musa Əbu Merzuk'un ABŞ-da həbs olunmasının ardından 1996-cı ildə siyasi vahidin mətbuata keçmiştir.³²⁴ HƏMAS siyasi büro şefi olan Məşəlin İsrail kəşfiyyatı

¹⁶⁸ Jacobson H. Network of Indipendence. International Organisation and thıy Global Political System. – N.Y., 1979, c. 418.

¹⁶⁹ О Бакланов А.Г. Ближний Восток на рубеже XXI века: к созданию системы региональной безопасности. – М., 2001, с. 74–76.

¹⁷⁰ Шихерев П.Н. Функции, роли и возможности третьей стороны // Современная конфликтология в контексте культуры мира. – М., 2001, с. 59.

¹⁷¹ О Бакланов А.Г. Ближний Восток на рубеже XXI века: к созданию системы региональной безопасности. – М., 2001, с. 74–76.

ortadan qaldırmaq istəmiş; bu məqsədlə iki İsrail agentı saxta Kanada pasportuyla Ammanda yaşayan Məşəlin öldürmək üçün İordaniyaya girmişdir. Aylarla Məşəlin təqib edən İsraili agentlər, bu sui-qəsd üçün xüsusi bir silah istifadə edəcək. İşin yolu ilə beyni təsir edəcək olan silah, bir müddət sonra Məşəlin iflic edib, Məşəlin ölümünə yol açması gözlənilir. Əməliyyatın edildiyi gün məşəl evindən bürosuna getmək üçün çıxmışdır. Ardından Məşəlin yaxınlaşan İsraili agentlərdən biri silahı Məşəlin peysərinə söykəyərək ateslemistir.¹⁷²Məşəlin qoruması hadisələri gördüyündən dərhal qaçıb iki agentin yanına gedər və nə etdiklərini soruşur və agentlərlə müzakirə. Qoruma, İordaniya polisi gələnə qədər agentləri buraxmamışdır. İordaniya polisi qorumanın izah etdiklərini bir inandırıcı bulmasa da Kanada pasaportlu agentlərlə birlikdə polis bölməsinə aparılan qorumanın dediklərinin doğruluğu təxminən bir saat sonra ortaya çıxar. Çünki məşəl özünü pis hiss edir. Bir müddət sonra Kanada pasaportlu asanların pasportlarının da saxta olduğu aydın olmuş və hadisə aşkar qovuşmuşdur. Ölkəsində edilən bu sui-qəsdə çox əsəbiləşən İordaniya Kralı Hüseyin, dərmanın panzehirini İsrail'dən istemistir. Dərmanı verilməməsi halında agentlərin edam edileceğini ifadə etmişdir. İsrail təklifi qəbul etmək məcburiyyətində qalmışdır. Kanada,İsrail'e reaksiya göstərərək səfirini ölkəsinə geri çəkmişdir. Ayrıca pazarlıkta Seyh Yasinin də sərbəst buraxılması istəndiyiniİsrail, Yasini təslim etmistir.¹⁷³

Əbdüləziz Rantisi: HƏMAS lideri Seyh Yasinin 2004 tarixində İsrailhava hücumu nəticəsində öldürülməsinin ardından təşkilat içində ən güclü ad olaraq ortaya çıxan Əbdüləziz Rantisi, təşkilatın siyasi liderliyini yürütmüştür.¹⁷⁴ Rantisi, 1947-ci ildə Yabna kəndində doğulmuşdur. Ailəsi Rantisi altı aylıqkən Deir Yasin qırğınından qaçaraq Qəzzaya yerləşmişdir. 18 yaşında Misir İskenderiye Universiteti tibb fakültəsinə yazılmışdır. Universitetdə oxuyarkən Müsəlman Qardaşlar təşkilatının fikirlərindən təsirlənmişdir. Məktəb bitdikdən sonra Pediatriya mütəxəssisi olaraq

¹⁷² Петровская Ю. Палестинскому государству – «ДА» // Независимая газета, 14.03.2002.

¹⁷³ Правов А. Мрачный рекорд интифады // Независимая газета, 02.03.2002.

¹⁷⁴ Петровская Ю. Палестинскому государству – «ДА» // Независимая газета, 14.03.2002.

Müsəlman Qardaşlar təşkilatıyla etibarlı bağlar qurmuşdur. HƏMAS-ın sözcüsü seçildikdən sonra FAT və Ərəb ölkələri arasında əlaqələrin inkişaf etdirilməsində əhəmiyyətli rol oynamıştır.¹⁷⁷

HƏMAS-ın Maliyyə Strukturu

I.İntifada'nın başlamasıyla ortaya çıxan HƏMAS maliyyə quruluşunda əhəmiyyətli bir inkişaf Körfəz böhranına olmuşdur. Səddam Hüseynin Küveyti işğal edərək İraq torpaqlarına katmasına, Ərafat və FAT dəstək vermişdir. Ərafatın Səddama bu dəstəyi, maliyyəçisi olan zəngin Ərəb Dövlətlərini kızdırmıştır.³³¹ Səudiyyə Ərəbistanı başda olmaq üzrə Küveyt, Sudan, İran və Yəmən kimi ölkələr FKÖə etdikləri təkrarlanan yardımları kəsmiş, FKÖə kəsdiyi yardımları HƏMASa yönləndirmislerdir. HƏMASa 1991-ci ildən bəri bu ölkələrdən edilən yardımlar köhnəsi qədər olmamaqla birlikdə hələ də davam etməkdədir.¹⁷⁸ Neft zəngini Ərəb Devletlerinden gələn maliyyə yardımının yanında HƏMAS ən əhəmiyyətli maliyyə qaynaqlarından biri də HƏMASa simpatiya baxan İslamcı fikirlərə sahib bəzi iş adamları və qeyri-hökumət təşkilatlarının dəstəyinin. Səudiyyə Ərəbistanlı bir dollar milyarder Üsamə Bin Laden'in təsirindəki Dünya İslam Birliyi kimi bəzi qeyri- hökumət təşkilatları HƏMAS və bənzər xüsusiyyətdə İslamcı təşkilatlara pul və məntiqi dəstək təmin etməkdədir. Ayrıca Örgüt'e kömək edən yalnız ABŞ-da 15 yerli quruluş vardır. Fələstin Çin İslam Dernegi, Müqəddəs Torpaqlar Fondu, Birləşmiş Təhsil və Araşdırma Dərnəyi kimi ABŞ-ın müxtəlif bölgələrində olan müxtəlif qeyri-hökumət təşkilatların HƏMASa maliyyə yardımı var. HƏMAS-ın zəngin iş adamları və qeyri-hökumət təşkilatlarından təmin gəlirlərin yanında, maliyyə quruluşundakı əhəmiyyətli bir gəlir qaynağı da təşkilat sempatizanlarından gələn yardımlar. Xalq özünə yaxın hiss meydana gəlməyə, kömək edəcək ölçüdə iqtisadi vəziyyətə sahib olmasa belə kömək etməkdədir. HƏMAS, dünyanın ən kasıb bölgələrindən olan Qəzzada ortaya çıkmıştır və Qəzza hələ də təşkilatın ən

¹⁷⁷ MATTAR, Philip (1994), "The PLO and the Gulf Crisis," *The Middle East Journal*, 48/1: 31-47.

¹⁷⁸ MATTAR, Philip (1994), "The PLO and the Gulf Crisis," *The Middle East Journal*, 48/1: 31-47.

güclü olduğu bölgə konumundadır.¹⁷⁹ HƏMAS Qəzza və Qərb Şəriyədə qurduğu sosial yardım təşkilatları bir sıra xərclər edərkən, təşkilat üzvləri vasitəsiylə dükan basıb xərac toplayır. Yardımlar xüsusilə kəndlərdə, İzzeddin El-Qəssam xadimləri tərəfindən toplanmaqdadır. Yenə əhəmiyyətli dini günlərdə və Ramazan ayında Təşkilat, məscid və məktəblərdə çox ciddi pullar toplamaktadır.¹⁸⁰

2006 –cı il Fələstin seçkiləri və HƏMAS İqtidarı

Fələstində 2004 Noyabr ayında Ərafatın ölümünün ardından ibarət siyasi boşluqdan, ilk olaraq yanvar 2005-ci ildə dövlət başçılığı seçimi edilmişdir. HƏMAS boykot etdiyi seçkiləri Mahmud Abbas qazanıb, dövlət başçısı olmuştur.¹⁸¹ Ardından 25 Yanvar 2006 günü edilən parlament seçkiləri HƏMAS zəfəriylə nəticələnmişdir. HƏMAS-ın seçkidə güclü bir ikinci partiya olacağı gözlənilərkən seçkiləri qazanması, Qərbdə sok təsiri yaratmışdır. HƏMAS, parlamentə 76 parlamentari sokarken, Mahmud Abbasın Əl Fəthi 43 kürsüdə qalmışdır. 13 kürsünü də kiçik partiyalar qazanmışdır. Seçki nəticələri hələ kesinlesmemişdən Fələstin baş naziri Ahmet küreyin istefa etmistir.¹⁸² Fələstində 25 Yanvar 2006-cı ildə edilən ümumi seçkilərdən əvvəl dekabr 2004, Yanvar 2005 və May 2005-ci ildə edilən yerli seçkilərdə alınan nəticələr, HƏMASın əhəmiyyətli bir güc olaraq El-Fəthin qarşına ümumi seçkilərdə çıxacağını göstərmişdir. Yerli seçkilərdə xüsusilə böyük şəhərlərdə basarılı olan HƏMAS Qəzza şeridində müzakirəsiz ən əhəmiyyətli güc olduğunu ortaya qoymuşdur. Mahmud Abbas, yerli seçki nəticələrini qiymətləndirib, ümumi seçkilərdə HƏMAS ola biləcək bir seçim müvəffəqiyyətində çəkindişi üçün HƏMASa bəzi nazirliklər vermə qarşılığında ümumi seçkiləri təxirə salma tələb bulunmuş lakin tələbi qəbul edilməmişdir.¹⁸³ Fələstin seçkilərini El-Fəthin qazanacağına qəti gözlə

¹⁷⁹ Благодаря инициативе США СБ ООН и была принята резолюция № 1397.

¹⁸⁰ Андреев А. Войска уходят, насилие продолжается // Независимая газета, 20.03.2002.

¹⁸¹ Благодаря инициативе США СБ ООН и была принята резолюция № 1397.

¹⁸² Андреев А. В Бейруте приняли саудовскую инициативу // Независимая газета, 29.03.2002.

¹⁸³ Петровская Ю. Палестинскому государству – «ДА» // Независимая газета, 14.03.2002

baxılmaqdadır. Güclü hərəkət "Degisim və İslahat" adlı bir siyahıda seçkiyə girən HƏMAS'tır.

Bunların xaricində doqquz partiya daha seçkiyə qatılmışdır. Seçki günü təxminən min mərkəzdə bir milyondan çox seçici 132 yerlik parlamenti təyin etmək üzrə oylarını istifadə etmişdir. Bütün dünyanın maraqla gözlədiyi Fələstin seçkiləri, hər hansı bir problem yaşanmadan nəticələnmişdir. Beləcə Fələstinlilər demokratiya imtahanını müvəffəqiyyətlə keçmişdir. Gecə yarısına doğru üç Araşdırma Təşkilatı proqnozlarını açıqlamışdır. Təxminlərə görə üç araşdırma təşkilatından da ilk sıra El-Fəthin olduğu ifadə edilmişdir. Ertəsi günü açıqlanan nəticələrdə seçkinin galibinin HƏMAS olduğu açıqlanmışdır.¹⁸⁴ Seçimlərində HƏMAS, səslerin% 42,9'unu almış lakin seçim sistemi üzündən Məclisin% 56'sını hakim olmuşdur. Seçkilərdə, seçicilərə iki səs kompasi verilməkdə, birinci kompasa ilə milli diametrdə alınan səsə mütənasib olaraq 132 kürsülü məclisin yarısı, ikinci kompasa isə bölgələr üçün ayrılmış vəkil kontenjanından məclisin digər yarısı seçilməkdədir.¹⁸⁴ 2006 Fələstin seçkilərində HƏMAS, 132 kürsünün 73'ünü qazanmışdır. Fələstin seçki nəticələri üçün ABŞ prezidenti Corc Buş, etdiyi şərhə nəticələrin suan ki Fələstin Rəhbərliyi üçün bir xəbərdarlıq olduğunu və xalqın dürüst bir rəhbərlik istədiyini ifadə lakin İsrail'in aradan qaldırılmasını istəyən siyasi qruplarla əlaqə kurmayacaklarını ifadə etmişdir. Fələstin seçkilərinin edildiyi tarixdə İsrail Başçı Vəkili Ehud Olmert isə, HƏMAS-ın içində olduğu Fələstin Rəhbərliyinə güvenmeyeceklerini ifadə etmişdir. Seçki nəticələri, İslam dünyasında Qərbin əksinə məmnuniyyətlə qarşılanmışdır.¹⁸⁵ Fələstin xalqının oylarını alaraq iqtidara gələn bir partiya olduğu halda, 21. əsrin ən əhəmiyyətli dəyərinin demokratiya olduğunu ifadə edən Qərb və ABŞ, demokratiyanın ən əhəmiyyətli ünsürü olan seçkiləri qəbul etmeməkdədir.¹⁸⁶ Üstəlik ABŞ Baskanı Buşun 2004-ci

¹⁸⁴ Андреев А. В Бейруте приняли саудовскую инициативу // Независимая газета, 29.03.2002.

¹⁸⁵ Шихерев П.Н. Функции, роли и возможности третьей стороны в конфликте // Современная конфликтология в контексте культуры мира. – М., 2001, с. 60.

¹⁸⁶ Мирский Г. Израиль и палестинцы: самый длительный конфликт // Мировая экономика и международные отношения. – 2001, № 4, с. 67

ildə Fələstində demokratiya çağırışında tapılıb, demokratiyanın ən əhəmiyyətli ünsürü olan seçkilərdə Destekledigi El-Fəthin yerinə HƏMAS-ın qazanmasıyla, ABŞ-ın yeni seçilən hökumətə veriləcək maliyyə dəstəyin kəsiləcəyini bildirməsi və İsrail'in gömrük gəlirlərini göndərməyəcəyinə şərtləri mənalıdır. Əslində ABŞ və İsrail'in əsl məqsədi HƏMAS pul axışını kəsərək İsrail'in varlığını qəbul etdirməkdir. ABŞ və İsrail, yeni hökumət olan Həmasın müzakirələr başlamadan itaətə zorlayabileceklerine inanmışlar. Bunun səbəbi, müzakirələrlə bir sıra qazanamlar əldə etmə yerinə, güc və təhdid istifadəhəll çata inanmalarındandır.⁴¹²

Həması İqtidara Gətirən Səbəblər

HƏMAS iqtidarı Qərbdə sok təsiri yaratmışdır lakin Fələstin xalqının gözləmələrinin nə olduğu heç tartışılmamıştır. Müzakirələr HƏMAS təşkilatı kimliyi, rəftarı ilə İsrail'i tanımaması üzərinə cəmlənmişdir. İntifadadan bəri böyük bir iqtisadi çətinlik içində yaşayan Fələstin xalqı, HƏMAS-ın səhiyyə və təhsil sahəsində verdikləri vədləri təsirlənmişdir. Ayrıca HƏMAS-ın, Müsəlman Qardaşlar təşkilatının əsas xüsusiyyətlərindən olan ictimai köməkləşməyə verdiyi böyük əhəmiyyət Həmasın iqtidara daşıyan digər əhəmiyyətli bir faktor olmuştur.¹⁸⁷ Ayrıca HƏMAS Fələstində son yerli seçkilərdə kazandığı bələdiyyələrdə xalqın dəstəyini alan xidmətlər etməsi, ümumi seçkilərdə müvəffəqiyyəti getirmistir.¹⁸⁸ HƏMAS İsrail'in işğal etdiyi torpaqlardan tamamilə çəkilməsini və İsrail Dövlətinin aradan qaldırılmasını məqsəd edinmistir. FAT və Ərafatın İsrail'e verdiyi güzəştlər və Ərafatın, İsrail'in işgal edərək aldığı torpaqların artıq İsrail torpağın olduğunu qəbul etməsi FAT'-nı siyasi mənada yıpratmışdır.¹⁸⁹ Xalqın sülhə ümidi qalmadığı və ya inanmadığı düşünüləndə HƏMAS seçimi daha yaxşı başa düşülür. Fələstin Rəhbərliyində təşkilatlanma çətinliyi seçimi HƏMASa qazandıran səbəblərdən biri olmuşdur. Fələstin rəhbərliyi işgal

¹⁸⁷ Шихерев П.Н. Функции, роли и возможности третьей стороны в конфликте // Современная конфликтология в контексте культуры мира. – М., 2001, с. 60.

¹⁸⁸ Хайри аль-Ориди. В Палестине национальная власть действует // Независимая газета, 04.04.2002

¹⁸⁹ Мирский Г. Израиль и палестинцы: самый длительный конфликт // Мировая экономика и международные отношения. – 2001, № 4, с. 67

səbəbindən Qərb Seria və Qəzzaya paralel nazirliklər və nümayəndəliklər qurmaq məcburiyyətində qalmışdır. Bunun səmərəsini isə Tunis, İraq və İordaniyada sürgündə olub geri döənən və ədədləri yüz ətrafında olan sürgünlər yemişdir. Xüsusilə Tunisdən gələnələr, Ərafatın Tunis qrupunda olmalarının üstünlüyünü də istifadə edərək yeni qurulan bu nazirlikləri və Fələstin Rəhbərliyinin üstünlüklərini istifadə bir zümrə halına gəlmişdir. Ayrıca El-Fəthin, Fələstin Rəhbərliyinin sahibi kimi davranması və yerli xalqın çətinliklərinə uzaq qalması, həmçinin Fələstin təhlükəsizlik güclərini xalqın, işğalçıdır çirkli işlərini icra edən bir masa olaraq görməsi Həmasın iqtidara daşıyan səbəblər arasındadır.¹⁹⁰ Son olaraq Həmasın iqtidara daşıyan səbəblər arasında ifadə edilməsi lazım olan əhəmiyyətli bir barədə, dünyada Siyasiİslam'ın yüksəlişdə olmasıdır. İslami hərəkət, dini nitqi milliyyətçi tələblərə odaklanacaq şəkildə istifadə etməni çox çıxardı. Ərəb dünyasında dünyəvilərin dilə gətirmədiyi milli tələbləriİslami hərəkətlər sahiblənmişdir. Ərəb milliyyətçisi Döyənək və Ərəb sosialistlərindən sonra qərbə qarşı ilk bayragı açan da İslamcılar olmuş və Fələstinlilər bu müddətdən etkilenmistir.¹⁹¹

HƏMAS-ın Seçki Zəfəri Sonrası Fələstin

HƏMAS, seçki sisteminin üstünlükləri səbəbiylə tək mətbuata hökumət qura gücə sahib olmustur.⁴¹⁸ Lakin HƏMAS Rəhbərliyi El-Fetih'le birlikdə hökumət qurub, Fələstini birlikdə idarə təklif etmişdir. İctimai mövzuları HƏMAS icra planlamışkenİsrail'le görüşmək El-Fəthin davam etdirməsini düşünmüşdür. Lakin əl-Fəth, HƏMAS tərəfindən qurulacaq bir hökumətin ortaqı olmağı rədd etmişdir. HƏMAS El-Fəthə ortaqlıq təklifinin digər səbəbi dəİsrail'dən gələn vergi gəlirləri ilə AB və ABŞ-dan gələcək yardımların kəsilməsi narahatlığıdır. ABŞ, AB vəİsrail'in terror təşkilatı siyahılarında iştirak edən HƏMAS iqtidarı nəticəsində Fələstinə yardımları kəsmişdir. Tek mətbuata hökumət quran Həmasa qarşı ABŞ və AB yardımları kəsmiş,İsrail isə fiziki bir qəlibiyyət başlatmışdır. Bu çətin

¹⁹⁰ Алексеев А. Мир в повестке дня не значитсся // Независимая газета, 09.04.2002

¹⁹¹ Хайри аль-Ориди. В Палестине национальная власть действует // Независимая газета, 04.04.2002

vəziyyətdə olan Fələstində bir müddət sonra HƏMAS ilə əl-Fəth gərginliyi başlamışdır. Gərginlik Mahmud Abbasın erkən seçki çağırışı ilə daha da tırmanmışdır. Fələstindəki bütün bu inkişafılar üzərinə həm daxili siyasi problemlərini həll edə bilmək həm də xarici siyasətində təzyiqi azalda bilmək üçün Fələstindəki bütün partiyaların qatıldığı bir koalisiya hökumətinin qurulması qərarlaşdırılmışdır. Lakin hökumət qurulma prosesində də sancılar və qarşıdurmalar yaşanmış, Səudiyyə Ərəbistanının vasitəçiliyi bir araya gələn HƏMAS və əl-Fəth aralarındakı problemləri həll etmiş və 17 Mart 2007-ci ildə birlik hökuməti qurulmuşdur.¹⁹² Baş nazir HƏMAS liderlərindən İsmail Haniyə olmuşdur. Orta şərqdə qalıcı bir sülh üçün bir araya gələn Yaxın Şərq Kvarteti (ABŞ, AB, BMT və Rusiya), HƏMASın FAT-ın keçdiyi müddətdən keçib, mövqesini yumusatmasını ümid etdiklərini ifadə və Həmasla əlaqəyə girmək üçün İsrail'i tanımasını, sülh prosesində edilən razılaşmalar qəbul etməsini və terroru buraxmasını önşart olaraq kosmustur.⁴²¹ Qurulan Birlik Hökuməti proqramında HƏMAS özünə qoyulan önsartlar mövzusunda yumşaldığı siqnalını vermişdir. Qurulan hökumətə dünyadan fərqli reaksiyalar gəlmişdir. Ortadoğu ölkələri və Türkiyə yeni hökumətin qurulmasını məmnuniyyətlə qarşılayarkən, İngiltərə və Fransa, Həmasla görüşmək istəmədiklərini lakin HƏMAS xaricindəki nazirliklərlə əlaqədə olacaqlarını bildirmişdir. ABŞ-ın mövqeyi isə hələ dəqiq olmayıb İngiltərə və Fransa'nın düşüncələrini yaxındır. İsrail isə yeni hökumətlə əlaqəyə girmeyeceğini və qurulan hökuməti tanımadığını ifadə edərək embarqonun davam edəcəyini bildirmişdir.¹⁹³ HƏMAS seçkiləri qazanıb hökuməti qurmasıyla birlikdə əl-Fəth üzvləri arasında yaşanan qarşıdurmalar Birlik Hökuməti qurulduqdan sonra kəsilməmiş, Qarşıdurmaların davam etmişdir. Xüsusilə 2007-ci il Martında şiddətlənən qarşıdurmaların dayandırılması üçün Misir dövrəyə girmişdir. Misir, Aprel mətbuatda tərəfləri öz ölkəsində ediləcək görüşdə çağırmışdır lakin HƏMAS mühitin təhlükəli olduğunu səbəb göstərərək görüşə qatılmamışdır. 14 Aprel 2007-

¹⁹² Алексеев А. Мир в повестке дня не значит // Независимая газета, 09.04.2002

¹⁹³ MATTAR, Philip (1994), "The PLO and the Gulf Crisis," *The Middle East Journal*, 48/1: 31-47.

ci ildə HƏMAS Qəzzada gözlənilməz bir hərəkatə girişərək El-Fəthə bağlı silahlı qüvvələri bir gün içində təsirsiz hala gətirmişdir. HƏMAS El-Fəthin Qəzzada olan əhəmiyyətli adlarını tutub dərhal öldürmüş, bütün əl-Fəth üzvlərinə qarşı bir hərəkatə girismemistir. HƏMAS-ın məqsədi El-Fəth'le arasını tamamilə pozmaq olmadığı bu hərəkatəylə başa düşülür. Hətta özlərinə qarşı döyüşmüş əl-Fəth liderləri üçün əfv elan etdiklərini bildirmişlərdir.¹⁹⁴ Qəzzədə törətdiyi bu hərəkatlə əhəmiyyətli bir üstünlük əldə edəcəyini düşünən HƏMAS Mahmud Abbasın sərt reaksiyasıyla qarşılaşmışdır. Abbas, HƏMAS-ı Fələstinin hökumətini və hökumətinə qarşı zərbə cəhdində olmaqla günahlandırmış, HƏMAS-ın silahlı qanadını qanun dışı elan etmişdir. Eyni zamanda hökuməti fəshetdiyini açıqlamış və fəvqəladə hal hökuməti üçün müstəqil bir millət vəkili olan Salam Fayyad'ı vəzifələndirmişdir. Bunun üzərinə yeni hökumət qurulmadan əvvəl Qəzzada yaşananlar əksi Qərb Şəriyədə yasanmış, El-Fəthə bağlı qruplar HƏMAS binalarını basmış və məclisi idarə altına almışdır. Baş nazir Haniyə isə bu girişimi tanımadıqlarını və Birlik Hökumətinin hələ də vəzifədə olduğunu ifadə etmişdir lakin iki başlı bir Fələstin Rəhbərliyi kurulmustur.¹⁹⁵ HƏMAS Qəzzanı yaxşı idarə yönetemeyecegi mövzusu çox əhəmiyyətlidir. Qəzzanın ən əhəmiyyətli problemi uzun müddətdir heç bir gücün Qəzzanı yönetememesidir. HƏMAS-ın həll etməsi lazım olan problemlər olduqca çoxdur. Üstəlik HƏMAS hökumət olaraq bir idarə ənənə yoxdur. Belə bir vəziyyətdə HƏMAS-ın Qəzzadakı vəziyyəti Fələstinin gələcəyi üçün həlledici ola bilər. Çünki HƏMAS son məqsədi yalnız Qəzzanı deyil, bütün Fələstini idarə etməkdir. Qəzzadakı vəziyyəti də bütün Fələstini idarə mövzusunda bir istinad xarakteri daşıyır. Lakin burada yalnız HƏMAS tutumuyla hər hansı bir nəticə çıxarmaq mümkün deyildir. Beynəlxalq aktyorlar, Qərb Şəriyə və El-Fəthi dəstəklərkən Qəzza və Həmasın çökdürməyə çalışsalar; bu vəziyyətdə Qəzza, HƏMAS üçün idarə lazım olan bir torpaq parçasından çox silahlı mübarizə üçün bir baza kimi görülmə bilər. Belə bir vəziyyətdə də Fələstindəki iki

¹⁹⁴ MATTAR, Philip (1994), "The PLO and the Gulf Crisis," *The Middle East Journal*, 48/1: 51

¹⁹⁵ ROY, Sara (2003), "Hamas and the Transformation(s) of Political Islam in Palestine," *Current History*, 102/660: 13-20.

müvəffəqiyyət qalıcı bir hala gelebilir.¹⁹⁶ İsrail, 2005-ci ildə Qəzzadan çekilmistir. İsrail'in Qəzza mövzusunda təməl istəyi isə El-Fəthin bölgəni nəzarət etməsi və buradakı təhlükəsizlik problemin həll olunmasında lakin Qəzzanın HƏMAS idarəsinə keçməsi ilə İsrail, Qəzzanı möhkəm bir mühasirə altına almışdır. Fələstindəki yeni vəziyyət İsrailə iki şəkildə təhlükə yaradırdır. Birincisi, Qəzzanın müqavimət əsası halına gəlməsidir. Belə bir vəziyyətdə İsrail Qəzzaya təkrar girsə HƏMAS qarşısında qəti bir qalibiyyət alıb ala bilməyəcəyi dəqiq deyil. Həmasa qarşı dəqiq bir üstünlük sağlayamaması vəziyyətində HƏMAS bütün Fələstində daha məşhur hala gələ bilər. İsrail üçün ikinci təhlükə isə HƏMAS zəfərinin Gəzza ilə məhdudlaşmayıb Qərb Şəriyəyə sıçramasıdır. Buna maneə olmaq üçün İsrailin, El-Fəthə daha çox dəstək vermək, Abbası siyasi mənada gücləndirməsi lazımdır. İsrail'in təhlükəsizliyi üçün kritik bu səbəblərlə öz Fələstin siyasəti baxımından bu dövr yeni bir açılım etməsi gözlənilə bilər. Bu bağlamda Abbasın əlini gücləndirəcək siyasi güzəştlər və məskunlaşma vahidlərinin qaldırılması kimi jestlərə qədər müxtəlif yaxşı niyyət nümayişlərində bilər. "Qərb Şəriyədə böyük bir yaxşılaşma olacağını, Qəzzada isə insani bir böhranın yaşanmasını engelleyeceklerini" ifadə edən Olmertin sözləri bu vəziyyəti desteklemektedir.¹⁹⁷ Son inkişaflara sonra AB, yeni hökumətə dəstək verdiyini, HƏMASın iqtidarı təxirə aldığı fondları sərbəst buraxılacaq və yardımların davam edəcəyini açıqlamışdır. İnkişaf qarşısında ABŞ-ın rəftarı isə dəqiq deyil. ABŞ üçün son yaşanan inkişaflar dəqiq bir müvəffəqiyyətsizlik nümunəsidir. Çünki ABŞ, İsrail'in Qəzzadan tək tərəfli çekilməsində ən əhəmiyyətli aktyor olmuşdur. Bunun sülh prosesi üçün çox əhəmiyyətli olduğunu irəli sürmüş lakin yaşanan inkişaf Fələstinin bölünməsi və Qəzzanın HƏMAS-ın idarəsinə keçməsiylə nəticələnmişdir. Digər tərəfdən Fələstin probleminin həllinin ancaq demokratikleşmeyle mümkün olduğunu və Fələstinin təşkilatlarının çürüdüynü

¹⁹⁶ Алексеев А. Мир в повестке дня не значитс // Независимая газета, 09.04.2002

¹⁹⁷ "JMCC Occasional Document Series, Declaration of Principles on Interim Self-Government Arrangements," <http://www.jmcc.org/research/series/dop.html>.

irəli sürən ABŞ, Fələstin seçkilərindən HƏMAS qalibiyyətlə çıxdıqdan sonra yeni hökuməti tanımamışdır. Ayrıca embarqo tətbiq etməyə başlamışdır. Qəzza, HƏMAS-ın əlinə keçdikdən sonra embarqonu qaldırıb barış görüşmələrinə başlama bir yanaşma nümayiş etdirmişdir.¹⁹⁸ Nəticə olaraq ABŞ-ın əsassız Fələstin siyasəti ilə İsrailin həddindən artıq şiddət istifadə istiqamətli siyasəti Fələstini bugünkü halına gətirmişdir. HƏMAS Qəzzanı idarəsində təmin edəcəyi uğur, Təşkilatı Fələstinin gələcəyini ən əhəmiyyətli aktor halına gətirmə ehtimalı İsrail üçün əhəmiyyətli bir təhdid meydana gətirir. Buna görə İsrail hələ də Qəzzaya embarqonu davam etdirməkdədir. Lakin bu vəziyyət Qəzzada Həmasın daha da gücləndirir, İsrail və ABŞ-dan dəstək alan Əl-Fəthi xalqın gözündə satqın bir xarakterə bürüyür. İsrail və ABŞ-ın Həmasla görüşmə dışında başqa bir variantı istifadə bölgəni daha fərqli mövqelərə sövq edə bilər.

¹⁹⁸ KRAMMER, Arnold (1973), "Soviet Motives in Partition of Palestine, 1947-48," *Journal of Palestine Studies*, 2/2: 102-119.

TƏKLİF VƏ NƏTİCƏLƏR

Böyük güclər xüsusilə 20-ci əsr mətbuatda diqqətlərini yoğunlaşdırdığı Ortadoğu təxminən bir əsrdən çox bir zamandır daxili qarışıqlıqlar, döyüşlər, qiyamlar, terrorla xatırlanır. Xüsusilə zəngin yeraltı qaynaqlarının təsbitiylə imperialist güclər, bölgəyə yalnız yeraltı qaynaqlarının istismar gözüylə baxmaqla qalmamış; ölkələrin milli sərhədlərində heterogen bir quruluş meydana gətirəcək şəkildə bölümləmək getmişdir. Bu da Yaxın Şərqi iqtidar mübarizələrinə, məzhəb toqquşmasına, böyük döyüşlərə itələmişdir. Lakin bu siyasəti sayəsində bölgə, Qərb güclər tərəfindən rahatlıqla idarə. Orta şərqdə problemli bölgələr yaratmaq istəyən İngiltərə, Fələstin-İsrail Qarşıdurmasının təməllərini 1917 Balfur Deklarasiyası ilə atmışdır. Fələstində Yəhudi yurdu qurulmasına isti baxdıqlarını ifadə edən İngiliz Xarici İşlər naziri James Balfour, bir xalqa yurd qazandırarkən, o torpaqlarda yaşayan digər bir xalqı isə yox saymışdır. İngiltərə və digər qərbli ölkələrin Fələstində Yəhudi yurduna isti baxmaları, öz içindəki Yəhudilərdən qaynaqlanmışdır. Fərqli din və mədəniyyətləri mənimsəməyi əhəmiyyətli bir ərdəm sayan Qərb, iki min ilə yaxın birlikdə yaşadıkları Yəhudilərin bir cür fərqli din və mədəniyyətdən olmalarını benimseyememistir. Yəhudilərin fərqliliklərini də hazmedemeyerek, Yəhudiləri ağır işgəncələrə məruz saxlamışdır. Yəhudiləri kiçik görərək, Yəhudilərin asimilasyona yönəlmələrini icazə etməmişlər. Din dəyişdirən Yəhudilərə belə ayrı-seçkilik davam etmişdir. Qərbin Anti-sami bu tutumu əsrlərlə davam etdi. Qərbli güclərin, Fələstin torpaqlarında bir Yəhudi yurdu qurulmasını dəstəkləmələrinin səbəbi isə yəhudilərdən xilas olmaqdır. Rusiya, Rumıniya, İspanya, İngiltərə, Almaniya, Portuqaliya kimi bir çox Avropa ölkəsində müxtəlif zamanlarda soyqırma məruz tutulan Yəhudilər, Tövratdakı Məsih inancından imtina edərək, kurtulus üçün müasir Məsihə (Theodore Herzlin) yönəlmişlər. Herzlin, siyasət aracılığıyla və Yəhudilər arası birliyi təmin edərək Fələstin torpaqlarında bir Yəhudi Dövləti qurula istiqamətindəki ideologiyası olan Siyasi Sionizm, Qərb dövlətlərin Yəhudi əleyhdarlığından doğulmuşdur. Çünki

şiddətli bir assimilyasiya tərəfdarı olan Herzl, Dreyfus hadisəsi ilə bu fikrindən imtina etmişdir. Beləcə Sionistlər diplomatiyanı yaxşı bir şəkildə istifadə edərək, quruluşlarından təxminən əlli il sonra hədəflərinə çatmış; Fələstin torpaqlarında yəhudi dövləti qurmağı bacarmışlar. Yəhudilər müstəqil İsrail Dövlətini qurduqdan sonra yəhudilərin Qərbi ölkələrdəki təzyiq gördüyü dövrlərdəki zəif və sülhsevər halları yox olmuş, Fələstinlilərə qarşı hakim və təzyiqçi bir mövqe tutmağa başlamışdır.¹⁹⁹ Fələstin xalqı böyük bir təzyiq altına alınmış, torpaqlarından çıxmaları üçün böyük qırğınlara məruz qalmışdır. Edilənlər qarşısında beynəlxalq cəmiyyət çox hallarda səssiz qalmışdır. Çünki İsrail ABŞ-ın Yaxın Şərqdəki maraqları saxlanılmasında ən təyin edici faktordur. İsrail'in təzyiq və şiddət ehtiva edən siyasətinə beynəlxalq aktorların səssiz qalaraq verdikləri dolayı dəstək, Fələstinliləri şiddətə baş vurmaq yoluna sövq etmişdir. İsrail, başlanğıcda El Fəth və FAT-a qarşı bir güc yaratmaq üçün İslami Hərəkətə dəstək verib, Hərəkətin ictimai və təhsil sahələrində fəaliyyət göstərməsinə icazə vermişdir. İsrail; İslami Hərəkət, siyasi mənada qarşısına müəyyən bir güc mərkəzi olaraq çıxdığında, Hərəkəti ən təhlükəli düşməni olaraq görmüş və əksinə bu siyasətlə FAT-a qarşı çevrilmişdir. Sovet İttifaqının çöküşü ilə beynəlxalq siyasi sisteminin hansı şərtlərlə idarə olunacağı Mədəniyyətlər qarşılıqlı tezisi ilə ortaya açıq bir şəkildə qoyulmuşdur. Yeni düşmən Siyasi İslam olaraq təyin olunmuşdur. Bu səbəblə diqqət çəkici bir şəkildə Müsəlman əksəriyyəti yasadığı ölkələrdə Siyasi İslam yüksələn bir dəyər halına gəlmişdir. Həmasdan bu müddətdə ortaya çıxmışdır. HƏMAS-ın kökləri müsəlman Qardaşlara söykənir olsa da siyasi mənada iqtidara gedişə Siyasi İslamın yüksəlişi ilə olmuşdur. İsrailin fələstinlilərə qarşı tətbiq etdiyi şiddət və təzyiq siyasəti, qarşı şiddət yaratmış və bu da HƏMAS-ın ortaya çıxması olaraq İsrailə əks olunmuşdur. Xüsusilə Sülh danışıqlarının edildiyi dövrlər, barışı maneə törədici provakatif tədbirlər yapılmış, bu tədbirlər qarşısında soyuqqanlı olunması lazım olarkən, qarşılıqlı günahlandırmalara

¹⁹⁹ Алексеев А. Мир в повестке дня не значит // Независимая газета, 09.04.2002

girisilmistir. Arafatla sülh danışıqlarını davam etdirən İsrail baş naziri İsak Rabin, barış əleyhdarı Yəhudi bir gənc tərəfindən öldürülmüşdür. Barış tərəfdarı İşçi Partiyası lideri Simon Perez isə seçkiləri itirmişdir. Sahin qanadın əhəmiyyətli adlarından Netenyahu, iqtidarı qazanmış və barış ümidləri yaxşıca azalmışdır. İsraildə Barakın iqtidara gəlməsiylə, yavaşlayan sülh prosesi təkrar hızlansa da son bir razılaşma təmin edilə bilməmişdir. Barışa ümidlərin azaldığı və qarşılıqlı etibarsızlığı xətt mərhələyə çıxdığı bir dövrdə Sabra və Şatila qırğınlarının məsulu köhnə İsrail Müdafiə naziri Ariel Şaron iqtidara gəlmişdir. II. İntifadanın başlamasından böyük pay sahibi olan Şaronun iqtidara gətirən siyasi güc (şiddət siyasəti), Fələstində də Həmasın iqtidara gətirmişdir. Yaxın Şərqə demokratiya gətirmək adı ilə böyük bir layihəyə girişən ABŞ, demokratiyanın ən əhəmiyyətli ünsürlərindən olan və demokratik bir seçki ilə iqtidara gələn Həmasın tanımayaraq, Fələstini qarışıqlığa sürükləmişdir. Yaxın Şərqdə sülh yalnız Fələstin ilə İsrailin razılaşmasına bağlı deyil. Çünki barışın, güc tarazlığı inanılmaz dərəcədə fərqlilik göstərən Fələstin-İsrail qarşıdurmasının iki aktyoru arasında, tam ikili danışıqlar yolu ilə təmin edilməsi mümkün deyildir. Barış üçün əvvəlcə təşəbbüsü ABŞ ortaya qoymalıdır. İsrail xarici siyasəti ABŞ oxlu getdiyi üçün²⁰⁰ barışın təmin edilməsində ən təyin edici ünsür ABŞ-ın sülh istəməsidir. Ayrıca ABŞ, tərəflər arasındakı xarabə güc tarazlığında tarazlığı təmin etməlidir. Yəni ABŞ-ın rəftarı yalnız barış istəməklə məhdud qalmayıb, bunu realist siyasətlərlə dəstəkləyici həll təklifi təqdim etmə və tərəfləri məcbure edici cəhdləri olmalıdır. Oslo sülh prosesinin başlamasından əhəmiyyətli paya sahib Avropanın, problemə müdaxil olması halında, ABŞ-a görə problemin həlli üçün daha çox effektiv ola bilər lakin günümüz vəziyyətində ABŞ nəzərə alınmadan Fələstin-İsrail qarşıdurması kimi hardasa bir əsrlik mənşəyə dayanan bir problemi həll etmək mümkün deyil. Xüsusilə ABŞ-ın Yaxın Şərqdəki maraqları qorunmasında ən əhəmiyyətli partnyoru olan və Regan dövründə strateji dəyər olaraq təyin edilən İsrailin, tərəf

²⁰⁰ ROY, Sara (2003), "Hamas and the Transformation(s) of Political Islam in Palestine," *Current History*, 102/660: 13-20.

olduğu bir mövzuda ABŞ-ın tərəfsiz qalması mümkün görünür. ABŞ-ın İsraili ölçüsüz dəstəyi öz maraqlarına zərbə vurmadığı müddətcə, İsrailin tezisləri istiqamətində sülh prosesinə dünyagörüşünü formalaşdırmaq kimi görünən ABŞ-ı; Ortadoğu dördlüsünün digər üç üzvünün dengeleyebilmesi vəziyyətində də barış üçün təkrar ümidlər yarada bilər.

-AB-nin HƏMAS-a münasibətinin yumşalması, Rusiyanın seçki nəticələrinə hörmət duyduğunu ifadə edib, HƏMAS idarəçilərini Moskvaya dəvət etməsi əhəmiyyətlidir.

-ABŞ-İsrail qarşısında güclü bir AB-Rusiya-BMT-HƏMAS bloku yaradılması, ABŞ-İsrail bloku balansaşdırıla bilər. Lakin belə bir blogun yaradılması üçün üçün lazımdır:

- HƏMAS-ın İsraili tanıması, sülh prosesində edilən müqavilələrin qəbul etməsi və terrora qarşı olduğunu açıqca dünya ictimaiyyətinə elan etməsi lazımdır.

HƏMAS bunları qəbul etməsi vəziyyətində tərəfdarları, HƏMAS əleyhinə bir mövqe içində girə bilər lakin təşkilat, xarici siyasətini real təməllər üzərinə oturtmaq məcburiyyətindədir. Yaxın Şərq sülh üçün AB-Rusiya-BMT-HƏMAS bloku yaradıldığında FQT-ın da ABŞ-İsrail blokunda yer alacağı və belə bir vəziyyətin Fələstində bölünməni artıracağı deyilə bilər. Lakin FAT, ABŞ-İsrail tərəfdarı bir davranış sərgiləyirsə, Fələstin xalqının gözündə satqın qismində qiymətləndiriləcəyi, bölgədəki bölünmüşlüğün gündündən daha çox olmayacağı qənaətinəyik. Aktiv bir Yaxın Şərq siyasəti izləməyə başlayan Türkiyə, sülh prosesinə əhəmiyyətli qatqılar edə biləcək gücə və bölgəylə tarixi bağa malikdir. 2006 Fələstin seçkiləri sonrasındakı HƏMAS liderlərini Ankaraya dəvət edən Türkiyə, Fələstin- İsrail münaqişəsinin həllində daha təsirli bir rol oynayacağını göstərmişdir. Hələ də davam edən İsrail-Suriya danışıqları, Türkiyənin vasitəçiliyi ilə baş tutdu. Bu vəziyyət Türkiyənin bölgədəki fəaliyyəti baxımından çox əhəmiyyətlidir. İsrail-Suriya arasındakı problemlərlə, Fələstin-İsrail arasındakı

problemlərin həll çətinliyi fərqlidir. Ancaq İsrail və Suriya arasında uzun müddətdir həll edilə bilməmiş; suverenlik və sərhəd problemləri, bir-birlərinə istiqamətli təhlükəsizlik təhdidləri, Livandakı güc mübarizəsi kimi çox köklü və ciddi problemlər vardır. İsrail-Suriya görüşmələrinə müsbət nəticə çıxması vəziyyətində, Türkiyənin xüsusilə Orta şərqdə möhtərəmliyi artacaq. Yaxın Şərqdə güclü və hörmətli bir Türkiyə, Fələstin-İsrail probleminə müsbət istiqamətdə çox ciddi töhfələr verə bilər. Türkiyənin problemə müdaxil olması, İsrail baxımından da faydalı olacağı qənaətindəyik. Çünki İsrail, İranı da təhlükəsizliyi istiqamətində təhdid kimi görür. HƏMAS-ın hakimiyyətə gəlməsiylə İran, bölgədə ağırlığını daha da artırmışdır. Türkiyənin gərək Fələstin-İsrail probleminə istərsə Yaxın Şərqdə təsirli bir güc olaraq ortaya çıxması vəziyyətində İran'da müəyyən ölçüdə məhdudlaşdırılmış olacaq. Son olaraq Türkiyənin Fələstin-İsrail problemin həllində yerinin hansı blokda olması lazım olduğu da əhəmiyyətlidir. Biz burada Türkiyənin bir blok daxil olaraq daha təsirli həll yolları inkişaf etdirə mövzusuna inanırıqlar. Ayrıca Türkiyənin bu problemə hər hansı bir blokdan yana tərəf olması, Yaxın Şərqdə daha çox ayrışmaya səbəb ola bilər. Fikrimizcə Türkiyə, ABŞ-İsrail bloku ilə AB-Rusya- BMT-HƏMAS bloklarının arasında vasitəçilik edərək daha təsirli bir diplomatiya icra edə bilər. Nəzərə alsaq ki, Azərbaycanın ən yaxın strateji tərəfdaşı Türkiyədir, yüz illik İsrail-Fələstin münaqişəsinin həlli istiqamətində uğur qazanması analoji olaraq Dağlıq Qarabağ Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsinin həllində beynəlxalq güclərdən lazımi istifadə və yararlanma imkanları tanıyacaqdır.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat.

Azərbaycan dilində

1. Rafiq bəy İsmayıl, Nərgiz Axundova, Aida Bağirova. Asiya və Afrika ölkələrinin çağdaş tarixi (1945-ci ildən sonrakı dövr). 2 kitabda. II kitab (Güney-Batı Asiya və Quzey Afrika ölkələri): Ali məktəblər üçün dərslik. Bakı: Adiloğlu, 2004, 656s.
2. XX Əsrin sonu-XXI əsrin əvvəllərində Misir-İsrail ,İsrail _fələstin münasibətləri (Fələstin problemi kontekstində) – A.A. Güləliyeva 2010 Bakı , Xəzri 134 s
3. Azərbaycan Respublikasının Avropa İttifaqı ilə münasibətləri.// MFA jurnalı
4. Azərbaycanın xarici siyasəti: 2007 : sənədlər məcmuəsi / Azərbaycan Respublikası Xarici İşlər Nazirliyi; red. heyəti: E. M. Məmmədyarov, B. K. Həsənov. II hissə. - Bakı : GARISMA MMC, 2009. - 1040 s
5. Əliyev A. Azərbaycanın iqtisadi siyasəti : Azərbaycanın xarici ticarət-iqtisadi əlaqələri. Bakı : Qanun, 2003. - 323 s.
6. Məmmədov N. Xarici siyasətin Azərbaycan modeli : məqalələrdən seçmələr: 1997-2011 /Bakı : Çarşıoğlu, 2012. - 464 s.
- 7.
8. Nəsirzadə E. İsrail hara qədər haqlıdır?//mirzezezerinsesi.net/articles/2012/

Rus dilində

9. Арабо-израильский конфликт: старые проблемы и новые планы. М.: Наука, 2003. 65 стр.
10. Сатановский Е.Я. Израиль в современной мировой политике: вероятные стратегические противники и стратегические партнеры. М.: Институт изучения Израиля и Ближнего Востока, 2001, 108 с.
11. Бондаренко С.В. Нефтегазовая отрасль Алжира и Египта в конце XX – начале XXI вв. // Ближний Восток и современность. Вып. 10. М.: ИИИБВ, 2001, с. 50-59.

12. Юрченко В.П. Армия и власть в Египте // Армия и власть на Ближнем Востоке. М.: ИИИБВ, 2002, с.
13. Ежегодник СИПРИ 2002. Вооружения, разоружение и международная безопасность. М.: Наука, 2003, 690 с.
14. Кальвокоресси Питер. Мировая политика после 1945 года. В 2-х т, Т I, М.: Просвещение, 2000, 588 стр
15. Поляков К.И., Хасянов А.Ж. Палестинская Национальная Автономия: опыт государственного строительства. – М., 2001, с. 5.
16. Кассам абду Кассам. Сувар мин аль-Кудс. // Аль-Араби. – Апрель 2001, с. 21.
17. Мирский Г. Израиль и палестинцы: самый длительный конфликт // Мировая экономика и международные отношения. – 2001, № 4, с. 72.
18. Первая хорошо организованная кампания гражданского неповиновения на Западном берегу реки Иордан и в секторе Газа («интифада» – 1) началась в декабре 1987 г.
19. См. Отзывы посетителей на сайтах по тематике «Ближний восток», напр.: www.sem40.ru, www.gazeta.ru и др.
20. Шихерев П.Н. Функции, роли и возможности третьей стороны // Современная конфликтология в контексте культуры мира. – М., 2001, с. 59.
21. Устав ООН, преамбула, ст. 1.
22. Бакланов А.Г. Ближний Восток на рубеже XXI века: к созданию системы региональной безопасности. – М., 2001, с. 74–76. 11 Петровская Ю. Палестинскому государству – «ДА» // Независимая газета, 14.03.2002.
23. Правов А. Мрачный рекорд интифады // Независимая газета, 02.03.2002.
24. Андреев А. Войска уходят, насилие продолжается // Независимая газета, 20.03.2002.
25. Сейранян Б.Г. К вопросу о создании политической биографии Ясира Арафата // Арабский мир в конце XX века. – М., 1996.
26. Благодаря инициативе США СБ ООН и была принята резолюция № 1397.
27. Петровская Ю. Палестинскому государству – «ДА» // Независимая газета, 14.03.2002.
28. Коммерсантъ, № 55, 30.03.2002.
29. Комсомольская правда, 30.03.2002.
30. Коммерсантъ, № 55, 30.03.2002.

31. Хайри аль-Ориди. В Палестине национальная власть действует // Независимая газета, 04.04.2002.
32. Андреев А. В Бейруте приняли саудовскую инициативу // Независимая газета, 29.03.2002.
33. Аванов В.Л. США и ближневосточная проблема // Вопросы истории. – 1979. - №9. – С.
34. Борисов Р.В. США: ближневосточная политика в 70-е годы. – М.: Наука, 1982. – 215 с.
35. Егорова Е.В. США в международных кризисах. Политико-психологические аспекты. – М.: Наука, 1988. – 174 с.
36. Журкин В.В. США и международные кризисы. – М.: Наука, 1975. – 201 с.
37. Звягельская И.Д. «Конфликтная политика» США на Ближнем и Среднем Востоке (середина 70-х – первая половина 80-х гг.). – М.: Наука, 1990. – 189 с.
38. Колобов О.А. Политика США по отношению к Израилю и арабским странам на рубеже 80-90-х годов XX века. – Нижний Новгород: Изд-во Нижегородского гос. ун-та, 1995. – 180 с.
39. Большой восьмерки» // Азия и Африка сегодня. – 2006 - №6. – С.43-47.
40. Бронин Я.Г. Политика империалистических держав в районе Средиземного моря. – М.: Наука, 1984. – 213 с.
41. Государства НАТО и военные конфликты. Военно- исторический очерк. – М.: Наука, 1987. – 311 с.
42. Мищенко П.Я. США и Западная Европа: партнерство и соперничество на Ближнем Востоке в начале 80-х годов // Киевский ун-т. Вестн. Сер. межд. отнош. и межд. политика. Вып. 19. – Киев, 1984. – С.36-42.
43. Сатановский Е. «Новый Ближний Восток» // Международная жизнь. – 2005. - №3-4. – С.130-142. 155. Ткаченко А. Большой Ближний Восток: судьба реформы // Азия и Африка сегодня. – 2006 - №6. – С.48-49.
44. Бакланов А. Ближневосточный мирный процесс // Азия и Африка сегодня. – 2006 - №6. – С.32-139. Бакланов А. Ближневосточный узел противоречий // Международная жизнь. – 2004. - №4-5. – С.153-157.

45. Беленькая М. Арафат: лидер и его наследие // Азия и Африка сегодня. – 2005. - №4. – С.19-24. 141. Кисилев В. Махмуд Аббас // Азия и Африка сегодня. – 2005. - №7. – С.44-48.
46. . Кислов А. Арабо-израильский детонатор // Международная жизнь. – 2004. - №9. – С.68-76. 143. Маршруты «Дорожной карты». Палестино-израильский конфликт // Азия и Африка сегодня. – 2003. - №12. – С.2-7
47. Озеров О. Post-Arafat Ближний Восток // Международная жизнь. – 2004. - №11-12.
48. Палестина после Арафата. Круглый стол // Мировая экономика и международные отношения. – 2005. - №7, 8.
49. Сатановский Е. Большая игра – XXI век: Ближневосточный кризис // Международная жизнь. – 2006 - №3. – С.13-21.
50. Сатановский Е.Я. Израиль в современной мировой политике: вероятные стратегические противники и стратегические партнеры. – М., 2001. – 163 с.
51. Сатановский Е. Палестинская проблема – век XXI // Международная жизнь. – 2003. - №6 – С.48-49.
52. Бакланов А. Ближневосточный перекресток // Международная жизнь. – 1998. - №4. – С.78-123. Бакланов А. Драматические события на Ближнем Востоке требуют реальных мер доверия // Международная жизнь. – 1999. - №1. – С.14-21.
53. Ближневосточное урегулирование: проблемы и перспективы: Материалы «круглого стола», 20 ноября 1997 г. – М., 1998.
54. Волков А.Б. Религиозный фундаментализм в Израиле и палестинская проблема. – М., 1999. – 159 с.
55. Даюб Ш. Новый этап мирного урегулирования // Азия и Африка сегодня. – 1993. - №12. – С.29-44.
56. Егорин А.З. и др. Война за ближневосточный мир. – М.: Издательская фирма «Восточная литература» РАН, 1998. – 168 с.
57. Ефимов В. Перспективы мирного процесса на Ближнем Востоке // Мировая экономика и международные отношения. – 1994. – №3. – С.122-126.
58. Звягельская И.Д. Опыт политического урегулирования затяжных конфликтов (на примере арабо-израильского конфликта) // Ближний Восток. История и современность. – М., 1997. – С.114-124.

59. Кисилев В.И. Ближний Восток: долгая дорога к миру // Азия и Африка сегодня. – 2000. - №5, 6, 131. Мезхер М.М. Роль и перспектива Мадридского соглашения по мирному процессу на Ближнем Востоке. – М., 1999. – 21 с.
60. Национализм и фундаментализм на Ближнем Востоке: Материалы конференции, 4 февраля 1999 г. – М., 1999. – 105 с.
61. Панкратьев В.П. Путь в Мадрид после ликвидации кризиса в Персидском заливе // Региональные конфликты в Азии и Северной Африке. – М., 1997.

İngilis dilində

62. Adel (2000), “Globalization, the Palestinian Economy, and the ‘Peace Process’,”
63. Journal of Palestine Studies, 29/ 2: 20–34.
64. SHAHEDEH, Raja (1994), “Question of Jurisdiction: A Legal Analysis of the Gaza-Jericho Agreement,” Journal of Palestine Studies, 23/4: 18–25.
65. Sara (2002b), “Why Peace Failed: An Oslo Autopsy,” Current History, 101/651:8–16.
66. ROY, Sara (2003), “ Hamas and the Transformation(s) of Political Islam in Palestine,” Current
67. History, 102/660: 13–20.
68. SAID, Edward W. (1997), “The Real Meaning of the Hebron Agreement,” Journal of Palestine Studies, 26/3: 31–36.
69. DIGEORGIO-LUTZ, JoAnn A. (1998), “The PLO and the Peace Process,” PELEG, Ilan (ed.)
70. Middle East Peace Process (USA: State of University of New York Press).
71. FARSAKH, Leila (2002), “Palestinian Labor Flows to the Israeli Economy: A Finished Story,”
72. Journal of Palestine Studies, 32/1: 13–27.
73. HAMMAMI, Rema/TAMARI, Salim (2001), “The Second Uprising: End or New Beginning,” Journal of
74. Palestine Studies, 30/2: 5–25.
75. HANEGBI, Haim/MACHOVER, Moshe/ORR, Akiva (1971), “The Class Nature of Israel,” New Left
76. Review, 65, <http://www.newleftreview.org/?getpdf=NLR06401>.

77. HANIEH, Adam (2002), "Class, Economy and the Second Intifada," *Monthly Review*, 54/5,
78. <http://www.monthlyreview.org/1002hanieh.htm>.
79. HANIEH, Adam (2003), "From State-Led Growth to Globalization: The Evolution of Israel Capitalism," *Journal of Palestine Studies*, 32/4: 5–21.
80. İsmailL, Tarık Y. (2006), *Arap Dünyasında Komünist Hareket* (İstanbul: Kapi
81. Kemal Sarsözen).
82. "JMCC Occasional Document Series, Declaration of Principles on Interim Self-Government
83. KRAMMER, Arnold (1973), "Soviet Motives in Partition of Palestine, 1947–48," *Journal of Palestine Studies*, 2/2: 102–119.
84. KIMMERLING, Baruch (2003), "From Barak to the Road Map," *New Left Review*, 23: 134–144.
85. LAQUER, Walter (1969), *The Struggle for the Middle East: The Soviet Union and the Middle East, 1958–1968* (London: Routledge).
86. MATTAR, Philip (1994), "The PLO and the Gulf Crisis," *The Middle East Journal*, 48/1: 31–47.
87. Kressel, G., *The Word and Its Meaning*, *Encyclopedia Judaica*'dan
88. Zionism, Kudüs, 1973
89. Baskin, G., "A Choice To Be Made," *Paletsine-Isreal Journal of Politics*,
90. Economics & Culture, Vol: 17, Issue: 2.
91. Brown, L. C., " Hamas: Political Thought and Practice," *Foreign Affairs*,
92. Vol: 80, Issue: 2, March/April 2001.
93. Cramer R. B., *_srail Nasıl Kaybetti: Ortadogu Sorununa _liskin 4 Soru*, 1.
94. Baskı. _stanbul: Pegasus Yayınları, 2006.
95. Davies, N., *Avrupa Tarihi Dogu'dan Batı'ya Buz Çağı'ndan Soguk*
96. Savas'a Urallar'dan Cebelitarık'a Avrupa'nın Panoraması, 1. Baskı. Ankara:
97. _mge Kitabevi, 2006.

Türk dilinde

100. Davutoglu, A., Stratejik Derinlik Türkiye'nin Uluslararası Konumu, 13.
101. Baskı. İstanbul: Küre Yayınları, 2003.
102. Dursunoglu, A., Dördüncü Dünya Savaşı ve Ortadoğu, 1. Baskı. İstanbul: Anka Yayınları, 2005).
103. Erdin, M., Hizbullah ve HAMAS, 2. Baskı. İstanbul: Kastayayınevi, 2002.
104. Eroğlu, C., İsrail'in Beka Stratejisi ve Kürtler, 1. Baskı. İstanbul: Sayfa Yayınları, 2003.
105. Finkelstein, N. G., Soykırım Endüstrisi: Yahudi Acılarının İstismarı, çev.
106. Erkan Saka ve Gökçe Kaçmaz, 1. Baskı. İstanbul: Söylem Yayınları, 2001.
107. Garaudy, R., Siyonizm Dosyası, çev: Neziğ Uzel, 3. Baskı. İstanbul, Pınar
108. Yayınları, 2000.
109. Gerçeksever, A., Kayıp Kimlik Basra Körfezi, 1. Baskı. İstanbul: İQ
110. Kültür-Sanat Yayıncılık, 2005.
111. Gönlübol, M., Uluslararası Politika: İlkeler, Kavramlar, Kurumlar, 3.
112. Baskı. Ankara: Atilla Kitabevi, 1985.
113. Göze, E., Siyonizmin Kurucusu Theodor Herzl'in Hatıraları ve Sultan
114. Abdülhamid, İstanbul: 1995.
115. Groepeler, E., Anti-Semitizm Antik Çağdan Günümüze Yahudi
116. Düşmanlığı Tarihi, çev: Süheyla Kaya, 1. Baskı. İstanbul: Bölge Yayınları, 1999.
117. Gwynne, H. A., Derin İhtilal Küresel Entrikanın Çyüzü, çev: İker
118. Özyasar, 1. Baskı. İstanbul: Selis Kitaplar, 2003.
119. Kara, İ., HAMAS Bir Direnisin Perde Arkası, 1. Baskı. İstanbul: Ra Kitap,
120. 2006.
121. Karasapan C. T., Filistin ve Sark-ül-Ürdün, 2. Baskı. İstanbul: Ahmet İhsan
122. Basımevi, 1942.
123. Kayabalı, İ. ve C. Arslanoglu, Ortadoğu'da Savaş ve Strateji 2 Lider, 4
124. Savaş ve Bir Bozgun, Ankara: 1990.
125. Knutsen, Torbjon L., Uluslararası İlişkiler Teorisi Tarihi, çev. Mehmet
126. Özey, 1. Baskı. İstanbul: Açılımkitap Yayınları, 2006.
127. Kressel, G., The Word and Its Meaning, Encyclopedia Judaica'dan
128. Zionism, Kudüs, 1973.
129. Lewis, B., Ortadoğu Hristiyanlığın Başlangıcından Günümüze
130. Ortadoğu'nun İnkibin Yıllık Tarihi, Selen Y. Kölay, Ankara: Arkadas Yayınları,

131. 2005.
132. Çatısan Kùltürler Kesifler Çağında Hıristiyanlar, Müslümanlar,
133. Yahudiler, 4. Baskı. _stanbul: Tarih Vakfı Yurt yayınları, 2002.
134. Lia, B., Müslüman Kardeşlerin Dogusu, 1. Baskı. _stanbul: Yönelis
135. yayınları, 2000.
136. Mahan, A., Deniz Gücünün Tarih üzerine Etkisi, çev. Kerem ve Melehat
137. Fındık, 2. Baskı. Q-Matris Yayınları, _stanbul, 2003.
138. Manisalı, E., Türkiye ve Küresellesme, 1. Baskı. _stanbul: Der Yayınları,2002
139. Memis, E., Kaynayan Kazan Ortadogu, 1. Basım. Konya: Çizgi Kitabevi,2002.
140. Mütercimler, E., Yüksek Stratejiden Etki Odaklı Harekata Gelecegi
141. Yönetmek, 1. Baskı. _stanbul: Alfa Yayınları, 2006.
142. Oran, B., Türk Dış Politikası Kurtulus Savaşından Bugüne Olgular,
143. Belgeler, Yorumlar, 4. Baskı. _stanbul: _letisim Yayınları, 2002.

İnternet resursları

144. Beinin, J. ve Lisa Hajjar, “Filistin, _srail ve Arap- _srail Çatışması,”
145. <<http://www.zmag.org/turkey/merip.htm>>, (20.06.2006).
146. Coskun, M., “Rusya ve Anti-Semitizm,” Stradigma.com, Sayı 7, Agustos,
147. 2003, <http://www.stradigma.com/turkce/agustos2003/08_2003_03.pdf>,
148. (07.11.2007).
149. Dursun, D., “Ortadogu’nun Ekonomik, Sosyal ve Siyasi Yapı Özellikleri
150. Üzerine Genel Tespitler,” <<http://iibf.kou.edu.tr/ceko/ssk/kitap50/51.pfd>>
151. (22.01.2008).
152. Erkmen, S., “Suriye- _srail Görüşmeleri ve Türkiye’nin Rolü,”
153. <<http://www.asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=2212&kat1=33&kat2=>>,
154. (25.05.2008).
155. Karaköse, H., “Yahudilerin Filistin’e Yerlesme Girişimleri ve Süleyman
156. Fethi Bey’in Layihası (1911),” Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakùltesi
157. Dergisi, Cilt 5, Sayı 1, <<http://www.kefad.gazi.edu.tr./2004.1/43-57.pdf.pdf>>,
158. (15.11.2007).
159. Kerameti, Y., “Twenty Years In The Making: The Palestinian Intifada Of
160. 1987,” Nebula, 4, 2, 2007., <<http://www.nobleworld.biz/images/Kerameti3.pdf>>,

161. (01.04.2007).
162. <http://turkish.turkey.usembassy.gov/uploads/images/GJXFnmrebMK_nhd4m2
163. [A/stuntz.pdf](#)>, (20.06.2006).
164. Temel, M., “Ulusal Çıkar Politikası Açısından İngiltere’nin Osmanlı
165. Devleti’ne Milli Mücadeleye Bakışı,” s. 122.
166. <<http://sbe.balikesir.edu.tr/dergi/edergi/c1s1/makale/c1s1m8.pdf>>, 21.06.2008.
167. <[http://caferi.blogcu.com/filistin-islami-direnis-hareketi-hamas-nintuzugu_](http://caferi.blogcu.com/filistin-islami-direnis-hareketi-hamas-nintuzugu_1010347.html)
168. [1010347.html](#)>, (10.04.2008).
169. <<http://www.ainfos.ca/tr/ainfos02542.html>>, (19.05.2008).
170. <http://tr.wikipedia.org/wiki/S%C3%BCvey%C5%9F_Krizi> (20.05.2006).
171. <http://ansiklopedi.turkcebilgi.com/_ntifada>, (20.06.2006).
172. <<http://home.arcor.de/filistin/filistin/in/islamidonem/israildevleti/altigunsavasi>